

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

STALİN DÖNEMİ SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN
AZERBAYCAN POLİTİKASINDA
MİR CAFER BAGİROV'UN ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VUGAR AKİFOĞLU

İSTANBUL - 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

STALİN DÖNEMİ SOVYETLER BİRLİĞİ’NİN
AZERBAYCAN POLİTİKASINDA
MİR CAFER BAGİROV’UN ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VUGAR AKİFOĞLU

DOÇ.DR. NESRİN SARIAHMETOĞLU KARAGÜR

İSTANBUL – 2009

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Vugar Akifoğlu "Stalin Dönemi Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan Politikasında Mir Cafer Bagirov'un Rolü" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Doç.Dr. Nesrin S. Karagür
Üniversitesi Marmara

İmza

Üye : Doç. Dr. Okan Yeşilot
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr. Ali Karaca
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ..06../..03../ 2009 tarih ve ..13../4... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	X

BİRİNCİ BÖLÜM

MİR CAFER BAĞIROV’UN 1895-1917 YILLARI

ARASINDAKİ YAŞAM SERÜVENİ

1.1. Mir Cafer Bağirov’un Ailesi ve Hayatı.....	1
1.1.1. Ailesi	1
1.1.2. Hayatı	4
1.2. Mir Cafer Bağirov’un Bolşevik İhtilalıyla Tanışması	8
1.2.1. Mir Cafer Bağirov’un Öğrencilik Yılları	8
1.2.2. Mir Cafer Bağirov ve Kuba’daki Faaliyetleri	13
1.2.3. Mir Cafer Bağirov’un Eserleri	18

İKİNCİ BÖLÜM

STALİN'İN AZERBAYCAN POLTİKASINDAKİ ETKİSİ

2.1. Mir Cafer Bağirov'un Sosyal ve Siyasi Faaliyetleri	22
2.1.1. Mir Cafer Bağirov'un Komünist Partisine Girişi.....	22
2.1.2. Mir Cafer Bağirov ve Laventi P. Beriya	25
2.1.3. Mir Cafer Bağirov ve Güney Azerbaycan	31
2.2. Mir Cafer Bağirov'un 1917-1932 Yılları Arasındaki Faaliyetleri	37
2.2.1. Mir Cafer Bağirov ve Musavat	37
2.2.2. Azerbaycan K(b) P MK'nin Birinci Katibi 1933-1953.....	46
2.2.3. II. Dünya Savaşı Sırasında Bağirov	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1990 SONRASI AZERBAYCAN'DA

MİR CAFER BAĞIROV

3.1. Basın Organlarının Olaylara Bakış Açısı.....	65
3.1.1. Mir Cafer Bağirov'un Uluslararası Ermeni Siyasi Diasporası ile Mücadelesi	65

3.1.2. Mir Cafer Bağırov’un Azerbaycan’ın İnkişafında Rolü	72
3.1.3. Mir Cafer Bağırov ve Stali’nin Siyasi Hâkimiyetinin Sonu	76
3.2. Mir Cafer Bağırov’un Mahkemesi	83
3.2.1. Mir Cafer Bağırov’un Mahkemesi ve Öldürülmesi	83
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	94
Arşiv Belgeleri	94
Gazete ve Dergiler.....	94
Kitaplar	96
EKLER.....	100

ÖNSÖZ

Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla Azerbaycan'da Musavatçılar ile Bolşevikler arasında soğuk bir savaş başlattığı gibi ciddi bir rekabeti de beraberinde getiriyordu. Özellikle Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde çalışmış olan üst düzey yöneticilerin Stalin tarafından Bakü'ye atanan yöneticiler tarafından takibata alınması bu dönemin en önemli siyasi problemi idi. Neriman Nerimanov'un 1921 yılında başa geçmesiyle bu çatışmalar kısmen de olsa azaldı. Fakat sosyalizmi Azerbaycan'da benimsetmek için rejim, Musavat hükümetinde çalışanları “antisovyet” ve “antipartici” olarak suçlayarak sürgün veya idam gibi cezalara çarptırmakta idi.

Lenin'in 1924 yılında ölümü üzerine yönetimi devr alan Stalin, Panslavizm düşüncesi ile doğuya yöneldi. Stalin'in Azerbaycan'da uyguladığı baskıcı yönetim karşısında yüzlerce yerli halk Musavat yanlısı gösterilerek sürgüne gönderiliyordu. Bu baskıcı yönetimi daha rahat uygulaması için sosyalizmi benimsemiş bir lidere ihtiyaç vardı. Daha önce çeşitli makamlarda çalışan Mir Cafer Bağirov, MK'nin Başkanlığına atandı. 1933-1953 yılına kadar Azerbaycan'ı yöneten Bağirov, gerek iktisadi gerekse siyasi açıdan Stalin'in düşüncelerinin yerli halka benimsetilmesinde çok büyük rol aldı. Özellikle Bağirov, II. Dünya Savaşı'nda Bakü petrolüyle Kızıl Ordu'nun yakıt ihtiyacını karşılayarak bir anlamda savaşında kazanılmasında etin bir üstlendi. Stalin'in ölümü üzerine Sovyetler Birliği'nde yeni bir siyasi hayat başladı. Hruşçov'un yönetimi devr almasıyla bütün kadrolarda yeniden değişikliklere özellikle Stalin'in oluşturduğu kadrolar “antisovyetci” veya “antipartici” suçlamalarla görevden alındı. Daha önce de Bağirov ile Hruşçov arasındaki problemler Bağirov'un 1953 yılında görevden alınmasına ve 1956 yılında kurşuna dizilmesine neden oldu. Fakat Sovyetler Birliği kurulduktan sonra Stalin'in emriyle Bağirov, Azerbaycan'da uyguladığı baskıcı yönetim sonucunda yüzlerce hatta binlerce insanın aileleriyle Sibirya'ya sürgüne gönderilmesine veya kuşuna dizilmesine neden olmuştu. Sovyetler Birliği döneminde ve bağımsızlık döneminde

Azerbaycan’da ortaya çıkan yeni tarih anlayışıyla farklı fikirlerin ve bugüne kadar doğru bilinenlerin aksine, yeni tartışma platformlar oluşturulmaya başlandı.

Bu tartışmaların en önemli simalarından biri de Bağırov’dur. Bağırov’un Azerbaycan kamuoyunda geçmişte ve bugun nasıl ele alınıp değerlendirildiği çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışmaya fikirleriyle ve yol gostericiliği ile ışık tutan değerli hocam Sayın Doç. Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür’e teşekkürü bir borç biliyorum.

Bu çalışmada babam Akif Babayev’e ve Dr. Alican Tatlı, Abdurrahman Topbaş’a bu çalışmamda gosterdikleri maddi destekten ötürü teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışmada Azerbaycan Siyasi İctimai ve Hareketler Devlet Arşivi, Elimler Akademisi, Ahundov Kütüphanesi ve Azerbaycan Milli Kütüphanesi’nden yararlandık. Burada alışan bütün değerli arkadaşlara özellikle Nezire Hanıma ve emeği geçen herkese teşekkürü kendime bir borç olarak biliyorum.

ÖZET

Bu tez Mir Cafer Bağırov'un Stalin Dönemi'nde Azerbaycan politikasındaki rolüyle ilgilidir. Ayrıca Mir Cafer Bağırov, Stalin'in siyasi düşüncesini uzun yıllar Azerbaycan'da uyguladı. Özellikle Azerbaycan'ın yer altı kaynaklarını sömürme konusunda Bağırov'dan yararlandı.

1933 yılında Mir Cafer Bağırov, Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Komitesi Başkanlığı'na atandı. Bu tarihten 1953 yılına kadar Azerbaycan'ı yönetti.

Ayrıca 1937- 1938 yılları arasında uygulanan represiya (baskıcı yönetim) Azerbaycan aydınlarının sürgüne gönderilmesine veya kurşuna dizilmesine sebep oldu.

Bağırov II. Dünya Savaşı sırasında Bakü petrolünün çıkarılmasında ve Kızıl Ordu'ya yardım edilmesinde önemli bir rol oynadı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'da, Bağırov hakkında kitap ve makaleler yazılmaya başlandı.

Ancak bazı yazarlar (Osman Mirzayev gibi) Mir Cafer Bağırov'u halk düşmanı olarak görüyorken, bazıları (Teyyub G.) da rejimin baskısı sonucunda Stalin'in baskıcı yönetimini Azerbaycan'da uyguladığını savunuyordu. Mir Cafer Bağırov, 1956 yılında Rudenkov tarafından yargılanırken özellikle Ermenilere karşı uyguladığı yanlı politika gündeme getirilerek ve bu politikanın Sovyet Birliği felsefesine ters düştüğü iddia edilerek kurşuna dizildi.

ABSTRACT

The dissertation is about the role Mir Cafer Bagirov played in the politics of Azerbaijan during the administration of Stalin. Mir Cafer Bağırov exercised the politics of Stalin in Azerbaijan for a long time. He benefited from Bagirov especially for the exploitation of the underground sources of Azerbaijan. In 1933, Mir Cafer Bagirov was appointed to the presidency of Soviet Socialist Azerbaijan Republic Committee. From this date to 1953, he governed Azerbaijan. For there more, during the repression period the repression which was applied between the years 1937-1938 most of the Azerbaijani intellectuals either were exiled or executed shot to death.

During the second World War Bagirov helped the Soviet government for the exploiters of Baku oil and supported the Red Army's in humane actions upon the collapse of the Soviet Union, Azerbaijan declared independence many books and articles were published about Bagirov's life and cover.

However, while some like Osman Mirzeyev regard Mir Cafer Bagirov as the public enemy, others such as Teyyub Gurban argue that he was an agent of Stalin's oppressive regime in Azerbaijan. The prosaic for of Bagirov's trial was Rudenkov, who claimed that Bagirov's political decisions were in favor of the Armenians and there fore he acted ageist the Soviet Union.

KISALTMALAR

bkz.	: bakınız
a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
ASE	: Azərbaycan Sovyet Ansiklopedisi (Bakü)
ADC	: Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti
s.	: sayfa
Sovyet İKP	: Sovyet İşçi Komünist Partisi
SSCB	: Sovyet Sosialist Cumhuriyet Birliğı
Sovyet İKP MK	: Sovyet İşçi Komünist Partisi Merkezi Komitesi
RK(b)P	: Rusya Komünist Bolşevik Partisi
UİK(b)P MK	: Umumi İttifak Komünist Bolşevik Partisi Merkezi Komitesi
AK (b)P MK	: Azərbaycan Komünist Bolşevik Partisi Merkezi Komitesi
Zakafkasya	: Kafkasya Bölgesi
RSDİP	: Rusya Sovyet Demokratik İşçi Partisi
KGB	: Devlet Güvenlik Komitesi (Rusçası Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti)
ACSPİHDA	: Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar ve İctimai Herekatlar Dövlət Arhivi
Sov. İKP MK	: Sovyet İşçi Komünist Partisi Merkezi Komitesi

YUK (b)P ZK	: Yüksek Umumittfak Komünist Bolşevik Partisi'nin Zakfederasya Komitesi
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri
KK (b) P MK	: Kazakistan Komünist Bolşevik Partisi Merkezi Komitesi
MTS	: Merkezi Teşkilat Soveti
MSSC	: Muhtar Sovet Sosyalist Cumhuriyeti
NKVD	: Devlet Tehlukesizlik (Savunma) Bakanlığı
OGPU	: Sovyet Siyasi Polis Örgütü.

GİRİŞ

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın dış siyasetinde Azerbaycan "Bakü Petrolü" ile mühim bir rol oynadı. Rusya, 1905 İhtilalı ve 1917 Bolşevik İhtilalı ile birlikte sosyalizmi doğu ülkelerine yayarak kendi stratejik mevkilerini güçlendirmeye, aynı zamanda da doğunun zenginliklerini ele geçirmeye çalışıyordu. Bunun için Rusya'nın Azerbaycan'da ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde olan anlaşmazlıkları dikkatle takip etmesi ve müdahalelerde bulunması için temsilcilere ihtiyacı vardı. SSCB'nin döneminde Rusların Azerbaycan'a ve Kafkasya'ya ilgilerinden dolayı bu coğrafyaya yönelik politikaların uygulanmasında Mir Cafer Bağırov'un siyasi danışmanlığından ve askeri tecrübelerinden istifade etmişlerdi.

Çalışmamın amacı ve metodu: Sovyetler Birliği ve 1990 sonrası Azerbaycan'daki dergi, gazete ve kitaplardaki farklı görüşlere aydınlık getirmektir. Dolayısıyla tezimizde Mir Cafer Bağırov'un SSCB'de ve Azerbaycan'ın bağımsız sonrasında çelişkili görüşleri incelemenin, tarih ilmi açısından gerekli olduğunu düşünerek çalışmamızı yürüttük. Ancak bu çalışmada Türkiye'deki mevcut kaynakların son derece yetersiz olduğunu, mevcut eserlerin de Sovyetler Birliği dağılması sırasında ortadan kaybolduğu yönündeki iddialarla karşılaştık. Basının 1990 sonrası kısa makalelere yer verdiği bu olaylar, o yıllarda rejimin baskısıyla ilim adamları tarafından da kaynakların yetersiz oluşu sebebiyle sathî bir incelemeye tabi tutulmuştu. Ayrıca Sovyetler Birliği'nde rejim ve sansürün etkisiyle 1937-1938 repressiya¹ ve Azerbaycan'daki olaylar hakkında basın ve ilim adamlarının geniş çaplı yazılar yazılmadığı da dikkatimizi çekti.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde özellikle 1993 sonrası gazete ve dergilerde Mir Cafer Bağırov hakkında makaleler yazılmaya başladı. Ayrıca diğer önemli bir nokta da ilim adamlarının 2005'den sonra konuyla ilgili farklı bakış açılarını ortaya koyan kitaplar yazılmaya başladı. Çünkü 1987 sonrası Sovyetler Birliği'nin çökme tehlikesi sırasında Azerbaycan

¹ Repressiya, (Cezalandırma, Baskıcı Siyaset), Stalin'in 1935-39 yıllarında Sovyetler Birliğindeki halkları cezalandırma politikasıdır.

arşivlerindeki tarihe tanıklık edecek belgeler Moskova'ya taşınmıştı. Bugün Azerbaycan'ın arşivlerinde ve kütüphanelerinde Mir Cafer Bağirov ve diğer konularda araştırma yaptığımızda konunun başlığı kataloglarda yazılmasına rağmen kitaplar veya arşiv belgeleri raflarda bulunamamaktadır.

Sovyetler Birliği'nde yazılmış meseleye bugünün kaynaklarıyla karşılaştırarak görüşlerini aksettirecek yazılara değinilmişti. Dolayısıyla bu kaynaklardan faydalanırken çok dikkatli olmak gerekiyordu. Bunun için rejimi, sadece siyasi tarih açısından değil, kültürel ve ekonomik açıdan da ele almağa çalıştık.

Konunun çelişkili yazılması, Azerbaycan ilim ve siyasetçilerinin yaptıkları tetkikler günümüzde bilimsel, siyasi ehemmiyet taşımaktadır. Sovyet tarihçileri yıllarca Bağirov hakkında tek yönlü bilgi yazmıştır. Çünkü rejimin ilim adamlarından isteği de bu yönde olmuştur. Dolayısıyla kimse bu kuralın dışına çıkamamıştır. O yıllarda eser yazmış olan Azerbaycan Türkleri de Bağirov hakkında tamamen taraflı ve gerçekleri bütün çıplaklığıyla vermeden yorumlamaya mecburdular. Çünkü Bağirov da kendi yazdığı eserlerinde Stalin ve rejimin yararlarından başka bir şey anlatmadığı da görülmektedir. Oysa 1937-38 yıllarında aydınların sürgüne gönderilmesi ve kurşuna dizilmesi Sovyetler Birliği çöktükten sonra ilmi olarak kaynakların, tarihi belgelerin ortaya konmasıyla daha gerçekleri bir anlam kazandı.

Bu çalışmanın en büyük zorluklarından biri bugün Azerbaycan'da bu konuyla ilgili tam bir fikir birliğine varılmamasıdır. Örneğin, Alisa Nicat, Osman Mirzeyev nerdeyse halk düşmanı olarak iddia ederken, Teyyub Gurban, Adıgözel Mammadov vb. yazarlar da rejimin getirdiği baskılar karşısında Bağirov, bir kurban olarak kullanıldığını iddia etmektedirler.

Ayrıca Sovyetler Birliği döneminde kullanılan terimlerin orijinal verilmesi çalışmanın bütünlüğü açısından uygun görüldü. Çünkü bazı terimlerin karşılıklarının tam olarak Türkçe de olmaması kavram kargaşalığına sebep olabilirdi.

Mir Cafer Bağırov'un doğum tarihi ve sülalesi hakkında birçok yazar 1896 yılında dünyaya geldiğini iddia ederken bazı yazarlarda 1895 yılın hatta 1888'de doğduğunu belirtmektedirler. Birinci bölümde Mir Cafer Bağırov'un ailesi, hayatı ve öğrencilik yıllarına değindik. Bu konuları incelerken gazete, dergi ve kitaplardan yararlandık. Özellikle *Komünist*, *525-ci gazet*, *Azərbaycan* gazeteleri, *Molla Nasreddin* dergisi ve Teyyub Gurban'ın eserleri ile Adıgözel Mammadov'un kitaplarına ve diğer eserlere yer verdik. Bu eserleri incelerken Mir Cafer Bağırov'un ailesi ve sosyal faaliyetlerini farklı açılardan ele aldık. Tabi ki bu eserlerle yetinmedik Bağırov ile ilgili bütün makale ve kitapları gözden geçirerek konuların objektifliğini sağlamağa çalıştık. İkinci bölümde Mir Cafer Bağırov'un sosyal ve siyasi hayatına yer verdik. Bazı kaynaklar Bağırov'un Bolşevik ihtilalı ile tanışmasını 1917'de olduğunu iddia ederken bazı yazarlar 1918'de ihtilal faaliyetlerine başladığını iddia etti. Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla Bağırov ilk önce Kızıl Ordu'da faaliyet gösterdi. Ancak Azerbaycan'daki oluşan 31 Mart olayları ve Karabağ sorunu üzere Lenin-Stalin ikilisi Bağırov'u Olağanüstü Komüsyon'un Başkanlığına atadı. Daha sonra çeşitli makamlarda görev yaptı. Üçüncü bölümde Bağırov'un MK'nin başkanlığı döneminde Azerbaycan'daki gelişmelere yer verdik. Özellikle 1937-1938 yıllarında Sovyetler Birliği'nin genelinde uygulanan baskıcı siyaset Azerbaycan'da da uygulandı. Dünya da gelişen olaylara karşı Stalin, sosyalizmi ülke genelinde oturtmak istiyordu. Mir Cafer Bağırov, II. Dünya Savaşı'nda "Bakü Petrolü"nü çıkartılmasında ve Kızıl Orduya yardım edilmesinde büyük rol aldı. Bağırov'un dikkat çekici diğer bir özelliği de savaş sırasında oğlu Cahangir'i ön cepheye göndermesidir. Hatta savaş sırasında şehit olan oğlu Cahangir Bağırov, Lenin madalyasına laik görülmesi halde buna karşı çıkmasıdır. Çalışmamızda Stalin-Bağırov ilişkileri çerçevesinde Azerbaycan'daki gelişmelere yer verdik. Son bölümlerde Bağırov'un siyasi hayatının sonu ve Hruşçov'un ona karşı uyguladığı politikaya kısaca değindik. Bağırov'un uzun yıllar Sovyetler Birliğine hizmet etmesine rağmen Hruşçov tarafından antisovyet ve antipartici olarak suçlanması dikkat çekicidir. Özellikle mahkeme esnasında Rudenko'nun sorduğu sorular ve Nargin adasına sürgün edilerek kurşuna dizilmesi konularına öncelik verdik. Ayrıca tez başlığı altında Lenin-Stalin dönemlerinde Rusya-Azerbaycan tarihinin siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelerine de kısaca yer vererek, bu Birliğin

içinde yaşayan soydaşlarımızı daha iyi anlama imkânı sağlayacağımızı düşündük. Çünkü Türkiye’de Sovyetler Birliği döneminde yaşanan olaylar bilinmemektedir. Bu dönem Azerbaycan halkı için gerek siyasi gerekse basın-yayındaki kısıtlamalar olup, Azerbaycan’ın gelişmesini engellemişlerdi.

Lenin, Çarlık Rusyası’nın dağılmasıyla Bolşevik İhtilalı’nın temelini oluşturan sosyalizmin Azerbaycan’da ve diğer ülkelerde yayılması yönünde çalışmalar yapmakta idi. Lenin’de diğer Çarlık Rusyası’nın idarecileri gibi Orta Asya ve Bakü petrolü ile yakından ilgilenmekteydi. Çünkü bu bölgelerin yer altı kaynakları Rusya sanayisini dünya pazarları seviyesine yükseltecek bir güce sahipti. Ayrıca Lenin, Azerbaycan’a hâkim olunması Orta Asya’ya hâkim olunması demektir düşüncesiyle hareket ediyordu.²

1917 Bolşevik İhtilalı’ndan sonra bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin 1 yıl 11 ay süren özgürlüklerine, 1920 yılında Lenin ve silah arkadaşları son vererek Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyetini ilan etti. Lenin, yeni fetih planlarını Azerbaycan’da hayata geçirmek için sosyalizmi benimsemiş ve ihtilâlde rol almış V. İ. Naneyşvili’yi 1920 yılında Azerbaycan Komünist (b) Partisi Merkezi Komitesi Başkanlığına atadı.³ Ancak Bakü’de oluşan kaostan dolayı Naneyşvili’yi görevden aldı. Bu arada Neriman Nerimanov, Mirza Davut Hüseyinov ve Ali Haydar Karayev gibi temsilcilerden meydana gelen Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Geçici İhtilâl Komitesi 28 Nisan 1920 yılında Lenin’e bir telgraf yolladı. Bağımsız Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin, Bakü şehrinin ihtilâlcı işçilerinin ve Azerbaycan köylülerinin idaresi ile yönetime gelen Geçici Askerî-İhtilâl Komitesi’nin eski Musavat hükümetinin halka hain olduğunu ve ülkenin bağımsızlığına düşman olduğunu ilân ettiğini söylüyordu. Bu tarihten sonra Azerbaycan’ın bağımsızlığı için mücadele eden Musavat, yıllarca sürecektir olan karalama hatta repressiya kurbanlarının ilk icraatıyla karşılaşmış oluyordu.

Noviy Mir gazetesinin 17 Ocak 1920 tarihli sayısında yayınlanan “Sovet Rusyası ve Zakafkasya Halkları” adlı makalede ifade edilmişti: “Azerbaycan emekçilerinin ve burada Kafkasya Ötesi halkalarının İngiliz müstemlekesinden ve

² S. Asadullayev, *Rus Sovet Edebiyatı Traihi*, Bakı, Maarif Neşriyyatı, 1976, s. 35-36.

³ “XXVII Baku Şehir Parti Konferansı” *Kommunist*, 5 Avgust 1950.

ihtilâl aleyhtarlarından kurtulması gerekir. Bütün Müslüman halkı doğunun bağımsızlığı ve onun yeni, bağımsız bir medenî hayatta gelişip ilerlemesi Azerbaycan'a bağlıdır.”

Azerbaycan'da meydana gelen olayları takip eden Lenin-Stalin, Azerbaycan'ı çok iyi bilen ve sosyalizmi benimsemiş temsilcilerine ihtiyacı vardı. 1902 yılından itibaren Hümmet Bolşevik teşkilatında faaliyet gösteren ve 1917 Bolşevik İhtilâl'ında rol alan daha sonra 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Azerbaycan'a girerken ihtilâl komitesinde yer alan Neriman Nerimanov'u, Azerbaycan SSC'nin Millî Komitesi Başkanlığına atadı.

Nerimanov'un başa gelmesiyle Azerbaycan'da sosyalizmin yayılması ve halkın hükümete inancı arttı. Çünkü Neriman Nerimanov, Musavat hükümeti ile de çalışmış halkın güvenini kazanmış bir liderdi. Ayrıca M. C. Bağirov, Kuba'daki Hamazaps örgütüne karşı faaliyetleri ve komünizmin Azerbaycan'da yayılmasındaki uyguladığı soğuk savaş tekniği Kremlin'in dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştı. Bağirov, IX. Ordu'da görev süresince Bolşevikleri Azerbaycan'daki yayılma politikasında öncülük etti. Bağirov'un bu faaliyetlerinden dolayı Lenin tarafından XI. Ordu Mahkeme Şubesi Müdürlüğüne atandı. Bu görevlere getirilmesinde Neriman Nerimanov'un da büyük etkisi oldu. Daha sonra 1921 yılında Azerbaycan Olağanüstü Komisyonu başkanlığına atanınca Lenin-Stalin siyasi düşüncesini Azerbaycan'da uygulamaya başladı. Lenin'in 1924'da ölümü üzerine başa geçen Stalin, Türk Cumhuriyetlerini kendi kültürlerinden uzaklaştırmak ve Rus kültürünü benimsetmek için yoğun çaba sarf etti. Özellikle Müsavat yanlısı olan ve aydın tabakaları antisovyetçi oldukları gerekçesiyle suçlayarak sürgüne gönderdi veya kurşuna dizdi.

Ermeniler, Azerbaycan'ın bazı şehir ve köylerinin, Ermenistan'a bağlanması için Moskova'ya sürekli tahrif edilmiş bilgiler vererek yardım istiyordu. Bağirov, Ermenilerin bu iddiaları karşısında Stalin'le kurduğu diyaloglarla bu iddiaların asılsız olduğunu savunuyordu. Ermeniler sadece toprak iddialarıyla yetinmeyip Azerbaycan'ın iç işlerine de müdahale ediyor hatta Üzeyir Hacıbeyov “Arşın Mal

Alan” eserini kendi kültürlerini yansıttığını iddia etmekteydiler.⁴ Ancak Bağirov, 1930’lu yıllarda Sovyetler Birliği’nin yayılma politikasında ve Azerbaycan’ın aydınlarını ortadan kaldırmasında uyguladığı politikayı Ermenilerin baskısıyla uyguladığını iddia ediyordu. Çünkü Ermeniler, Bağirov’a veya ihtilâlcılara karşı koyanları antidevletci veya antipartici olarak nitelendiriyor ve Sovyetler Birliğine karşı geldiklerini Moskova’ya iletiyorlardı. Bu iddialar da Bağirov’un Azerbaycan’da terör estirmesine vesile oluyordu.

Lenin, Azerbaycan’ın stratejik önemini Çarlık Rusyası devrinde de ele geçirilmesini savunuyordu. Çünkü Bakü bir liman şehri özelliği taşımakta olup, Sovyetler Birliği döneminde de Azerbaycan’a hâkim olunması gerektiğini vurguluyordu.

Mir Cafer Bağirov, gerek IX. Orduda olduğu zaman gerekse 1933-1953 yılları arasında MK’nin başkanlığını yaptığı dönemde Azerbaycan’da Musavatçılara karşı mücadele ediyor ve sosyalizmin kuruluşunda Lenin-Stalin felsefesini uyguluyordu.

Mir Cafer Bağirov’un, Sovyetler Birliğinin temel politikalarında biri olan Kolhoz ve Sovhozların yani tarımın gelişmesinde etkisi büyüktür. Köy Ekonomisi (Kent Taserüfatı) dedikleri bir kurumla Azerbaycan’daki iklimlerden yararlanarak ekonomiye çok büyük katkılarda bulundu. Ayrıca Bakü petrolünün çıkarılmasında ve işletilmesinde Bağirov’un katkıları oldu. Bağirov-Beriya ilişkileri Güney Kafkasya da sosyalizmin temel taşlarını oluşturdu. Özellikle idari-yönetim alanlarında Çarlık Rusyasındaki uygulamaları değiştirerek SSCB yapısı içinde sosyalizmin kurulması sağlandı.

⁴ Teyyub Gurban, “Mir Cafer Bağirov ve Üzeyir Bey Hacıbeyov”, *Köprüler ve Sahiller*, No: 1, 2005, s. 4.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİR CAFER BAĞIROV'UN 1895-1917 YILLARI ARASINDAKİ YAŞAM SERÜVENİ

1.1.MİR⁵ CAFER BAĞIROV'UN AİLESİ ve HAYATI

1.1.1. Ailesi

Mir Cafer Bağirov⁶ 'un nesli, 950 yılında Hazar Denizi'nin Derbend sahillerinde hüküm sürmüş Seyditler Devletine kadar uzanmaktadır⁷. Büyük dedelerinden Hacı Mir Bağır Mir Ali oğlu, Azerbaycan'ın Derbend Bölgesi'nde doğdu. Seyditler Devleti yıkıldıktan sonra Kuba Bölgesi'ne göç etti. Hacı Mir Bağır iki defa evlendi. İlk eşi devirin tahsilli kızı olan Hacı Fatmanisa oldu. Bu eşinden Mir Abbas, Mir Ağa, Mir Zeynalabdin ve Mir Talip adlı üç oğlu dünyaya geldi. Hacı Mir Bağır, ikinci evliliğinden ise Mir Hamza, Mir Murtuz ve Mir Cafer oldu.

Manaf Süleymanov'un, 'Lahıc' etnografik araştırma eserinde Mir Cafer Bağirov'un sülalesi ile ilgili; 'Zeveroda yaşayan Seyditler sülalesinin bir kısmı

⁵ Mir, Farsça bir kelime olup büyük, başçı, ağa anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca "Mir" kelimesi Hz. Hüseyin soyundan gelenlere saygı anlamında kullanılmaktadır.

⁶ Mir Cafer Bağirov'un, adı ve soyadı Azerbaycan ve Rus kaynaklarında Mircefer Bagirov olarak bilinmektedir.

⁷ Mir Cafer Bağirov'un kız kardeşi Seyit Fatma'nın arkadaşlarıyla yaptığı samimi sohbetlerde: "Bizim sülalenin kökü Seyditler'e bağlıdır" demesinden sülaleyi Seyditlerle ilişkilendirmek mümkündür. Seyditler İslam Peygamberi'nin kızı Hazreti Fatma'ya dayanır. Bu Devlet 950 yılında Hazar Denizi'nin Derbend kıyılarında yaşamıştı. Daha sonra bu kabile Yemen'e oradan ise Güney Arabistan topraklarına göç etti. Göç esnasında Hazar Denizi sahillerinde bu boydan geriye kalanlar olmuştu. Seyditler 20. asrın birinci yarısına kadar Yemen topraklarında Şahenşah İmam Yahya koruyuculuğu altında yaşamışlardır. "Sovet Rehberleri", Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar ve İctimai Herekatlar Dövlət Arhivi, fond 1. , siyahı 122. , iş. 107. , s. 15.

Şamahı'da ve Kuba'da yaşıyordu. Ağa Seyit Ali, Şamahı'da ve Mir Cafer Bağirov'un dedesi olan, Ağa Mir Bağır Kuba'da yaşıyordu'.⁸

Mirdamat Sadıkov'un Molla *Nesreddin* dergisindeki makalesindeki iddialarına göre Mir Cafer Bağirov'un sulalesi Şamahı rayonunun (İlçe) Lahıc kasabasındandır. Hz. Fatma'nın sülalesinden olup dini inançlara göre Seyd'dir. Bugün Lahıc'ta türbesi ziyaretgâha çevrilmiş Mir Seyd Cavad ağa, Mir Cafer Bağirov'un öz halası oğlu olduğunu ifade etmektedir. Bu sülale Azerbaycan'ın Gence, Kuba, Haçmaz, Şamahı, Ağdam, Göyçay, Şeki, İsmayilli, Dağıstan'ın Derbend ve Gürcistan'ın Marneuli rayonun Sadıklı köyünde yaşamakta olup "Seyd" olarak tanınmaktadırlar.⁹

Mirdamat Sadıkov, İktisatçı olarak Azerbaycan İktisadi Üniversitesi'nde rektör yardımcısı olarak çalışmaktadır. Mirdamat Sadıkov, Mir Cafer Bağirov'un öz halası torundur. Ayrıca Haçmaz'da yaşayan Memmedtağı ve Mirmehdi Mir Cafer Bağirov'un öz halası torunlarıdır.

Mir Cafer Bağirov'un ailesini Azerbaycan'ın Kuba Bölgesi'nde yaşayan diğer Bağirovlar sülalesi ile ilişkisi olmadığı ifade edilmektedir¹⁰.

Kuba'daki Bağirovlar sülalesi beş gruba ayrılmaktadır.

1. "Büyük Tüccarlar" olarak da bilinen Bağirovlar ailesi
2. "Büyük Ormanları"¹¹ olarak da bilinen Rızakulu ve Ebil Kasım Bağirovlar ailesi
3. "Eski ekmek tüccarları" olarak da bilinen Bağirovlar ailesi
4. Sibirya'ya sürgün edilen ve daha sonra Kuba Bölgesi'ne dönmüş olan Yusuf Bağirov'un ailesi

⁸ Mahirgızı V. Galhın, "Mircafer gelir! Mircaferin Bacısı Nevesi Memmedtağı Bağirov Haçmazdan Bu gün gelmiştir", *Bu gün*, 13 Aralık 1998, s. 3.

⁹ Mirdamat Sadıgov, "Hegiget Neziler, Üzülmez!", *Molla Nasreddin*, No: 10-13, Tiflis, 2002, s. 21-22.

¹⁰ A. g. e. fon.1, siy. 122, iş 107, s. 13.

¹¹ Kuba Bölgesi'ndeki bulunan ormanlar o dönemde Rızakulu ve Ebil Kasım Bağirov'lara ailesine ait idi. Geniş bilgi için bkz; *Teyyub Gurban, Düşmenlerinden Güclü Şehsiyyet*, Bakı, Şirvanneşr, 2006.

Fakat Adıgözel Mammadov ve bazı araştırmacıların ifadelerine göre Mir Cafer Bağırov'un bu ailelerle hiçbir alâkası olmadığı açıklandı.¹²

Mir Abbas Mir Bağır oğlu ailenin ilk evladı idi. Babasının isteği üzerine zengin bir ailenin kızı olan Hacı Yahşı Hanım ile evlendi. Mir Abbas'ın Yahşı Hanımından dört erkek, iki kız olmak üzere toplam altı çocuğu oldu. İlk evladı olan Mir Musa yurt dışında (Fransa) eğitim aldıktan sonra Azerbaycan'a dönüp, 1934-1940 yılları arasında Kuba Bölgesi'nin çeşitli okullarında öğretmen olarak çalıştı. Ancak bilinmeyen bir nedenle hastalanarak 1940 yılında öldü. Mir İbrahim ise babasının yanında eğitimini tamamladıktan sonra, "Zakafkasya Demir Yolu İdaresi" (Kafkasya Ötesi Demir Yolu İdaresi) Reisi, daha sonra da petrol sanayisinde çalıştı, fakat o da 1943 yılında öldü. Kızı Mir Mensume ise dinî ilimlerle ilgilenmişti. O da 1947 yılında öldü. Küçük kızı Seyit Fatma ise İmam Hasan Bey'le evlendi ve Nermine adlı bir kızı oldu. Seyit Fatma ağabeyi olan Bağırov'la bir binada kalıyordu. Hatta tatil zamanı devlet yazlığına abi-kardeş beraber gidiyorlardı. Çünkü Cen ile Nermine bir yerde büyüdükları için hatta bir odada kaldıkları için onlarda sürekli bir yerde yaşıyorlardı. Seyit Fatma ev hanımı olup, abisinin ölümünden birkaç yıl sonra 1960'da öldü. Ali İldırımoglu'nun *Közeren Setirler* adlı eserindeki iddiasına göre Fatma'nın elektrik parasını ödemediği ve halka kötü örnek olduğu için sürgüne göndermek istedi. Fakat MK'nin devreye girmesiyle kız kardeşini af ederek partisine ne kadar bağlı olduğunu bir nebzede olsa halka gösterdi. Diğer bir kardeşi olan Mir Haydar, çocukluk yaşlarında itibaren ailesinden dini eğitim almış daha sonra ailesinin desteği ile medreselerde dinî eğitim devam etmiş olup, 1922 yılında genç yaşta zamansız bir şekilde öldü.¹³

¹² Fazil Mammadov, *Mir Cafer Abbasoglu Bağırov*, Bakı, Nurlan, 2007, s. 3.

¹³ Teyyub Gurban, "Mir Cefer veMir Ceferzade", *Vehdet*, 15 Aprel 2004, s. 5.

1.1.2. Hayatı

Ailenin son evladı olan Mir Cafer Bağirov 17 Eylül 1896 yılında Kuba'da Şiiliğe bağlı dindar bir ailede doğdu.¹⁴ Siyasi Partiler ve İctimai Hareketler Arşivi'ndeki yazılan 29 Ocak 1923 tarihli tercüme-yi-halda Bağirov'un imzası yoktur. Bazı yazarlar (Adıgözel Mammadov ve Teyyub Gurban, vb.) Bağirov'un mahkemesi esnasında özgeçmişi değiştirilidiğini iddia etti. Ancak bazı kaynaklar da Bağirov'un doğum tarihini 1895 olarak vermektedir¹⁵. Ayrıca doğum tarihi konusu tartışmalı olup, Teyyub Gurban'ın *Düşmenlerinden Güçlü Şehsiyet* adlı eserinde 17 Eylül 1896¹⁶ ve Fazil Mammadov, *Mir Cafer Abbas Oğlu Bağirov* adlı eserinde 17 Eylül 1896¹⁷ ve Elçin Hasanov'un *Bağırname* adlı kitabında 17 Eylül 1888 olarak ifade edilmiştir¹⁸. Ayrıca Musa Gasımlı ve Cavid Hüseyinov, *Azerbaycanın Baş Nazirleri*, adlı eserinde doğum tarihi 17Eylül 1896 olarak da belirtilmiştir.¹⁹

A. Antonov Ovsieonkon'un 1999 yılında yayınlanmış *Beriya* adlı eserindeki iddiasına göre M. C. Bağirov'un öz kardeşi, uzun yıllar Bolşevik hareketlerinde faaliyet gösteren öncülerden biri idi. Fakat 1917 Bolşevik İhtilâli'nden önce Müsavat yanlısı olan Bağirov öz kardeşini öldürerek onun evraklarını kendi adına düzenledikten sonra kendisini komünist olarak tanıtmıştı.

Mehriban Elekberzade'nin yönetmenliğini yaptığı Mir Cafer Bağirov hakkındaki filmde onun özgeçmişi hakkında ve rehberliği ettiği dönemde Bağirov'u "Zalim, fitnekar ve kurnaz" olarak nitelendirmektedir.

Mir Cafer Bağirov'un babası Mir Abbas Hacı Mir Bağır oğlu 1902'de, annesi Yahşıhanım 1920 yılında öldü. Mezarları, Kuba Şehir Mezarlığındadır.

Bakü, Bolşevikler tarafından 1918'de ele geçirildiğinde Mir Cafer Bağirov, Heşterhan'da bulunuyordu. Burada İhtilal faaliyetlerinde bulunan 7 Temmuz 1894

¹⁴ Tercüme-yi-Hal, ACSPIHDA, fond 1. , siyahı 122. , iş 107. , s. 13.

¹⁵ Ekrem Eyllisli, Rusçadan Tercüme: Nergiz Rüstemli, *Mir Cafer Bağirovun Mahkemesi*, Bakı, Yazıcı, 1993, s. 5.

¹⁶ Teyyub Gurban, *Düşmenlerinden Güçlü Şehsiyet*, Bakı, Şirvanneşr, 2006, s. 13.

¹⁷ Fazil Mammadov, *a. g. e.* , s. 4.

¹⁸ Elçin Hasanov, *Bağırname*, Bakı, Ganun, 2006, s. 40.

¹⁹ Musa Gasımlı ve Cavid Hüseyinov, *Azerbaycanın Baş Nazirleri*, Bakı, Adiloğlu Neşriyyatı, 2005, s. 58.

doğumlu Tatar asıllı Meryem (Mariya) Alekseyevna ile evlendi. 6 Ekim 1919 yılında Heştarhan'da ilk evladı olan Cihangir (Vladimir) doğdu. Ancak altı yaşına gelmeden annesi genç yaşta hastalanarak 1 Mart 1926 yılında öldü.

Yasamal Mezarlığında defin edilen Meryem'in, mezar taşında Arap harfleriyle yazılmış bir yazı ilgi çekicidir. 'rahat uyu, unutulmaz hayat yoldaşım' Mir Caferden.....

Anne sevgisine hasret kalan küçük Cihangir, baba ve halasının sevgisiyle büyüdü. Onun çocukluk yılları Bakü'de geçti. Cihangir Bağirov, Stalin İlçesi'nin Okul-Sarayında okurken aynı zamanda "Osoviahimin Bakı Uçak Kulübü"nde pilotluk eğitimi almaktaydı. 16 yaşında Komsomol teşkilatına kabul edildi. Lenin-Stalin Komsomolunda eğitim görerek "Sovyet ülkesinin vatanperver bir evladı" oldu.

Cihangir Bağirov, bütün çocuklar gibi hayal kuruyordu. Tek isteği pilot olmaktı. 1938 yılında pilotluk okulunu bitirip, Yeysk Şehrindeki Askeri-Deniz Uçak Okulu'na, buradan da 1939'da Daşkent Piyade Okulu'na gönderildi. Bu okuldan II. Dünya Savaşı yıllarında Teğmen olarak mezun oldu.

II. Dünya Savaşı başladığı zaman babasına mektup yazarak ön cepheye gitmek istediğini bildiren Bağirov'a; Baba, Mir Cafer yardım etti. Cihangir ilk günden itibaren Almanlara karşı mücadele etmiş, fakat yaralanarak hastaneye yatırılmıştı. Bir müddet tedavi olduktan sonra tekrar cepheye dönerek görevine devam etti. 5 Haziran 1943 yılında 11 Alman uçağına karşı savaşan Cihangir, Kursk şehri civarında öldü.

Anne ve babası, yakınları hatta sınıf arkadaşlarının Volodya (Vladimir) dediği Cihangir 8 Haziran 1943 yılında Yasamal Mezarlığı'nda annesinin yanına defin edildi²⁰. SSCB'nin Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti'nin Başkanı M. İ. Kalinin tarafından Cihangir Bağirov'a Lenin Madalyası verildi.

Cihangir Bağirov'un vatan uğrunda şehit olmasının ardından ona Sovyet İttifakı Kahramanı Onursal adının verilmesi istendi. Fakat İ. V. Stalin'in oğlu Yakov

²⁰ Fazil Mammadov, *a. g. e.*, s. 103.

o dönemde Almanya’da esir olduğu için M. C. Bağırov, oğlu Cihangir’e bu onursal adın verilmesini red etti²¹.

Mir Cafer Bağırov ilk eşinin ölümünden beş yıl sonra Yevgeniya Alekseyevna Vermeskaya ile evlendi. Yevgeniya Bağırova 1930’lu yıllarda Azerbaycan Devlet Güvenlik Komitesinde çalışan Aleksey Fmiç Veremski ile Valentina Mihaylov Veremskaya’nın tek çocuğu idi. Müzik öğretmeni ve çocuk doktoru olan Yevgeniya Bağırova, aynı zamanda Azerbaycan SSC Merkezi Seçki Komisyonu üyesi idi²².

Mir Cafer’in bu evliliğinden 9 Ağustos 1932’de Cen adlı bir oğlu oldu. Cen ismi anne ve babasının isimlerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Cen de kardeşi Cihangir gibi Bakı 6 Numaralı İlkokulu pekiyle bitirdi. Okulu bitirdikten sonra Tiflis’te Askeri Okula devam etti. Bu okula giderken 1950 yılında Moskova Üniversitesi Atom Teknisyenliği bölümünü kazanmış, fakat babası Mir Cafer’in o sıralarda sürgün edilmesi okuldan ayrılmasına sebep oldu. 1952 yılında “Moskova Jukovski adına Aviasya Akademisi”ne kaydını yaptırdı.²³

1954 yılında babasının mahkemesi devam ederken Cen’in de okuduğu Akademiden ilişkisi kesildi. Fakat tahsilini devam ettirmeye kararlı olan Cen, Moskova Köy İşleri Enstitüsü’ne (Kend Teserrüfatı İnstitüsü) devam etti. 1960 yılında teknik ilimleri doktoru oldu. Moskova Köy İşleri Akademisi’nde profesör olarak çalıştığı sırada yediği yemekten zehirlenerek 24 Mayıs 1994 yılında Moskova’da öldü.²⁴

Mir Cafer Bağırov’un torunu Mircefer Bağırov 26 Nisan 1978’de Moskova’da doğdu. Hindistan’da Eczacılık firmasında çalışırken bilinmeyen bir sebepten 2005 yılında öldü.²⁵

Mir Cafer Bağırov’un babası ve annesi yaşadıkları çağa ve döneme göre iyi eğitim almış tahsilli kişilerindendi. Ailesinin maddi durumu iyi olmadığı için

²¹ “Vladimir Mir Cafer Oğlu Bağırov, ‘Nekrolog’ (taziye),” *Kommünist*, 8 İyun 1943, s. 4.

²² “Mir Cefer Bağırov” *Bakinskiy Raboçiy*, 22 Dekabır 1946, s. 3.

²³ A. Aliyev, “Fenomenler! Fenomenler! Fenomenler!”, *Molla Nasreddin*, No: 1, Tiflis, s. 13.

²⁴ Teyyub Gurban, “Mir Cefer Bağırov, Yalan ve Hegigetler,” *Yeni Zaman*, Bakı, 22 Avgust 2002, s. 5.

²⁵ İ. Hacızade, “Mircefer Bağırov Yaşayır? Beli Özü de Moskovada!”, *Gelecek Gün*, 30 İyun 2001, s. 3.

Bağırov okula gönderilemedi. Annesi Yahşı Hanım evde çocuklarına dinî bilgilerle birlikte *Kur'ân*'dan sureler okutuyordu. Mir Cafer de bütün molla çocukları gibi okuma derslerine annesiyle başladı. 12 yaşına kadar Müslüman Ruhani Okulu'nda tahsilini sürdürdü²⁶. Bu okulda İslami bilgilerin yanısıra Fars Edebiyatı, Nizami ve Fuzuli'nin hayatlarıyla da yakından ilgilendi. Annesi ona okuma öğretirken çok merhametli davranıyor, hiçbir zaman cezalandırma yoluna gitmiyordu. Bu ilk okuma dersleri sırasında annesinden gördüğü sevecen tavrı ömrü boyunca unutmadı. Küçüklüğünden itibaren öğrenmeye karşı aşırı bir istek duyuyor annesine, babasına ve köyde rastladığı ihtiyarlara sorduğu sorularla geleceğini ve hayata olan bakışını şekillendirmeye çalışıyordu.

Adıgözel Mammadov *Siyasilerin Psikoloji Portretleri* adlı eserinde Mir Cafer Bağırov'un özgeçmişine vurgu yaparken onun "psikoloji" durumunda anormallik olduğunu belirtmektedir. Özellikle Kuba'daki yaşam serüveninden yola çıkarak olayların ve hayat standartlarının çok ağır geçtiğini vurgulayarak psikolojisinin bozulduğunu ifade etmektedir. Ayrıca eserde dönemin siyasi liderlerinin hayatını inceleyerek, Bağırov'un yaşam standartlarıyla karşılaştırarak kanıt getirmektedir.

A. Şerif'in 525-ci *gezet*'esindeki makalesindeki iddialarına göre Mir Cafer Bağırov'un oğlu Vladimir Bağırov'un mezarı bakımsız durumdadır. Ancak 1997 yılında vatan uğrunda şehit olmuş evlatlarımızı sonsuza kadar yaşatacağınız kanunu kabul edildi. Kararnamede şehit olunmuş insanların mezarları rayon İcra Başkanları tarafında korunacaktır. Ancak II. Dünya Savaşı'nda şehit olan ve Lenin madalyasına laik görülen Vladimir Bağırov, mezarı yıllardır ziyaret edilmediğini ifade etmektedir.²⁷

²⁶Adıgözel Mammadov, *Baş Tutmamış Çevriliş*, Bakı, El-ALliance, 2003, s. 20.

²⁷ A. Şerif, "Unudulan Gehreman", 525-ci *gezet*, 6 May 2006, s. 1.

1.2. MİR CAFER BAĞIROV’UN BOLŞEVİK İHTİLALILIYLA TANIŞMASI

1.2.1. Mir Cafer Bağirov’un Öğrencilik Yılları

Mir Cafer, babasının isteğiyle 1902 yılında evlerine çok yakın olan medresede eğitimine başladı. Okula başladığı ilk günlerde, babasının ölümü üzerine okula gitmek istemeyen Mir Cafer, öğretmeninin sevgi dolu yaklaşımı ve annesinin yardımıyla okula devam etti. Birinci sınıfa başarıyla geçmesinin ardından öğretmenlerinin ilgisini çekti. Yaz tatilini köyde anne ve ağabeylerine yardım ederek geçiriyordu. İkinci sınıfa başlayan Mir Cafer, okula severek gidiyor ve derslerinde çok başarılı oluyordu. Okul çıkışlarında annesiyle bazen de ablalarıyla oyun oynayarak eve dönüyordu. Yemeğini yedikten sonra ilk olarak ödevlerini yapıyor, daha sonra annesinin yaptığı hamur işlerini kahvelerde satarak para kazanıyordu. Küçük yaşlarda edindiği bu çalışma düzeni onun gelecekteki hayatını da derinden etkiledi. Annesinin ve öğretmenlerinin desteğini alan Mir Cafer, ilkokulu başarıyla tamamladı.²⁸

1902 yılında ölen babasının yokluğu, aileyi perişan etti. Aile, annesinin yaptığı el işleri ve ağabeylerinin küçük kazançlarıyla geçimlerini sağlıyordu. Bu maddi sıkıntıya rağmen okumak isteyen Mir Cafer, annesinin de isteğiyle ortaokula devam etti.

1907 yılında anne ve ağabeylerinin kararıyla müsbet ilimleri öğrenmek için Kuba Lisesi’ne gönderildi. Okul çıkışlarında ücret almaksızın zayıf öğrencilere ders veriyordu. Okulu bitirdikten sonra 1913 yılında Kuba Realni Mektebine devam etti. Ailesinin maddi imkânları yeterli olmadığı için öğretmenlerinden yardım gördü. Okuma arzusunu gören öğretmenleri tarafından burslu olarak, Petrovsk’a (Heşterhan’a, şimdiki Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nin merkezi Mahaç-Kala şehrinde) iki yıllık pedagoji eğitimini tamamlamak üzere gönderildi. Şubat 1915’de

²⁸ Adıgözal Mamedov, *Ças “uks” Perevoroma M. D. Bagirova i L. P. Berii*, Baku, İzdatelstvo “MVM”, 2005, s. 11-15.

bu okulu vaktinden önce bitirme başarısını gösterdi. Mir Cafer bu sırada askeri göreve çağrılmasına rağmen köyde öğretmen ihtiyacı olduğu için askeri görevini köyde öğretmen olarak yaptı.²⁹

Mir Cafer 10 Şubat 1915 yılında eğitimini tamamladıktan sonra Kuba'daki Hudat İlköğretim Okulu'nda müdür olarak göreve başladı. Yeni açılan okulun düzenlemelerini gerçekleştirdikten sonra Kuba Bölgesi'nde Lezgi İlçesi'ndeki Necefkent Okulu'na gönderildi. Lezgi dilini çok iyi bildiği için okuldaki çocuklara yardım ediyordu³⁰. Öğretmenlik yaparken siyasî ve askerî konularla da yakından ilgilenmekte idi. 1916 yılında Yahudi İlköğretim Okulu'nda göreve başladı. Bu okuldaki görevi sırasında hayatında bir takım değişiklikler meydana geldi. 1917 Şubat İhtilalinden sonra Mir Cafer, Kuba Bölgesi'nde İcra Komitesine, Penza Taburu askerleri tarafından adaylığı ilân edilerek seçimi kazanması sağlandı. İcra Komitesi'nde geçirdiği zaman dilimi içerisinde devrin politikacılarından ilk defa Alibey Zizinski ile tanıştı³¹.

Rusçayı çok iyi bilen Mir Cafer Bağirov'un, kültürlü ve yetenekli olması arkadaşları arasında fark edilmesini sağlıyordu. Ayrıca siyasete olan ilgisi sayesinde bütün güncel olaylardan haberdar oluyordu. Mir Cafer'in bilgili, kültürlü ve yetenekli olması komşu ilçelerde, hatta üst düzey görevlerde çalışanların da dikkatini çekmekteydi. Onun faaliyetlerini yakından izleyenlerden biri de Alibey Zizinski idi.

Alibey Zizinski, Kuba Bölgesi'nde akrabalarını ve köylüleri kendi etrafında toplayarak Ermenilere ve Bolşeviklere karşı mücadele ederdi. Fakat Azerbaycan'da Sovyetler Birliği kurulduktan sonra İran'a kaçtı. Bağirov, Olağanüstü Müfettişliğinin Başkanı olduktan sonra onu tekrar Bakü'ye davet etti. Ancak 1927'de Alihaydar

²⁹ Fazil Mammadov, *a. g. e.*, s. 4.

³⁰ Lezgi Dili, Kuzey Kafkasya'da Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde konuşulmaktadır. Lezgiler veya Lezginler olarak da bilinen bu topluluk çoğunlukla Dağıstan'ın güneyinde ve Azerbaycan'ın kuzeyinde yaşamaktadırlar. Konuştukları dil olan Lezgice, Kafkas dilleri ailesinin Kuzeydoğu Kafkas dilleri grubuna bağlıdır. 1989 sayımına göre Sovyetler Birliği'ndeki Lezgi nüfusu 466.000 idi. Bu nüfusun yaklaşık 204.000'i Dağıstan'da, 171.000'i ise ve Azerbaycan'da yaşamaktadır. Azerbaycan'da yaşayan Lezgiler, Kuzay Bölgesi'nin yanı sıra, Haçmaz, Kuba, Bakü, Şeki, Şamahı ve Gebele Bölgeleri'nde yoğunluktadırlar.

³¹ Alibey Zizinski, Kuba şehrinde zengin olan anne-babanın çocuğu olarak dünyaya geldi. Çar hakimiyeti zamanı Polis Reisi olarak görev yaptı. 1917-1918 yıllarında Hamazaps'ın Kuba Bölgesi'ne saldırısı üzerine yerli halktan oluşmuş "Uçagan" örgütü kurarak mücadele etti. 1917 Bolşevik İhtilal'i zamanında Bağirov'la beraber mücadele etti. Azerbaycan'da Sovyetler Birliği hâkimiyeti ele alınca İran'a kaçtı. Bağirov'un göreve gelmesiyle beraber Bakü'ye gelen Zizinski, 6 Ağustos 1928 yılına kadar Bakü'de yaşadı. Fakat Bağirov'un görevden alınmasıyla Azerbaycan Bakı Sovet İcraiye Komitesi tarafından kurşuna dizildi. Daha fazla bilgi için bkz., Ekrem Eyllisi, Rusçadan Tercüme: Nergiz Rüstemi, *Mir Cafer Bağirovun Mahkemesi*, Bakı, Yazıcı, 1993,

Karayev ve L. Mirzoyan'ın suçlamalarıyla Bağirov görevden alındıktan sonra Novruz Rızayev, Azərbaycan Devlet Siyasi İdaresi'nin başkanı oldu. Bu dönemde Alibey Zizinski, KGB tarafından kurşuna dizildiği iddia edilmektedir.³²

Alisa Nicat'ın *Melekler ve İblisler* adlı eserindeki iddialarına göre Hamazasp'ın Kuba Bölgesi'nde halka karşı yaptığı işkencenin ve öldürdüğü insanların sayı hesabı olmadığını belirtmektedir. Fakat bu masum insanların ölmemesi için Alibey Zizinski Hamazaps'tan yardım istedi. İlk başta Alibey Zizinski, Hamazaps'ı Bolşevik olarak bildiği için Kuba'daki gelişmelerden onu haberdar ederdi. Ancak Hamazasp, Alibey Zizinski'nin bu isteğine karşı onu Bolşevik karşıtı olarak iddia ederek hapsedtirdi.

Hüsü İsmayıloğlu'nun *Yaddaşlarda Yaşanan Ömür* adlı eserinde Mir Cafer Bağirov çocukluğundan itibaren bir komünist olarak büyüdüğünü iddia etmektedir.³³ Öğretmenliğe başladığı ilk günlerden itibaren, okulda Bolşeviklerle işbirliği kurar hatta okul çıkışlarında kıraathanelere gider, ihtilalciler hakkında bilgi toplamakta idi. Kendisi çocukluktan itibaren çevresine bir lider olacağını ve vatanına ve milletine bağlı olacağını söylüyordu. Bağirov'un, karakteri itibarıyla sınırlı bir kişiliğe sahip olduğu bilinmektedir. Hatta idialara göre MK'nin toplantılarında da buna benzer olaylar yaşanmakta idi. Fakat Teyyub Gurban *Düşmenlerinden Güçlü Şehsiyet* adlı eserinde Bağirov'un, Musavat yanlısı olup sonradan Komünist Partisi'ne geçtiğini iddia etmektedir. Teyyub Gurban'a göre rejimin baskıları ve yaşam mücadelesi Bağirov'un Komünist Partisi'ne geçmesine neden oldu.

Hüsü İsmayıloğlu'nun, eserindeki diğer bir iddiaya göre, Mir Cafer Bağirov, ormanda yaralı halde bir köylü tarafından bulunur. Bağirov köylüye bana yardım etmek istiyorsan kimse benim burada olduğumu bilmesin der. Köylü at arabasına yaralı Mir Cafer Bağirov'u koyarak üzerine birkaç çırpı atarak eve döner. Onu komşularından gizlemek için ahırda bir yer ayarlayarak gündüz ahırda akşam evde kalarak onu iyileştirir. Bir süre sonra şehre dönen Mir Cafer Bağirov, fırsat buldukça bu aileyi ziyaret ederek vefa borcunu yerine getirirdi.

³² Fazil Mammadov, *a. g. e.*, s. 43.

³³ Hüsü İsmayıloğlu, *Yaddaşlarda Yaşanan Ömür*, Bakı, Yurd NPB, 2007, s. 26.

Alisa Nicat'ın *Melekler ve İblisler* adlı eserindeki diğer bir iddiasına göre Mir Cafer Bağirov, Astarhan'da hapiste kalırken gardiyanla konuşarak cezaevinden kaçtı. Kaçak yollarla Bakü'ye gelen Bağirov, yakın dostu olan Hacıağa'nın evine sığındı. Yorgun, halsiz ve elbisesi yırtık olan Bağirov'u gören Hacıağa hemen banyoya girmesini ve bir duş alıp üst başını değiştirmesini istedi. Salona gelen Bağirov, Hacıağa ile yemek yedikten sonra Hamazaps'ın, Kuba'daki katliamından ve amcası olan Mir Talip'i, halası oğlu Mir Haşim'i ve ablasının kocası Hacı Heybet'i öldürdüğünüden bahsetti. Ayrıca Hamazaps'ın yaptığı bu olayları Şaumyan'a telgrafla bildirdiğini ve beş gün sonra Alyoşa Çaparidze'nin telgrafa cevaben dostu olan Leon Gauberidze'yi bir örgütle Kuba'da görevlendirdi. Leon Gauberidze geldikten birkaç gün sonra beni tutuklatarak hapsettirdi ve benim bulunduğum göreve Çurayev'i atadı. Hapishaneden Şaumyan'a kaç tane telgraf çekildiyse de yanıt alınamadı. O da Azerbaycanlı bir gardiyanla işbirliği yaparak kaçtı. Ev sahibi Hacıağa'nın şimdi ne yapacaksın sorusu üzerine Bağirov, "Kuba'ya geri dönerek Hamazaps'a karşı mücadele etmek istiyorum" diye karşılık verdi. Hacıağa, Mir Cafer Bağirov'a "Kaç yıllık komisersin seni orada yaşatmazlar" diye cevap verdi. Hacıağa'nın annesi "Oğlum Mir Cafer, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yeni kurulmuş onlar sana bir iş verirler" dedi. Ancak Bağirov ilk önce Çaparidze'yle görüşüp ondan iş istedi. Çaparidze, Bağirov'un hapishanede olduğunu hatta hapishaneden kaçtığını bilmiyordu. Çaparidze, birkaç dakika sonra bir kağıda yazı yazarak "bu kağıdı Petrov'a götür ve benim gönderdiğimi söyleyerek" orada Siyasi Müşavir olarak çalıştı. Mir Cafer Bağirov, Çaparidze'nin makamından ayrıldıktan sonra Gence'ye giderek ADC İç İşleri Bakanı Behbudağa Cavanşirov'la ve ADC'nin Başbakanı Fethali Han Hoyski³⁴ ile görüştü. Fethali Han Hoyski onu Cumhuriyet

³⁴ Fethali Han İskender Han oğlu Hoyski, (1875-1920), 7 Aralık 1875 yılında Şeki şehrinde dünyaya geldi. Babası Çarlık döneminde Rus Ordusunda general olarak görev yapmıştı. Fethali Han Hoyski kökeni Güney Azerbaycan'ın Hoy şehrendir. Dedesi Ceferkulu, Hoy Hanı iken İran şahı Feteli ile muharebede yenildiğinden 20000 kişilik ordusuyla beraber Çarlık Rusya'na sığındı. I. Aleksandr 1803-1806 Rus-İran Savaşı'nda Cefergulu Handan yararlandı. Cefergulu Han 1807 yılında Şeki Hanlığını kurdu. Dedesi Cefergulu 1810 yılında vefat edince oğlu İsmail Şeki Hanlığının başına geçti. 1819 yılında İsmail Han vefat edince Şeki Hanlığına son verilerek Rusya'ya katıldı. Fethali Han Hoyski 1901 yılında Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Üniversiteyi bitirdikten sonra Gence, Suhum, Batum ve Kutaisi aile mahkemelerinde görev yaptı. Yekaterinador aile mahkemesinde Savcı yardımcısı olunca Feteli Han Hoyski'nin siyasi ve sosyal hayatında yeni bir sayfa açıldı. Bu görevi devam ederken Gence Bölgesi'nden *Dumaya (*Rusya'da Millet Meclisini temsil eder) milletvekili seçildi. 2 Şubat'ta Perersburg'un tanınmış Tavriya sarayında toplanan Rusya parlamentosunun toplantısında Konuşma yapan Fethali Han Çarlık Hükümetinin Zakafkasya'da ve Azerbaycan'da yürüttüğü siyaseti eleştirdi. Fethali Han Hoyski "Kadet" Partisi'ne üye olmasına rağmen Duma'da, Müslüman milletvekili fraksiyasını temsil ediyordu. Fethali Han Hoyski, Rusya'daki yaşayan halklara da özgürlük verilmesi konusunda

İstihbarat İdaresi'ne (Respublika Eks Keşfiyyat İdaresi) kabul ederek Heşterhan da görevlendirdi. Bağirov bu görevde iken Rusya Şark Ülkelerinin Baş İdaresi'nin Reisi Neriman Nerimanov'la görüştü. Nerimanov, Bağirov'a Ruslar, Bakü petrolünden dolayı Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kısa sürede hakimiyetine son vereceklerini ve buna hazır olmalarını belirtti. Ayrıca konuşmalarına Azerbaycan'ı işgal etmek için Rus kökenli bir ordu oluşturduklarını ekledi. Bağirov, Nerimanov'la görüştüğü esnada Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti adına Heşterhan'da olduğunu belirtmedi. 1919 yılında Nerimanov onu Müslüman Tümen Komiseri olarak atadı. Heşterhan'da bulunduğu sürece Musavat Hükümetini gelişmelerden haberdar ediyordu. Bağirov, Nerimanov'un Heşterhan'da olmasından yararlanıp Bakü'ye gelerek Fethali Han Hoyski ile görüşüp neler yapacakları hakkında bilgi aldı. Fakat Fethali Han Hoyski onunda Heşterhan'da kalarak Nerimanov'a yardım etmesini istedi. Çünkü Bolşeviklerin Azerbaycan'a karşı düzenlediği planlardan haberdar olmaları gerekirdi. Bağirov, Heşterhan'a dönerek "Hümme't" Partisine üye oldu. Ayrıca Bolşeviklerle çalışırken aynı zamanda Cumhuriyet İstihbarat İdaresi adına Heşterhan'da bulunuyordu.³⁵

1918-1919 yıllarında bu gelişmeler yaşanırken Mirzoyan, Orconikdze ve Mikoyan üçlüsü Halk Komiserler Sovyet'inin Başkanı Neriman Nerimanov'u Bakü'den nasıl uzaklaştıracaklarının planlarını yapıyorlardı. Çünkü Nerimanov, Bakı Sovyet İcra (İcraiyye) Komitesi'nin Başkanı olan Mikoyan ve arkadaşlarına engel oluyordu. Bu üçlü Azerbaycan'da gerek kadro gerekse nüfus mübadelesinde Nerimanov'u ortadan kaldırarak rahat davranmak istiyorlardı.³⁶

Duma'ya fikrini iletmışti. 1917 Bolşevik İhtilal'inden sonra 27 Mart'ta Bakü'de kurulmuş Milli Müslüman Şurası'nın Geçici İcraiyye Komitesi üyesi seçildi. Aynı yılda Bakü'de toplanarak yapılan Kafkas Müslümanlar Kurultayına katıldı. 26-31 Ekim 1917 tarihlerine Bakü'de geçirilen "Türk Âdemi" Merkeziyyet Partisi Müsavatın birinci Kurultayında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasını vurguladı. 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Nazirler Şurası Başkan'ı ve İçişleri Bakanı oldu. Çeşitli dönemlerde görev yaptıktan sonra 19 Haziran 1920 yılında öldü. Daha fazla bilgi için bkz., Musa Gasımlı ve Cavid Hüseyinov, *Azerbaycanın Baş Nazirleri*, Bakı, Adiloğlu, 2005, s. 5.

³⁵ Daha fazla bilgi için bkz., Alisa Nicat, *Melekler ve İblisler, (Tarihi, Siyasi Roman 1918-1920)*, Adiloğlu, Bakı 2007, s. 150-161.

³⁶ Adıgözel Mammadov, *Siyasilerin Psikoloji Portretleri*, Bakı, Araz, 2008, s. 47.

1.2.2. Mir Cafer Bağırov'un Kuba'daki Faaliyetleri

Mir Cafer Bağırov, Mart 1917'de Alibey Zizinski ile birlikte Kuba Bölgesi'ndeki silahlı kuvvetleri oluşturdu. Bu devirde Mir Cafer'in, Kuba Bölgesi'nde "Uçagan"³⁷ örgütünü kurduğu ifade edilmektedir. İddialara göre o, Alibey Zizinski ile birlikte Rus ve Yahudi köylerini dağıtarak orada yaşayan gençlerden "Uçagan" örgütünü kurmuştur. Bu gençlerin çoğunluğunu Şubat İhtilalinden sonra Rus-Alman cephesinden gelen askerler oluşturmaktadır.

Diğer iddialara göre "Uçagan" örgütünün üyelerinin Kuba Beyleri tarafından evleri dağıtılmış Yahudi, Rus ve geçmişleri suçlardan oluşan Müslümanlardan kurulduğu iddia edilmektedir.³⁸ Mir Cafer Bağırov bu örgütle hiçbir ilişkisi olmadığını belirtmiştir. Ancak burada bir liderin kendi biyografisini yazarken suçlulardan oluşmuş bir örgüte liderlik ettiğini, itiraf edebilir mi? Sorusu üzerinde durmak gerekir.³⁹ Ayrıca, Mir Cafer Bağırov 1956 yılında mahkemede verdiği ifadede "Benim liderliğimde bir silahlı örgüt vardır, fakat bu örgüt soygun yapmamış aynı zamanda beylere karşı da mücadele etmemiştir" diyerek bir anlamda söylediklerini ispatlama yoluna gitmiştir.

1918 yılında Alibey Zizinski'nin başkanlığındaki "Uçagan" örgütü, asillere ve beylere karşı mücadele etmenin yansıra, 1918-1920 yıllarında, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulana kadar Hamazaps⁴⁰ın örgütüne ve Şaumyan'ın liderliğindeki Ermeni çetelerine karşı, "Uçagan" örgütü, Kuba'daki yerli halka karşı yapılan cinayetleri engellemek için büyük mücadele etti. Ayrıca Hamazaps'ın liderliğindeki bu askeri örgüt Musavat hükümetine karşı Kürdemir ve Ağsu Bölgeleri'nde çatıştı. Mehemed Emin Resulzade, Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Yardıma gelen Nuri Paşa önderliğindeki Türk Ordusu, bu örgütü geri

³⁷ Uçagan Örgütü, 1917 yılında Kuba'da Bolşevikler tarafından yerli halkı kontrol etmek amacıyla kurulan bir örgüttür.

³⁸ Adıgözel Mammadov, *a. g. e.*, s. 22.

³⁹ Sovyetler Birliği döneminde ideolojik gerekçelerle pek çok resmi belgelerin ortadan kaldırıldığı veya tahrif edildiği bilinmektedir. Çünkü günümüzde Azerbaycan'daki kütüphanelerde bulunan resmi evrakların ismi geçmekte fakat evraklar bulunmamaktadır. 1990-1991 yıllarında hatta daha önce bu resmi belgeler Moskova'ya taşınmıştır.

⁴⁰ Daha fazla bilgi için bkz., Nesrin Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 396.

püskürttü. Bu olayları duyan Bakü'deki Şaumyan telaşa kapılarak Lenin'den yardım istedi. Ancak Çarlık Hükümetinin baskıları ve İngilizlerin Azerbaycan'da bulunması Hamazaps'ın ve Şaumyan'ın büyük Ermeni projesinin gerçekleşmesini engelledi. Türk Ordusu'nu arkasına alan Musavat Hükümeti, Bakü'deki Şaumyan'ın önderliğindeki Ermenileri çıkartarak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ilan etti. Ayrıca bu olaylar cereyan etmeden önce Kuba'da, Ermenilerden oluşmuş "Dyoro" örgütü de yerli halka işkence etmiş hatta suikast yapmıştı.⁴¹

Alibey Zizinski, Mart ayında Azerbaycan'ın Şamahı Bölgesi'nde, Taşnakların yaptığı suikastleri engellemek için silahlı birliğini bölgeye gönderdi. Kuba Bölgesi'nde kalan küçük birliğe Mir Cafer liderlik ediyordu. Bu tarihten itibaren Mir Cafer'in, Bolşeviklerle temasa geçmesi muhtemelen Alibey Zizinski ile birlikte aldıkları bir karardı⁴². Çünkü Alibey Zizinski, Kızıl Muhafız Bölüğü'nün⁴³(Krasnaya Gvardiya) Bakü'deki temsilcisi olan Georgi Stura⁴⁴ ile temasa geçerek Kuba Bölgesi'ndeki Taşnaklara karşı koyacak askerî birlik olmadığını ve hâkimiyetin Mir Cafer Bağirov'un liderliğinde olduğunu, onun da Bolşeviklere meyilli olduğunu söyledi. Mir Cafer, Kızıl Muhafız Bölüğü'nü Kuba Bölgesi'ne davet ederken, Şamahı Bölgesi'nden Kuba'ya yönelen Hamazaps Birliği'nin yapacağı suikastlere karşı tedbir aldı.

Bu olaylardan sonra Kuba Bölgesi İnkılâbı Komiserliğine Gelovani liderlik etti. Gelovani'nin gelişinden bir müddet sonra 1 Mayıs 1918 yılında Bakü'den Notovas Oganessov'un liderliğinde silahlı birlikler Kuba'ya geldi. Alibey Zizinski ve Hacinski⁴⁵'nin silahlı birlikleri Şamahı'dan geri çekilip, Derbend'de bir müddet

⁴¹ Alisa Nicat, *a. g. e.*, s. 150-161.

⁴² Adıgözel Mammadov, *a. g. e.*, s. 23.

⁴³ Krasnaya Gvardiya, Kızıl Bayraklı Kafkasya Ordusu (1925'de XI. Ordu adını almıştır). 14 Ağustos 1918'de Kuzey Kafkasya da Sovyeti kuran silahlı işçilerin bir bölümü ihtilalci Kozaklar, askerler ve köylüler XI. Orduya dahil oldular. Bu sırada Rusya'dan kovulmuş Beyaz Ruslar, Kuzey Kafkasya'da toplanmaktaydılar. Zengin kozaklar tarafından yardım alan Beyaz Ruslar Sovyet aleyhine açıkca mücadeleye başladılar. Beyazlar çok sayıda ihtilal karşıtı Zabıtların liderliği altında ve yerli burjuvazinin yardımlarıyla güçlendi. Nesrin Sarıahmetoğlu, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1918-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.

⁴⁴ Georgi Sturua Fyodoroviç, Gürcistan'ın Samtredia rayonunun Nabakevi köyünde 18 Haziran 1884 yılında dünyaya geldi. 1901'de Sov. İKP üyesi ve 1902 yılında Bakü'de çalıştı. 1905'de RSDFP MK'nin gizli organlarında çalışmış ve 1917 Bolşevik hareketlerinin öncülerinden biridir. 1917-1918 yıllarında RSDF(b)P Kafkas İttifakı Komitesi'nin Bakü Sovyeti üyesi oldu. Gürcistan Menşevik hükümetine karşı isyanı bastırdı. AK(b) P MK'nin Şube müdürü oldu. 2 defa Lenin madalyasına laik görüldü. 1 Nisan 1956 yılında Tiflisme öldü.

⁴⁵ Hacinski, Camo Bey Süleyman oğlu (1888-1942), (Camo Bey Süleymanoğlu Hacinski), 14 Temmuz 1888 yılında Kuba Şehrinde doğdu. 1912 yılında Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. "Zakafkasya Seymi Müslüman Fraksiyası'nın üyesi oldu. Milli Şuranın üyesi olup İstiklal Beyannamesini imzalayan 26

kalarak levazımat topladı. 3 Mayıs'ta silahlı birlikler Kuba Bölgesi'ne hareket ettiler.⁴⁶

Komiserlerin, Heşterhan'dan yardıma çağırdıkları silahlı birlikler üç gün süren çatışmalar sonucunda yenilgiye uğrayarak, Kuba'yı terk etti. Muhtemelen düşmanların planlarından ve sığınaklarından haberdar olan Zizinski, Mir Cafer'e, Kuba'yı Kızıl Silahlı Birlikler ile beraber terk etmesini istedi. Birlikler Derbend'e yöneldikten sonra Kuzey Kafkasya'dan geri dönen V. İ. Naneyşvili⁴⁷'nin silahlı birlikleri ile karşılaştı. Kızıl Silahlı Birlikler Bakü'ye gelerek levazımat toplayıp, yeniden Kuba'ya baskın yapmak istedi. Ancak Kızıl Silahlı Birlikler, Bakü'ye dönerken Deveçi'de milli birlikler tarafından baskına uğradı. Bu sırada Hamazaps'ın liderliğinde Bakü'den gelen silahlı Taşnak Birlikleri, Deveçi'de Naneyşvili'nin birlikleri ile birleşti. Hamazaps, S. G. Şaumyan⁴⁸'in emriyle Kuba'ya hareket ettiğini bildirdi. Bu andan itibaren Nanyaşvili tarafından Mir Cafer'e, Ermeni silahlı birliğinin liderliği teklif edildi fakat Mir Cafer, Hamazaps'ı iyi tanıdığı için bu teklifi red etti. Ayrıca Mir Cafer Bağirov, Azerbaycan Olağanüstü Komisyon'un Başkanı olurken Kirov'un odasında Ermeni çetelerinin yerli halktan yağmalayıp getirdiği

kişiden biridir. 1918-1920 yıllarında kurulan, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kültür ve eğitim sahasında çalıştı. 1922 yılında hapsedildi. 3 yıl hapiste kaldıktan sonra Rusya'ya gönderildi. 1928 yılında Bakü'ye geldi, ancak 1938 yılında tekrar yakalandı ve sürgüne gönderildi. 1942 yılında Vyatka Bölgesi'nde öldü. Ölümünden sonra 1956 yılında beraat edildi.

⁴⁶ V. Hacıyev, "Gubada Müqavimət Hərəkəti Ali Bey Ziznski", *Ekspress*, 11 İyun 2001, s. 5.

⁴⁷ Naneyşvili Viktor İvanoviç (1878-1940), (Viktor İvanoviç Nanyeşvili), Azerbaycan'da Kuba Bölgesi'nin Sacilao köyünde 1878'de doğdu. 1902'de Moskova Üniversitesi'nde okurken yurttan çıkardığı olaylardan dolayı Sibirya'ya sürüldü. 1903 yılında Tiflis'e dönerek, Sovyet İKP'nin üyesi oldu. 1907 İhtilaline katıldı. 1910 yılında Bakü'de gizli faaliyette bulundu. 1913-1914 yıllarında "Bakü Proleterlerinin Grev Organizatörü" olarak çalıştı. 1917 yılında Bakü Komitesinin üyesi oldu. Daha sonra *Bakinski Raboçi* (Bakü İşçileri) ve *Pravda* (Gerçek) gazetelerinde çalıştı. Naneyşvili, 1918-1919 yıllarında Dağıstan Vilayeti'nin Güvenlik Komiseri ve Heşterhan, Kuba Komitesi'nin Başkanı olup, Ağustos 1919'da Rusya Komünist (b)Partisi'nin Kafkas Ülke Komitesi'nin üyesi oldu. 1920'de Azerbaycan Komünist (b) Partisi'nin I. Kurultayı'nın temsilcisi olarak Moskova'ya seçildi. Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra AK (b)P MK'nin Sekreteri oldu. 1920-1924 yıllarında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri'nde (RSFSC), (Tula, Dağıstan, Rostov ve Perm Bölgeleri'nin) Parti Başkanlığını yaptı. Ayrıca Kazakistan K (b) P MK'nin Sekreteri oldu. 1925-1937 yıllarında Köy İşleri Başkanlığı ve Ticaret Akademisi Müdürü oldu. Naneyşvili, Sovyet Kırmızı Emek Bayrağı Devlet Madalyası sahibi 1940'da Sacilao köyünde öldü.

⁴⁸ Şaumyan Stephan Georgiyeviç (1878-1918), Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te 13 Eylül 1878 yılında memur bir ailede doğdu. 1889'de Tiflis Realni Okulu'na başlamış ve gizli ihtilalci-demokratik öğrenci derneğinde çalışmıştı. Şaumyan'ın liderliği ile kurulmuş olan "*Tsaksan*" *Gök Kuşağı* Derneği ihtilali fikirler yayıyordu. Tiflis'e sürgün olunan rus ihtilalcilerle tanışırken, K. Marks'ın, F. Engels'in ve V. İ. Lenin'in eserlerini öğrenmeye başlamıştı. 1898 yılında Ş. Riga Polteknik Üniversitesi Kimya Bölümünü kazandı, fakat ailesinin maddi durumu olmadığından Tiflis'e döndü. Bir süre *Novoye Obozreniye* gazetesinde tashihçi aynı zamanda tercüman olarak çalıştı. 1899 yılında Ermenistan'da ilk *Marksist Derneği* açtı. 1901'de öğrencileri hükümet aleyhine kıskırtması üzerine Kafkasya'ya sürgün edildi. Daha sonra *Ermeni Sosyalist Demokrat İttifakını* kurdu. Bu ittifakın yayın organı olan *Proletariyat* gazetesinin neşrini kurdu. 1902 yılının sonbaharında Almanya'ya giderek Berlin Üniversitesi Felsefe Bölümüne kayıt yaptırdı. 1903'ün ilkbaharında Cenevre'de, Lenin ile ilk defa görüştü. Daha sonra Bakü'ye gelerek Komünist Partisi lehinde çalıştı. 20.09.1918 yılında Tiflis'te öldü.

altın ve mücevherleri buldu. Bu kime ait olduğunu sorunca Kirov'un sekreteri, Hamazaps'ın yerli halktan zorla aldığı ve Şaumyan'a hediye olarak verdiği mücevherlerdi. Bağirov daha sonra bu altınları Azerbaycan Tarih Müzesine verdi.⁴⁹

Sovyetler Birliği kurulduktan sonra, Taşnakların, Kuba Bölgesi'ndeki yaptığı suikastler halkın tepkisine neden olduğu için münasebet de olumsuzdu. Lenin, 29 Temmuz 1918 yılında S. G. Şaumyan'a gönderdiği telgrafa kadar Taşnaklarla, Bolşevikler siyasî hâkimiyet mücadelesinde çoğu zaman aynı görüşleri savunuyorlardı⁵⁰.

Mir Cafer, Hamazaps'ın Kuba Bölgesi'nde yaptığı suikastlerin yanısıra Deveçi'de yaptığı katliamları da belirtmektedir. Hatta bu suikastleri yaptığı zaman o, amcası Mir Talib, amcasının oğlu Mir Haşım ve damatları Hacı Heybeti'in Taşnaklar tarafından öldürüldüğünü söylemektedir. Bu cinayetler sebebiyle Mir Cafer, Bakü'ye telgraf çekti, dört gün geçtikten sonra Alyoşa Çaparidze⁵¹ tarafından gönderilen temsilci Leon Gauberidze geldikten sonra onu suçlayarak hapse attı. Bu arada Kuba Bölgesi'nin İhtilal Komiserliği'ne, Çurayev atandı. Kontrol altında olan Mir Cafer, Stepan Şaumyan'a tekrar bir mektup yazmasına rağmen bu mektuptan da bir sonuç alamadı.

Mir Cafer Bağirov, Kuba Bölgesi'ndeki Türklere karşı yapılan cinayetlerde Şaumyan'dan şüphelendi. 1938 yılında *Krasnyy Arhiv* dergisinin 4-5 sayısında yazılmış olan, 20 Temmuz 1918 yılında V. İ. Lenin tarafından S. G. Şaumyan'a gönderilen telgrafta, Şaumyan'ın, yerli halka hatta Azerbaycan Bolşeviklerine ve

⁴⁹ Alisa Nicat, *a. g. e.*, s. 149.

⁵⁰ Adıgözel Mammadov, *a. g. e.*, s. 23.

⁵¹ Alyoşa, Çaparidze Prokofî Aprasionoviç (1880-1918), (Çaparidze Prokofî Aprasionoviç), (Parti lâkabı Alyoşa), Komünist Partisi üyesi Zakafkasya'da sosyalist ihtilalin zaferi için mücadele eden teşkilatçılarından ve liderlerinden biri idi. Kutaisi Bölgesi'nin Paça İlçesi'nin Şardometi köyünde fakirleşmiş olan bir zadegân ailesinde 15 Ocak 1880 yılında doğdu. Satsheniski Köy Okulu'nda okuyarak kunduracılık mesleğini öğrenmeye çalıştı. 14 yaşından sonra Tiflis'e Şehir Okulu'nda eğitimini tamamladı. 1896 yılında Tiflis Pedagoji Üniversitesi'ne kayıt yaptırdı. Üniversite döneminde Marksist edebiyatı mütalâa ediyordu. 1900 yılında Tiflis İşçiler İhtilali hareketinde bulunduğu için tutuklandı ve bir yıl sonra Kutaisi'ye sürgün edildi. 1901-1904 yıllarında Kafkas İttifak Komitesinin ve İmereti-Mingreli Komitesinin üyesi oldu. Ağustos 1904'den sonra Bakü İşçileri arasında ihtilal faaliyetlerinde bulunarak, Balahani'da Komünist Partisi'nin kurucusu olmuştu. Ayrıca *Hümmet Parisi* kurucuları arasında idi. Kasım 1905'de kurulmuş olan Bakü Sovyet'inde Bolşevik Partisi'ne başkanlık etti. O, Neft Sanayisi İşçileri İttifakı idare heyetinin sekreteri seçilmiş, *Bakinsky Raboçi*, *Priziv*, *De'vet-Koç*, *Gudok*, *Bakinsky Proletary* gazeteleri ve *Volna* dergisinin neşrinde faaliyet göstermiş ve siyasi-sosyal makaleler yazmıştı. Çaparidze Mayıs 1914 yılında tekrar Kafkas'a dönerek Bolşevik teşkilatında çalıştı. Mayıs 1915'de tekrar tutuklanmış Haziran ayında Yenisey Bölgesi'nin Kamenka köyüne sürgün edildi. Hapsten kaçarak Petrograda oradan da Tiflis'e gitti. Bir süre burada kaldıktan sonra Bakü'ye gelerek çeşitli görevlerde bulundu. 1918 yılında Bakı Komiserlerinden biri olarak kurşuna dizildi.

Taşnaklara karşı olumsuz tavrı Lenin'e anlatıldı. Lenin'in bu telgrafi, Şaumyan'ın Taşnaklara karşı olumsuz siyasî-kişisel tavrından vazgeçirme amacı taşımasına rağmen o, yerli halka yönelik menfi politikalarından vazgeçmedi.⁵² Çünkü 31 Mart İsyanı⁵³nda Şaumyan, Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde halkın silahsızlaşmasıyla büyük çaplı bir soykırımın gerçekleşmesine vesile oldu.

Alibey Zizinski ve Hamdullah Efendi'nin silahlı birlikleri, Kuba'yı işgalden kurtarana kadar Mir Cafer hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra Bakü'ye gelerek Bolşeviklerle fikir alışverişinden bulunup, Petrov⁵⁴,un birliğine katıldı.

28 Mayıs 1918 yılında Türk Ordusu'nun yardımıyla Gence'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyet'in ilânından sonra Zizinski, Bağirov'u yardımcısı olarak, yanında görmek istediği için Müsavat Hükümeti'nin İçişleri Bakanlığı'na bir mektup gönderdi. Ancak onun orduda kalması uygun görüldüğü için bu isteği reddedildi. Mir Cafer, Petrov'un birliği ile Bakü'yü terk ederek, Heşterhan'a döndü ve Rusya Komünist Bolşevik Partisi'ne girdi⁵⁵.

⁵² Daha fazla bilgi için bkz., V. İ. Lenin, "Telegramma S. G. Şaumyanu Astrahan dlya Şaumyana v Baku 29 İyulya 1918 g.", *Krasny Arhiv*, No: 4 -5., s. 3.

⁵³ 31 Mart İsyanı, 1918'de Bakü'de son derece karışık bir durum hüküm sürüyordu. Ocak 1918'de V. İ. Lenin'in emriyle Bakü, Bolşeviklerin yani Stephan Şaumyan'ın kontrolündeydi. Buradaki asıl maksat Bolşevik, Taşnak birliklerinin şehri Müslümanlardan temizlemek istemeleri ve siyasi bir güç olan Müsavat partisini yok etmek için sebep aramaları idi. 30 Mart'ta Bolşevikler Bakü'de taaruza başlamak için İnkılabi Müdafaa Komitesi'ni kurduklarını açıkladılar. 31 Mart akşamında şehir merkezin işgal edilmesi için harekete başlandı. H. Anançenko başta olmak üzere Şaumyan, Ovçıyan, Galetyan, Sarkis, Akapov ve Kızıl Ordu birlikleri Bakü sokaklarını yağmalyordu. Sadece Bakü değil, Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde halka karşı şiddet başlamıştı. Daha fazla bilgi için bkz., Elçin Neciyev, *Kafkaslarda Türk Katliamı*, Emre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 75.

⁵⁴ Petrov Grigori Konstantinoviç, (1892-1918), Heşterhan'da 20 Eylül 1892 yılında doğdu. Petersburg Teknoloji Üniversitesi'ni bitirdikten sonra 1914'de seferberlik yıllarında orduya alındı. 1917 Şubat İhtilali'nden sonra Ryazan'da İhtilal hareketine katılarak halk polisinin kurucularından oldu. 1917'de Kırmızı Gvardiya Birliği'nin lideri gibi Don, Poltava ve Voronej'de İhtilalcilere karşı gelenlerle ve Beyaz Ordu'ya (Ağgvardiyacılara) karşı savaştı. Mayıs 1918'de Ukrayna cephesinde I. Ordu Komutanı oldu. Temmuz'da Lenin'in emriyle Sovyet Hükümeti'nin Bakü Olağanüstü Askeri Komiseri olarak atandı. Bakü Kızıl Ordu Birliklerinin kurulmasında öncülük etti. 1918 yılında Bakı Komiserlerinden biri olarak kurşuna dizildi.

⁵⁵ Adıgözel Mammadov, *a. g. e.*, s. 26.

1.2.3. Mir Cafer Bağırov'un Eserleri

Mir Cafer Bağırov 1933 yılında MK'nin Başkanlığına getirildikten sonra Lenin-Stalin felsefi düşüncelerine uygun olarak pek çok eser kaleme almıştır. Onun bu eserleri sosyalizm ruhunu yansıtmakta olup özellikle Azerbaycan'da sosyalizme inanmış bireylerin meydana getirdiği bir toplum yapısı oluşturmak amacını taşımaktadır.

Bu eserleri büyük bir çoğunluğu tarafımızdan görülmüş, incelenmiş ve tasnif edilmiştir. Ancak Siyasi İctimai Hareketler Devlet Arhivi'nde ulaşamadığımız bazı eserleri olduğunu da belirtmeliyiz. Bağırov, Bolşevik esaslarale kaleme alınan bu çalışmalarında Azerbaycan'da uyguladığı ekonomik, siyasi ve kültürel politikalarının temellerini anlatmak arzusundadır.

Bağırov tarafından yazılan eserler işçi ve işçi teşiklatın sosyalizm terbiyesi altında eğitim, köy ve köy ekonomisi, güvenlik ve II. Dünya Savaşı sıralarında Bakü petroleri ile ilgili konular oluşturmaktadır.

Bu eserlerin bazılarını muhteviyatı şöyledir:

-Bağırov, M. D., *O Zadaçah Komsomola Azerbaydjana v borbe Za Leninsko-Stalinskoe vospitanie molodeji*, Baku, Azpartizdat, 1936,(Gençlerin Lenin-Stalin terbiyesi uğrındaki mübarizede Azerbaycan komsomolunun vazifeleri hakkında).

Bu eserde Bağırov, Lenin-Stalin'in felsefi düşüncelerini Azerbaycan'da "Piomer" ve "Komsomol" adı altında okullarda nasıl verildiğinden ve Partisi'nin yararlarından bahs etmektedir.

-Bağırov, M. D., *O Rabote ÇK AKP(b)*, Baku, Partizdat, 1934,(İşçiler hakkında)

O Rabote ÇK AKP(b), adlı eserinde XVI ve XVII. Parti Kurultaylarında ÇK AKP(b)'nin Azerbaycandaki güvenliğin sağlanması ve Komünist Partisi'nin faaliyetlerinden bahs etmektedir. Ayrıca SSCB'ye dâhil olan ülkeler arasında

Azerbaycan'ın önemini belirterek yeraltı kaynaklardan ve tarım ürünlerinden bahs etmektedir.

-Bagirov, M. D., *Za Noviy podem soçialistiçeskogo Selskogo Hozyaystva Azerbaydjana*, Baku, Azerneşr, 1941, (Azerbaycan sosyalist kent teserrüfatının yeni yükselişi hakkında).

Bu eserde II. Dünya Savaşı sırasında kolhoz ve sovhozların ve Bakü Petrolü'nün Sovyetler Birliğine sağladığı yararları konu edinmektedir. Bu çalışmada Bağirov ayrıca Azerbaycan Türklerinin bu savaşa gönüllü olduğunu iddia etmektedir.

-Bagirov, M. D., *Doklad Tovarişa Stalina*, Azerneşr, Baku, 1945. (Büyük Oktyabar Sosyalist İnkılabının XXVII yıl dönümü hakkında),

Bu eserde Ekim İhtilâli'nin XXVII yıl dönümü ile ilgili Azerbaycan'daki kutlamalardan ve II. Dünya Savaşı'nın kazanılmasının Azerbaycan'da nasıl sevinçle karşılandığı hakkında Stalin'e verdiği rapor sunulmaktadır.

-Bağırov, M. C., *Bakı ve Azerbaycan Bolşevik Teşkilatının Tarihinden*, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1950.

1917 yılından itibaren Azerbaycan'daki gelişmelerden ve Komünist Partisi'nin toplum için yararlarından ve uygulamalarından bahsedilmektedir. Ayrıca eserde Parti'nin faaliyetlerini dönemlere ayrılarak bilgi verilmektedir.

-Bagirov, M. D., *Prevratim Kafkaz v mogilu dlya gitlerovçev*, Baku, Azerneşr, 1942.

Bu eserde II. Dünya Savaşı ve Azərbaycan halkının savaşa verdiğı destek anlatılırken, Hitler'in Kafkasya'ya olan düşlerini nasıl cehenneme çevirecekleri hakkında bilgi verilmektedir.

-Bağırov M. C., *Gençlerin Lenin-Stalin Terbiyesi Uğrındaki Mübarezede Azərbaycan Komsomolunun Vezifeleri Hakkında*, Azerfırzeneşr, Bakı, 15 Fevral 1936,

-Bağırov, M. C. , *Azerbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Yeni Hukuk ve Vezifeleri*, Azerneşr, Bakı, 1944,

-Bağırov, M. C., *Bolşevik Müteşekkiliyi ve İntizamı Uğrunda*, Bakı, Azerneşr, 1942.

-Bağırov, M. C., *Cebheni ve Ölkeni Yanaçakla Temin Etmek Üçün Bütün Güve ve İmkanları Serf Edek*, Bakı, Azerneşr, 1943.

-Bagirov, Mir Djafar, *bolşe selskohozyaistvennıx roduktov frontu i strane*, Baku, Azerneşr, 1943.

-Bagirov, Mir Djafar, *Borba za neft i hlonok i oçerednie zagaçi rabselkorov*., Baku, Partizagam, 1934.

-Bagirov, Mir Djafar, *za btoruyu hlonkovuyu bazu*, Baku, Partizagam, 1934.

-Bagirov, Mir Djafar, *Za Noviy, krutoy pogçem neftyanoy promışlennosti.*,
Baku, Partizagam, 1936.

İKİNCİ BÖLÜM

STALİN'İN AZERBAIJAN POLTİKASINDAKİ ETKİSİ

2.1. MİR CAFER BAĞIROV'UN SOSYAL ve SİYASİ FAALİYETLERİ

2.1.1. Mir Cafer Bağirov'un Komünist Partisine Girişi

Mir Cafer Bağirov, Komünist Parti'ye kabul edilmesini 1956 yılında mahkemede Devlet Yargıcı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Baş Savcısı Rudenko⁵⁶'nın sorusuna:

Savcı: Sizi ne zaman ve nerede partiye kabul ettiler?

Bağirov: 1918 yılında Heşterhan'da.

Savcı: Rica ederim doğruyu söyleyin.

Bağirov: Görev yaptığım askeri birliğin siyasi şubesinde parti belgelerim onaylandı diyerek cevap verir. Ancak, Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasî Partisi ve İçtimai Hareketler Devlet Arşivinde onunla ilgili bilgi formlarından 1917 yılında parti üyesi olduğu görülmektedir. Fakat 1956 yılında Mahkemede, Moskova temsilcileri Mir Cafer Bağirov'u, belgelerini tahrif ettiği hususunda yargıladı. İddialara göre evraklar Moskova'da tahrif edildi. Bağirov, mahkemede kendisine ait

⁵⁶ Rudenko Roman Andreyeviç, (1907-1981), Çernigov Vilayatinin Nosovka köyünde 30 Temmuz 1907 yılında doğdu. 1926-1941 yıllarında Moskova Hukuk Mektebi, Umumi İttifak Hukuk Akademisi ve Yüksek hukuk kurslarından mezun oldu. 1929 yılında Savcı olarak çalıştı. 1941'de Umumi İttifak Hukuk Akademisi'nden mezun oldu. 1944-1953 yıllarında Umumi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Savcısı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler İttifakı Baş Savcısı olarak çalıştı. 1956-1961 yıllarında Sovyet İKP MK'nin üyesi oldu. SSCB'nin milletvekili oldu. Beş defa Lenin Madalyası, Kırmızı Emek Bayrağı Madalyası ile taltif edildi. Moskova'da 23 Ocak 1981'de öldü.

bilgi formlarında parti üyeliğine 1917 yılında kabul edilmediğini söyleyerek üyeliğinin kabulünün 1918’de olduğunu ispatlamak için Olga Grigoryevna Şatunovskaya⁵⁷,nın şahitliğini talep etti. 1916 yılında parti üyesi olan Şatunovskaya 17 yıl sürgün hayatı yaşadıktan sonra 1956 yılında mahkemede Hruşçov⁵⁸ un baskısıyla Bağirov’un parti üyesi olmadığını iddia etti.⁵⁹

1918-1919 yılında Mir Cafer Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kurumlarıyla yakından ilgilendi. Heşterhan’da bulunduğu müddetçe Bolşeviklerin silahlı birlikleri hakkında Bakü’ye bilgi verdi. Burada bulunduğu dönemde Neriman Nerimanov⁶⁰ ile ilk kez karşılaştı.⁶¹

1919 yılının ilk çeyreğinde Heşterhan Müslüman Teşkilatının kararıyla Bağirov, Müslüman askerî birliğinin komutanı olarak görev yaptı. Bu askeri birliği yönettikten sonra Heşterhan’daki Mart İsyanı’nın bastırılmasında rol oynadı. Ağustos

⁵⁷Şatunovskaya Olga Grigoryevna, (1901-1956), Bakü’de 1901 yılında doğdu. Öğrencilik yıllarından itibaren Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyeti için mücadele etmişti. 1918’den Sov.İKP üyesi oldu. 1917-1918 yıllarında *Bakinski Raboçi* gazetesinde çalıştı. Azerbaycan’da komsomol teşkilatının kurulmasında öncülük etti. Gençler İttifakının Kafkas Ülke Komitesi’ne seçildi ve *Molodoy Raboçi* gazetesinin ilk redaktörü oldu. 1920-1925 yıllarında Surahan İlçesinin parti komitelerinin başkanı, RK(b)P Bryansk Bölgesi ve Sibir ülke komitelerinde çalıştı. Daha sonra Bakü Parti Komitesi şube müdürü, Moskova Parti Komitesi’nde çalıştı. Şatunovskaya, Lenin madalyası, Kırmızı Emek Bayrağı madalyası ile taltif edildi.

⁵⁸Hruşçov Nikita Sergeyeviç, (1894-1971), 17 Nisan 1894 yılında Kursk Bölgesi’nin Kalinovka köyünde doğdu. İlk ve Ortaokulunu anne ve babasının yanında bitirdikten sonra 1918’de Sovyet İşçi Komünist Partisi üyesi olarak Donbas’da işçilik yaptı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında askerlik yaptı. Moskova’da, Sanayi Akademisi’ni 1929 yılında bitirdi. 1931 yılında Moskova’da Parti’de, 1935-47 yıllarında Umumi İttifak Komünist (b)Partisi’nin Moskova Komitesi ve Moskova Şehir Komitesinin UİK(b)P MK’nin birinci Sekreteri oldu. İkinci Dünya Muharebesi’nde (1941-1945) Güney- Batı Stalingrad, Güney Voronej ve Ukrayna Cebheleri’nin Harp Konsey temsilcisi oldu. 1944-47 yıllarında Umumi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri’nin, Bakanlar Sovyeti’nin Başkanı idi. Aralık 1949’da UİK(b)P MK’nin başkanı ve Moskova Komitesi’nin başkanı oldu. Mart 1953’den sonra Sov.İKP MK’nin başkanı oldu. 1958-64 yıllarında SSCİ Bakanlar Sovyeti’nin başkanı oldu. Faaliyetlerinde subjektivizm ve volyuntarizm öncülük vermişti. 11 Eylül 1971 yılında Moskova’da öldü.

⁵⁹Daha fazla bilgi için bkz., Ekrem Eyllisli, Rusçadan Tercüme: Nergiz Rüstemli, *Mir Cafer Bağirovun Mahkemesi*, Bakı,Yazıcı, 1993,

⁶⁰Neriman Nerimanov, (1871-1923),Çarlık Rusyası’na bağlı Tiflis şehrinde 1871 yılında doğdu. İlk eğitimini “Tiflis Müslüman Ruhani Mektebi”nde aldı. Burada altı yıl okudu ve iyi düzeyde Farsça ve Arapça öğrendi. Nerimanov, (Gori Seminaryasını), Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra, Odesa Tıp Fakültesine devam etti. Nerimanov, Tiflis Bölgesi Borçalı kazasının Kızılhaçlı köyünde öğretmenliğe başladı. Bu köyde *Nadanlık* ismini taşıyan ilk tiyatro eserini yazdı. 1894 yılında Çarlık Rusyası’ndan ilk kütüphaneyi açmak için izin aldı. Böylece Müslüman Doğu Dünyasında bir ilki gerçekleştirerek Milli Okuma Salonu adını verdiği kütüphaneyi açtı. 8 Ekim 1898 yılında okuma salonu “Şüpheli Siyaset Ocağı” olduğu gerekçesiyle kapatıldı. Nerimanov bu dönemde *Şamdan Bey* veya *Dilin Belası*, *Bahadır ve Sona* ve *Nadir Şah* eserlerini yazdı. 1904’de yani I. Rus İhtilalinden önce Rusya Sosyal Demokrat Hümmet Partisinin kurucuları arasında yer aldı. Aynı yıl İran’da kurulan Sosyal Demokrat Mücahidin Partisi’nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1906-1908 yıllarında *Kaspi*, *İrşad*, *Hayat* ve *Tekamül* gazetelerinde yazılar yazdı. Nerimanov, Astarhan’da bulunduğu zaman *Burhan-ı Terraki* gazetesinde makaleler ve *Kadın Meselesi* ve *Sağlık ve İslam* isimli kitaplarını yazdı. *Şura-yı İslam* teşkilatına üye olan Nerimanov bu teşkilat vasıtasıyla *Müslüman Hayriye Cemiyeti*’nin kurulmasında öncülük etti. Nerimanov, Halk Üniversitesi Cemiyeti’ne girdi. 1919 yılında Lenin tarafından RSFSC Halk Dışişleri Komiserliği’nin Yakınoğu Şubesi Müdürü, daha sonra RSFSC Halk Milli İşler Komiseri’nin yardımcısı oldu. 19 Mart 1923’de öldü.

⁶¹ Adıgözel Mammadov, a. g. e., s. 26.

1919'da XI. Ordu Askeri Şurası'nın kararına göre, ilk önce Heşterhan Nişancı Bölüğü, daha sonra III. Bölüğü ve 34. Bölüğünün askerî komiseri oldu.⁶²

Mir Cafer Bağirov bir süre Bakü'de kaldıktan sonra, Heşterhan'a dönerek özel bir askerî birliğin oluşturulmasında da öncülük etti. Kojedub⁶³un önderliğindeki askerî birlik, General Tolstoy ve Yasavul Oveçnikov'un guruplaşmalarını Krasnoyarsk'da ortadan kaldırdı. Daha sonra bu özel birlik Kuzey Kafkasya'daki istihbarat koğuşuna yerleşti. Hastalanarak 1919 yılında izine ayrılan Mir Cafer Bağirov, Bakü'ye gelerek Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin liderlerine Heşterhan'da ve Kuzey Kafkasya'da ordunun nerelerde olduğunu ve Azerbaycan'a karşı hazırlanan suikastın planları hakkında bilgi verdi. Heşterhan'a döndükten sonra Azerbaycan Hümmet Partisi'ndeki faaliyetlerine başladı⁶⁴.

Nisan 1920'de Bağirov, kuzeyden Azerbaycan'a dönen silahlı birlikler ile Kuba'ya geldi ve iki gün sonra da Bakü'ye giderek AK(b)P MK⁶⁵'nin emriyle Karabağ'a gönderildi. Karabağ Bölgesi'nde Azerbaycan Ordusu'na bağlı Kızıl Tümene katıldı. Komünist Partisi'nin emri ile Vilayet Askeri Şurası'nın Başkan Yardımcısı ve Vilayet Komitesi Riyaset Heyetinin Başkan Yardımcılığına seçildi. 1920 yılının sonbaharında Karabağ Bölgesi'ndeki köylü isyanlarını önledikten sonra II. Nişancı Bölüğünün komutanı ve XI. Ordu Mahkeme Şubesi'nin Müdürü oldu. Bu görevlere getirilmesinde Neriman Nerimanov'un büyük etkisi vardı. Şubat 1921'de AK(b)P MK'nin ve Kafkas Cephesi Askeri Şurası'nın emriyle Mir Cafer Bağirov, Azerbaycan Halk Komiserleri Şurası'nın üyesi oldu. İlk önce Azerbaycan Olağanüstü Müfettişliğinin Başkanı ve iki ay sonra Dâhili İşler Halk Komiseri ve Terörlerle Mücadele Merkezi'nin başkanlığını yaptı⁶⁶. Bu dönem içinde Mir Cafer dört ayrı kurumda birden çalışıyordu.

Mir Cafer Bağirov, Moskova'da Marksizm-Leninizm kurslarında eğitimini tamamladıktan sonra UİK(b)P MK'nde ilk önce müfettiş, daha sonra Azerbaycan

⁶² Adıgözal Mamedov, *Ças "uks" Perevoroma M. D. Bagirova i L. P. Berii*, Baku, İzdatelstvo "MVM", 2005, s. 20.

⁶³ Kojedub İvan Nikitoviç, (1920-1970), Sumi Vilayeti Şostka rayonunun Obrajeyevka Köyünde 1920 yılında doğdu. Cuguyev Askeri Uçak okulunda okudu. II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği adına pilot olarak savaştı. 1956 yılında Hava Akademisini tamamladı. 1970'de Moskova'da öldü.

⁶⁴ Adıgözel Mammadov, *a. g. e.*, s. 28.

⁶⁵ Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi

⁶⁶ Adıgözel Mammadov, *a. g. e.*, s. 29.

Halk Komiserleri makamında çalıştı. Bağirov, bu görevlerde iken onun aleyhinde gelişen olayları Stalin'e rapor ediyordu. Sergo Orconikidze⁶⁷ nin parti aleyhindeki faaliyetleri Mir Cafer'i rahatsız ediyordu. İosif Vissarionoviç Çugaşvili'ye (Stalin) gönderdiği mektupta, Sergo Orconikidze'nin parti aleyhine siyasi bir mücadele verdiğini belirtiyordu. 1956 yılında Mir Cafer'in mahkemesinde Hruşşov'un yakın arkadaşı olan Rudenko, bu mektubu okuduğunda Bağirov söz konusu iddiaları kabul etti.

Mir Cafer Bağirov 1933 yılında Azerbaycan Komünist (b) Partisi Merkezi Komitesi'nin I. Sekreteri oldu. Bu göreve başladıktan sonra Lavrenti Pavloviç Beriya ile yakın arkadaşlık ilişkisi başlar.

2.1.2. Mir Cafer Bağirov ve Lavrenti Pavloviç Beriya

Mir Cafer ile Lavrenti Pavloviç Beriya'nın⁶⁸ arkadaşlıkları 1919 yılına kadar dayanmaktadır. L. P. Beriya 1953 yılında tutuklandığı sırada, Mir Cafer'in özel

⁶⁷Orconikidze Grigory Konstantinoviç (Sergo), (1886-1937), Gürcistan'ın Orconikidze İlçesi'nin Goreşa köyünde 24 Ekim 1886 yılında doğdu. Tiflis'te Okulu bitirdikten sonra 1903 yılında Sovyet İK(b)P'nin üyesi oldu. Eylül 1905'de Abhaziya giderek Gudauta Partisi Başkanı oldu. Mart 1907'de Bakü'ye gizli göreve yollandı. Ağustos 1909'da Bakü Komitesi'nin isteği üzere bir grup Bolşeviklerle İran'a gitti. İran ihtilaline yardım etti. 1911'de Paris'e gelerek Lenin'le görüştü. Lonjümo Partisi Okulu'nun özel öğrencisi oldu. Daha sonra Lenin'in emriyle Rusya'ya döndü. 1912-1915 yıllarında çeşitli sebeplerden dolayı tutuklandı. 1917'de Petrograd Sovyet İcra Komitesi üyesi seçildi. 1920 yılında K(b)P MK'nin Kafkas Bürosunun ve XI. Kızıl Ordu'nun başkanı oldu. Lenin Madalyası ile taltif edildi. 18 Şubat 1937'de öldü.

⁶⁸ Lavrenti Pavloviç Beriya, Gürcüce: Lavrenti Pavles dze Beria; Megrel kökenli Pavel Khukhaevich Beria'nın oğlu olarak Kutais eyaleti, Sukhumi yakınlarında Merkheuli'de doğdu. Sukhumi'de teknik bir okulda eğitim aldı. Mart 1917 yılında Bakü'de Mekanik-İnşaat Teknik Okulunda mühendislik eğitimi alırken, Bolşevikler'e katıldı. 1919'da Azerbaycan Sovyet Demokratik Cumhuriyeti Güvenlik Servisi'nde çalıştı. 1920'da Bolşeviklerin asıl Gizli Polis gücü olan Çeka'ya katıldı. Bu sırada Menşevik kontrolünde olan Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nde Bolşevik ayaklanması oldu ve daha sonra Kızıl Ordu burayı istila etti. Çeka şiddetli çatışmalardan sonra Menşeviklerin varlığına son verip Gürcistan SCB'yi kurdu. 1922'de Gürcistan kolu Çeka başkanlığından ayrılarak OGPU'ya geçti. 1926 yılında OGPU başkanı oldu. Kafkasya Bölgesinde üstlendiği parti sorumluluğunun artmasıyla beraber 1934 yılında Merkez Komitesi'ne seçildi. Sergey Kirov'un aynı yıl öldürülmesinden sonra yapılan tasfiye hareketinde yer aldı. 1940 yılında Stalin tarafından Moskova'ya çağrılarak İç İşleri Halk Komiserliği NKVD'nin başına getirildi. NKVD özellikle 1937-38 yıllarında Stalin'in tlimatıyla Nikolai Yezhov liderliğinde Büyük Temizlik tasfiyesi gerçekleştirilmiştir. 1939 yılında Politbüro aday üyesi oldu. Beriya II. Dünya Savaşı'ndan ve özellikle Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra, başbakan yardımcılığı yaptığı dönemde Molotov ve Kaganoviç ikilisi Hruşçov'a karşı bir gruplaşma içine girdi. Sovyetler Birliği egemenliğinde olan Doğu Almanya'nın Sovyetlere verdiği ağır yükten dolayı, buraların ABD'ye verilerek Batı Almanya'yı birleştirilmesi taraftarıydı. 1953 yılında Hruşçov ve Mareşal Jukov'un örgütlenmesi sonucu tutuklandı ve bugüne kadar halen aslı kanıtlanamamış çeşitli suçlarla suçlandı. Stalin'i öldürdüğüne dair Beriya'dan hep şüphelenildi. Vyacheslav Molotov 1993 yılında yayımladığı siyasi anılarında; Stalin'i Beriya'nın zehirlemiş olabileceğini söylese de konu hakkında kesin bir yargı da bulunmadı. Stalin'e en yakın devlet

arşivinden Məsavət hükümetine ait şahısların listesi bulundu. Bulunan bu listede L. P. Beriya'nın ismi de geçiyordu. SSCB'nin İçişleri Bakanlığı yetkilileri, Mir Cafer'in özel arşivinden çıkan belgeler L. P. Beriya'nın Məsavət Partisi ile yakından ilgilendiğini kanıtlamıştı.

Mir Cafer Bağirov, 1919 yılında Mirza Bala'nın⁶⁹ yardımıyla Məsavət istihbaratında işe başladı. Burada L. P. Beriya ile Mir Cafer Bağirov ilk kez karşılaştı. Azerbaycan milli hükümeti yıkıldıktan sonra 1920 yılında Beriya, bağımsızlığını ilan eden Gürcistan'a gitti. Bir süre orada kaldıktan sonra Moskova'nın talimatıyla Bakü'ye döndü.⁷⁰

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra milli kadrolar Neriman Nerimanov tarafından atanıyordu. Daha sonra bu görevi Mir Cafer üstlendi. Bakü'ye geri dönen L. P. Beriya tutuklanmasına rağmen Mir Cafer'in yardımıyla hapisten çıktı ve Azerbaycan Olağanüstü Komisyonu'na üye oldu. Yaşanan bu olaylar, 1956 yılındaki duruşmada şöyle ifade ediliyordu:

görevlisinin Beriya olması Hruşçov'un Stalin'e saldırmadan önce asıl düşmanını ortadan kaldırarak bir nevi "ön hazırlık" içinde olduğuna dair ipuçları vermektedir. Beriya, Aralık 1953'te tutuklanmasının hemen ardından yargılandı, ölüme mahkûm edildi ve infazı idam mangası tarafından uygulandı. Daha fazla bilgi için bkz., Anton Kolendic, Türkçeye çeviren Eşref Bengi Özbilen, *Stalin'in Ölümünden Beriya'nın İdamına Kadar Kremlin'de İktidar Mücadelesi*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.

⁶⁹ Mirza Bala Mehmedzade (1898-1859), Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 1898 yılında doğdu. Ailesinin yanında İlkokulu bitirdikten sonra Bakü Teknik Orta Okuluna devam etti. Okumayı yazmayı çok seven Mirza Bala, Mehmet Emin Resulzade'nin dikkatini çekti. 1915'de M. E. Resulzade tarafından Bakü'de yayınlanan *Açık Söz* gazetesinde yazılar yazmaya başladı. Gazetenin *Açık Sütunlar* bölümünde çeşitli konularda makaleleri yayınladı. Daha sonra *Basiret*, *Azerbaycan*, *Gençler Sedası* ve *İttifak-ı Müteallim* gazetelerinin muharriri olarak çalıştı. Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayan *Türk Âdemi Merkeziyet ve Milli Məsavət Halk Partisi*'ne katılarak siyasi faaliyetlere başladı. Azerbaycan 27 Nisan 1920'de Bolşevik hâkimiyetine girince, Güney Azerbaycan'ın Enzeli şehrine yerleşti. 1927 yılında M. E. Resulzade ile temasa geçerek İstanbul'a geldi. Bu arada İstanbul Hukuk Fakültesi'ne kayıt olarak tahsilini ikmal etmeğe çalıştı. 1932 yılında Polonya'nın başkenti Varşova'ya yerleşti. Resulzade ile birlikte Azerbaycan'ın gelişmesine katkıda bulundu. O'nun Resulzade'den sonra muhaceretteki Azerbaycan Milli neşriyatı olan, *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türk*, *Odlu Yurt*, *Bildiriş*, *İstiklâl*, *Kurtuluş*, *Məsavət Partisi Bülteni*, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, *Birleşik Kafkasya*, *Azerbaycan ile Komünizmle Mücadele*, *Cumhuriyet*, *Millet* dergisi ve gazetelerde yer alan yazı ve makaleler yazdı. Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı *İslam Ansiklopedisi* ile özel şahıslar tarafından neşredilen *Türk İslam Ansiklopedisi*'ne birçok maddeleri kapsayan çeşitli ilmi yazılar ve makaleler yazdı. M.E. Resulzade'nin 6 Mart 1955 yılında vefatı üzerine Milli Məsavət Partisi'nin liderliğini üstlendi. Mirza Bala, 1955-1959 yılına kadar bu şerefli görevi sürdürmekle beraber, Münih'teki *Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü*'nde çalıştı ve Enstitü'nün çıkardığı *Dergi* mecmuasında başmakale ve makaleler yazdı. Ayrıca enstitünün *İlmi Şurasında* iki yıl başkanlık yaptı. Yazılarının ve makalelerinin sayısı 2000'den fazladır. O, yazılarında *Mirza Bala*, *Nuhoğlu*, *A.Kurt*, *M.M. Mehmedzade*, *M.B. Daşdemir* ve *Ali Kutluk* imzalarını kullandı. Kalbindeki rahatsızlıktan dolayı 8 Mart 1959 yılında istirahat için geldiği İstanbul'da geçirdiği kalp krizi sonucu öldü. 9 Mart 1959 Pazartesi günü ikinci namazını müteakip Kadıköy Osmanağa Cami'den kaldırılarak Karacaahmet Mezarlığında 3 Ada, 2333'nolu mezarda toprağa verildi. Daha fazla bilgi için bkz; *Dergi*, *Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü*, Cilt-3, Sayı:15, Münih 1959, s. 95.

⁷⁰ Adıgözal Mamedov, *Ças "uks" Perevoroma M. D. Bagirova i L. P. Berii*, Baku, İzdatel6stvo "MVM", 2005, s. 64.

Savcı: Beriya ile arkadaşlığın nasıl gelişti?

Bağırov: 1920 yılında L. P. Beriya'nın hapisten çıkmasına yardım ederek, Azerbaycan Olağanüstü Müfettişliği'nde çalışmasına yardım ettim. Zaman içerisinde üst kademelerde çalışmaya başladı. Birkaç kez beni suçlamalardan kurtardı. Hatta Moskova'da çalışırken sık sık görüşüp, sıkıntılarımızı paylaşıyorduk.

Savcı: Beriya'ya bu kadar güvenmenizin sebebi nedir?

Bağırov: Bende onun Müsavat İstihbaratında çalıştığına ait belgeler vardı?

Savcı: Evrakları nerede saklıyordunuz? Siz, Beriya'nın evrakları çalmasından korkmuyor muydunuz?

Bağırov: Bende bu evrakların kopyası vardı ve bu kopyaları başka bir güvenli yerde saklıyordum.

1921 yılında Mir Cafer Bağirov, Azerbaycan Olağanüstü Müfettişliği'nin müdürlüğünü yaparken, Bakü'deki Bolşevik Partisine karşı mücadele eden bir grup halkı bastırarak huzuru sağladı. Ayrıca Bakü'deki bu görevine devam ederken Moskova'da L. P. Beriya'nın da Müdür Yardımcılığını yaptı. Bu andan itibaren Bağirov, Moskova'nın ilgisini çekerek Zakafkasya'nın çeşitli makamlarında görev aldı.

1922 yılında L. P. Beriya, Gürcistan Olağanüstü Müfettişliği'nin gizli bölümünün reisi oldu. Zamanla rakiplerini geride bırakarak Zakafkasya Siyasi İradesi'nin müdür yardımcısı oldu. Acarya'daki İsyanı (1923 yılında Acarlar ile Osetler arasında) bastırması sonucunda bu göreve yükseldi. O, dönemde Zakafkasya'nın Siyasi İdaresi, Stalin'in kayın biraderi olan S. F. Redens'in sorumluluğunda idi.

Meydana gelen gelişmeler Moskova'dan yönetiliyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Lenin'in hastalığından yararlanarak Kremlin'de iktidar çatışması yaşandı. Bu çatışma Stalin, Orconikidze, Buharin⁷¹ ile Troçki⁷², Kamenyev⁷³,

⁷¹ Buharin Nikolay İvanoviç, (1888 – 1938), Buharin Moskova'da ilköğretim öğretmeni olan anne-babanın oğlu olarak 9 Ekim 1888 yılında dünyaya geldi. Siyasi hayatına on altı yaşındayken yakın dostu İlya Ehrenburg ile

Zinovyev⁷⁴ gruplaşması ile sonuçlandı. Bu gruplaşmanın sonucunda siyasetçiler ikiye ayrıldı. 23 Eylül 1917’de Petrograd İhtilal Şurası’nın Müdürü Troçki, Ekim

birlikte, 1905 yılının Rus Devrimi’ne bağlı Moskova Üniversitesi öğrenci hareketlerine katılarak başladı. 1906 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin Bolşevik kanadına katıldı. Grigori Sokolnikov ile birlikte, Komsomol’un kuruluşu olarak düşünülen 1907 Moskova Gençlik Konferansı’nı bir araya getirdi. Yirmi yaşına gelene kadar, partinin Moskova komitesinin üyesi oldu. Komite, Çar yanlısı gizli polis teşkilatı *Okhranka* tarafından ağırlıklı olarak izleniyordu. Komite liderleri arasında yer aldığı için Buharin kısa zamanda gizli polisin ilgisini çekmeye başladı. Bu arada N. Osinskii ve Vladimir Mikhailovich Smirnov ile yakın arkadaşlık kurdu ve Nikolai Lukin’in kız kardeşi olan Nadezhda Mikhailovna Lukina ile evlendi. Buharin, 1911 yılında kısa bir hapis döneminden sonra, Arkhangelsk’in Onega kasabasına sürüldü, ama daha sonra Hanover’de ortaya çıktı. Sürgünde eğitimine devam etti ve önemli Bolşevik kuramcılarının biri olmayı başardı. Leninist fikirlerden sapan Aleksandr Bogdanov gibi Marksist olmayan ekonomik kuramcılarının eserlerine yönelik ilgisi çoğaldı. Buharin sürgündeyken çeşitli kitaplar yazdı, Lev Troçki ve Alexandra Kollontay ile beraber *Novy Mir (Yeni Dünya)* gazetesinin editörlüğünü üstlendi. I. Dünya Savaşı’nda emperyalizm üzerine kısa bir kitap yazdı. Lenin, sonraki yıllarda fikirlerinin yer aldığı *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı eserinin bazı popüler bölümlerini buradan esinledi. Buharin Rusya’ya geri döndüğünde, Moskova’da bulunan en önemli Bolşeviklerden biri oldu ve Merkez Komite’ye seçildi. Devrimden sonra *Pravda*’nın editörü oldu. Sol Komünistler’in Brest-Litovsk Antlaşması’na karşı hareketinin öncülüğünü üstlendi, Bolşeviklerin savaş çabalarına devam etmesini ve bunu dünya çapında proleter devrime taşımayı savundu. 1921 yılında pozisyonunu değiştirdi, Lenin’in poliçelerini kabul etti ve Yeni Ekonomi Politikası geliştirilmesini destekledi. Bazı kişiler, Buharin’in pozisyon değiştirmesinin, Lenin’in vasiyetinde Buharin’in Marksizm ve diyalektiği tamamen kavrayamadığını belirtmesinde haklı olduğunun bir göstergesi olarak algıladı. Fakat Lenin’in ölümünden sonra, Buharin 1924 yılında Politbüro’nun tam üyesi ve 1926 yılında Komünist Enternasyonel’in başkanı oldu. 1926 yılından sonra Buharin, Komünist Parti’nin sağ kanadının lideri sayıldığı dönemde, partinin Stalin tarafından idare edilen ve yönetiminde olan merkezi kanadının müttefiği oldu. 1924 yılında Stalin tarafından öne sürülen ve sosyalizmin az gelişmiş olmasına rağmen Rusya gibi tek bir ülkede geliştirilebileceğini savunan *Tek Ülkede Sosyalizm* tezinin detaylarını Buharin hazırlamıştır. Bu teoriye göre devrimi kapitalist ülkelerde teşvik etmenin bir önemi kalmamıştır çünkü Rusya tek başına sosyalizmi elde edebilir ve etmelidir görüşünü savundu. Buharin 1928 yılında Stalin’in tarımı kamulaştırma önerisine karşı çıktı ama baskılar nedeniyle fikrinden vazgeçti. Bu sebeple, Nisan 1929’da Komintern’den, aynı yılın Kasım ayında Politbüro’dan atıldı. Buharin’in ABD Komünist Partisi’nden Jay Lovestone gibi uluslararası destekçileri de Komintern’den atıldı. Görüşlerini savunmak için Uluslararası Komünist Muhalefeti’ni kurdular. Sovyetler Birliği’nde bulunan Troçkici Sol Muhalefet, Buharin ve onu destekleyenlere Sağ Muhalefet adını verdi. Buharin, Stalin tarafından temize çıkarıldı ve 1934 yılında *İzvestiya*’nın editörlüğüne atandı, ama 1937 yılında Sovyet devletini devirmeye çalışmak suçuyla tekrar tutuklandı. 13 Mart 1938’de yargılandı ve NKVD tarafından idam edildi. Buharin, 1988 yılında Sovyet devletinin Mihail Gorbaçov yönetiminde temize çıkarıldı.

⁷² Troçki Lev Davidoviç (1879- 1940), Bronşteyn’de 1879 yılında doğdu. 1901-1903 yıllarında İskra üyesi olup, RSDİP’nin II. Kurultayından sonra Menşeviklerle işbirliği yaptı. İşçi hareketinin stratejisini, taktiklerini ve başlıca bütün meseleleri ile Leninizm-Marksizm karşı çıkıyordu. 1929’da SSCB’den sürgün edildi ve 1932 yılında Sovyet vatandaşlığından çıkarıldı. 1940 yılında KGB tarafından öldürüldü.

⁷³ Kamenyev Sergey Sergeyeviç, (1881-1936), Kiyev’de 16 Nisan 1881 yılında doğdu. 1900 yılında Aleksandrovsk Askeri Okulu’ndan mezun oldu. 1907’de Baş Komutanlık Akademisi’nden mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı’nda bulundu. 1918’de Kızıl Ordu’ya Tümen Komutanı olarak gönüllü hizmete girdi ve Doğu Cephesi Orduları’nın Komutanı oldu. 1919-1924 yıllarında Kızıl Ordu’ya komutanlık etti. 1930 yılında Sovyet İKP üyesi ve 1935’de Ordu komutanı oldu. Daha sonra Kırmızı Bayrak Madalyası ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nin Kırmızı Aypara Madalyası ile taltif edildi. 25 Ağustos 1936’da öldü.

⁷⁴ Zinovyev Grigory Yerseveyiç, (1883-1936), (Asıl adı Ovsel Gerson Aranov Radomislski), 1917 Bolşevik İhtilalini gerçekleştiren parti önderlerindendir. Lenin’in yakın çalışma arkadaşı 1920’lerde KP’de büyük ağırlık kazanmış, daha sonra Stalin’in terör suçlamalarıyla idam edilmişti. Dar gelirli Yahudi bir ailenin oğludur. Hiç okula gitmediği halde 1902-1905 arasında yur dışında bulunduğu dönemlerde Bern Üniversitesi Hukuk derslerini izledi. 1901’de RSDİP’ye üye oldu. Partideki bölünme ile birlikte Bolşevikler arasında yer aldı. İskra grupuna katıldı. 1909-1917 döneminde Fransa, Avusturya ve İsviçre’de yaşadı. Troçki’ye karşı yürütülen mücadelede yer aldı. I. Dünya Savaşı sırasında Avrupa sosyalistler arasında enternasyonalistlerin örgütlenmesine katıldı. Lenin’in ölümünden sonra Kamanyev ve Stalin’le koalisyon kurdu. Daha sonra Stalin mütteliklerine karşı harekete geçti. 1926’da Komitelerin ve Politbürodan istifaya zorlandı. 1927’de Partiden atıldı. Partiye tekrar alınmasına rağmen saygınlığını kazanamadı. 1932 ve 1934’de iki kez daha partiden atıldı. Kirov’un öldürülmesinde manevi suç ortaklığı gerekçesiyle 1935’de tutuklandı ve gizlice yargılandı. 10 yıl hapse mahkum oldu. Ertes yıl tekrar yargılandı ve idam edildi. 1988’de Sovyet Yüksek Mahkemesi Zinovyev’le ilgili mahlkeme kararı iptal ederek saygınlığını iade etti. Rusya Komünist Partisi adını taşıyan bir kitabı vardır.

İhtilali'nin oluşmasında öncülük etti. Ekim İhtilali'nden sonra Troçki Dış İşleri Komiseri seçildi.

Lenin, Batı Ukrayna'nın, Almanlara verilmesine karşı çıkıyor, bu konunun sulh yoluyla çözülmesini Troçki'ye emr ediyordu. Fakat Troçki bu konuda Lenin ile aynı fikirde değildi. Bu görüş ayrılığı ve Lenin hakkındaki eleştirileri, Stalin taraftarları bu konuyu gazetelerde yayınlamakta idi. Bu gelişmeler Troçki'nin partiden atılmasına hatta sürgüne gitmesine sebep oldu. 1928 yılında Troçki, Moskova'dan Almatı'ya sürgün cezasına çarptırıldı. 1929'da Türkiye ile karşılıklı anlaşarak buradaki mahkûmların bir kısmını Rusya'nın çeşitli yerlerine sürgün ederken Troçki'yi de Odessa şehrinde İliç vapuruyla Marmara Denizi'ndeki Büyük Ada'ya (Prinkipo) sürgüne getirdiler.

Troçki'nin sürgüne gönderilmesi ve Nerimanov'un ölümü, bir şeylerin ters gittiğinin göstergesiydi. Bu olayların üstesinden gelmek için Mir Cafer, Azerbaycan'da yerli kadroların arttırılması gerektiği düşüncesindeydi. Bu düşüncelerini gelişmesinde Nerimanov çok büyük rolü olduğunu ifade ederdi.

Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında, Azerbaycan'da yerli kadrolar hayli azdı. Hatta N. Nerimanov dönemine kadar Kremlin'de üst düzey görevlerde çalışan başka bir Azerbaycan vatandaşı yoktu. Nerimanov, 1923'te Lenin'in hastalığından dolayı ortaya çıkan iktidar mücadelesi ile ilgili olarak ona,

“İ. V. Stalin, tarafından bana yapılan haksızlığa ve adaletsizliğe karşı itirazımı bildiriyorum. Stalin artık Azerbaycan kadrolarına inanmıyor. Stalin kendi eserlerinde milletler dostluğundan bahs ederken nasıl milliyetçi oluyor diyerek bir mektup kaleme alıyordu⁷⁵”

Stalin ve Sergey Orconikidze'nin amacı ülkenin yönetimini ele geçirmektir. 1924 yılında Lenin'in ölümü ile bu hedeflerine ulaştılar. İlk önce Neriman

⁷⁵ Adıgözel Mammadov, *a. g. e.*, s. 34.

Nerimanov'u yönetimde uzaklaştırdılar. Daha sonra Azerbaycan'daki bütün kadrolarda değişiklik yaptılar.

1927 yılında Mir Cafer Bağırov'un, Azerbaycan Siyasi İdaresi'ndeki başkanlık görevine son verildi. Daha sonra L. P. Beriya'nın yardımıyla Mir Cafer, Zakafkasya Su İşleri Komiseri oldu. Beriya 1929'da Stalin'e bir mektup yazarak onun Azerbaycan Devlet Siyasi İdaresi'nin Müdürü olmasına vesile oldu. Bundan sonra Beriya-Bağırov ikilisi, Orconikidze, Karayev ve Mirzoyan gruplaşması karşı karşıya geldi. Kasım 1931'de L. P. Beriya, Gürcistan Komünist Partisi I. Sekreteri ve Yüksek Umumittfak Komünist (b) Partisi'nin Zakfederasya Komitesi'nin II. Sekreteri oldu. Mir Cafer Bağırov ile Lavrenti P. Beriya bütün konularda olduğu gibi S. Orconikidze'nin gruplarına kaşı da birlikte mücadele ediyordu. N. S. Hruşov'un *Tarih Sorunu* adlı eserinde Lavrenti Beriya ve Mir Cafer Bağırov'la ilgili şöyle anlatmaktadır:

“Benim Beriya ile ilk karşılaşmam 1932 yılında oldu. Moskova'da Parti Komitesi'nin II. Sekreteri olarak çalışıyordum. Beriya'nın benimle görüşmesinin sebebi kadro konusuydu. Yanıma Bağırov'la beraber geldi. Bağırov o zaman Bak'nn parti üyelerinden biri idi. Bağırov'la Beriya Marksizm-Leninizm kurslarında eğitim alıyordu. Aramızda Frunze Bölge Parti Komitesi'nin Sekreteri olan Ermeni asıllı Ruben ile ilgili bir konu konuşulmakta idi. Sovyetler Birliği'nde o dönem kadroları ben atıyordum. Beriya'nın benden isteği AzKP(b)MK'nin I. Sekreteri makamına Bağırov'un atanması idi. Bu arada Ruben'in adaylığının Sergo Orconikidze tarafından verildiğini anladım”.

Daha sonra Ruben, bir süre Az KP(b) MK'nin I. Sekreteri olarak çalıştı. Ruben'in bu göreve getirilmesinde Sergo Orconikidze'nin etkisi vardı. Ancak bir süre sonra Beriya'nın Moskova'da göreve başlaması Ruben'nin bu konumunu kaybetmesine sebep oldu. Ayrıca Kamenyev ve Zinovyev tutuklandıktan sonra Buharin ve Rıkov da 1934'de İKP(b) MK'nin üyeliğinden çıkartılarak haklarında yasal işlem başlatıldı.

Stalin'e karşı birkaç defa suikast girişiminde bulunan örgütlerin başında *Klubok* geliyordu. Stalin iktidarını devirmek isteyen bu örgüt, bazı ordu mensuplarını da kendi taraflarına çekmeyi başardı. Bu örgütün amacı İ. V. Stalin, V. M. Molotov⁷⁶, K. Y. Vorosilov⁷⁷, L. M. Kakanoviç ve N. İ. Yejev'u haps ettikten sonra UİKP(b) MK'nin plenumunu geçici olarak generallerden birine devr etmişti. Stalin Kremlin'deki bu gelişmelerden haberdar olunca, ilk önce olayları kontrol altına aldı ve bu örgütün üyelerini, haberleri olmadan ülkenin çeşitli yerlerine gönderdi. Haziran 1937 plenumuna birkaç gün kala Stalin, Beriya'nın yardımıyla *Klubok*'un üyelerini tutuklattı. Stalin'in dikkatini çeken Laventi Beriya için Kreml'in kapıları sonuna kadar açıldı. 23 Haziran plenumunda yeni kararlar alındı. Buna göre Sovyet Devleti'ne ve liderlerine karşı ihanet edenler idam edilecekti⁷⁸. Bu gelişmelerden sonra Stalin'in güvenini kazanan Beriya Moskova'daki itibarı arttı.

2.1.3. Mir Cafer Bağirov ve Güney Azerbaycan

Mir Cafer Bağirov ve Mir Cafer Pişeveri⁷⁹, Seyit sülalesinin tarihi iki temsilcisi idi. Birisi Aras Nehri'nin güneyinde diğeri kuzeyinde doğdu. Her ikisi de

⁷⁶ Molotov Vyaçeslav Mihayloviç (gerçek soyadı Skryabin) (1890-1986), Kirov Vilayetine Sovetsk Şehrinde 9 Mart 1890 yılında doğdu. 1906'da Sovyet İKP'nin üyesi oldu. Molotov, Kazan, Peterburg ve Volga Bölgelerinde Parti işlerinde çalıştı. 1917 İhtilalinde, Rus Bürosu'nun üyesi ve Petrograd'da Ekim isyanı günlerinde HİK'nin üyesi idi. 1919'da Nijni Novgorod Bölgesi'nin İcra Komitesi başkanı, RK (b) P Donetsk Bölge Komitesi'nin Sekreteri oldu. 1920 yılında Ukrayna K (b) P MK'nin Sekreteri ve 1921-30 yıllarında UİK(b)P MK'nin Sekreteri oldu. 1930-41'de SSCİ Dış İşler Komiseri, 1941-1945 yıllarında Devlet Savunma Komitesi başkan yardımcısı oldu. 1960-62 yıllarında Viyana'da Atom enerjisi ile ilgili çalışmalar yapan uluslar arası bir ajansında SSCB'nin her zaman temsilcisi olmuştu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Milletvekili oldu. 1986 yılında Moskova'da öldüğünde Bolşevik Partisinin bütün yönetimlerini görmüş ve Ekim Devrimi'ne katılmış olarak hayattaki tek kişiydi. Mezarı ünlü Moskova Novadeviçi Mezarlığındadır.

⁷⁷ Kliment Yefremoviç Vorosilov, (1881-1969), Yekaterinoslav Oblastı (bugünkü Ukrayna'nın Dnipropetrovsk oblastı) Verhniye'de yoksul bir ailenin çocuğu olarak 1881 yılında doğdu. Maden işçiliği yaparak eğitimini zorlukla bitirdi. 1903'te Rus Sosyal Demokrat Partisi'ne girdi. 1906'da Bolşevik delegesi olarak Stockholm kongresine katıldı. Birkaç defa tutuklandı ve sürgüne gönderildi. 1917 İhtilal'inden sonra Petrograd Savunma Komitesi Başkanı oldu. 1918'de Ukrayna 5. Kızıl Ordusu'nu kurdu. 10. Ordu kumandanyken Çariçin Savunması sırasında Stalin ile dost oldu. Stalin'in Çariçin'den ayrılmasının ardından Troçki tarafından 10. Ordu kumandanlığından azledildi. Kurtuluş Savaşının sürdüğü yıllarda askeri bilgisiyle savaşın taktik ve stratejisine katkıda bulunması amacıyla Ankara'ya gönderildi. 1925-1940 arasında Halk Savunma Komiserliği yaptı. II. Dünya Savaşı'nda Leningrad Savunmasını yaparak Hitler'in kenti ele geçirmesini önledi. Savaş sonunda mareşalliğe yükseltildi ve 1947'de Politbüro üyesi oldu. 1953-1960 arasında Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanlığı yaptı. 1969'da öldü.

⁷⁸ Adigözel Mammadov, *a.g.e.*, s. 43.

⁷⁹ Mir Cafer Pişeveri (1892-1947), Güney Azerbaycan'ın, Halhal (Xalxal) yakınlarındaki Zaviye köyünde 1892 yılında doğdu. 1905'de henüz 13 yaşındayken ailesi Bakü'ye göç etmiş ve o zamanki Bakü muhiti, genç

Komünist Partisi'nde çalışmıştı. Aralarında üç yaş fark vardı. Bağirov, 59 yaşında Rudenko Mahkemesi tarafından yargılanıyordu. Pişeveri ise 54 yaşında Rusya Devlet Güvenlik Komitesi'nin [Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (KGB)] emriyle öldürülmüştü.⁸⁰ Fakat *Avrasiya* gazetesi 1997'de "Pişeveri'ni kim öldürdü" başlıklı makalesinde Pişeveri'yi, yakın arkadaşı da olan Mir Cafer Bağirov'un öldürttüğünü iddia etti.⁸¹

Mir Cafer Bağirov'a göre Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan'ın bir parçası idi. Hudaferin Köprüsü'nden geçerek bu topraklarda dolaştığını hayal ediyordu.⁸² Cemil Hasanlı, Mir Cafer'in gizlice Tebriz'le işbirliği içinde olduğunu anlatmaktadır. Bağirov, İran yönetimi ile ilgili Pişeveri ile yakın işbirliği içinde olduğunu hatta Gevam'a⁸³ karşı siyasi mücadele ettiğini iddia etmektedir.⁸⁴

"Ben Nahçıvan'da iken, üç-dört saat için Tebriz'e gittim...Orada kızılı-erkekli birkaç çocuğa rastladım. Onlarla konuşmak istiyordum, fakat arabayı durdururken çocuklar kaçtılar. Ben uzaktan Azerice "Bura gelin" deyince koşarak yanıma geldiler. Güney Azerbaycan bizim ana toprağımızdır"⁸⁵

Pişeveri'nin gelecekteki hayat yolu üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. İran'a döndükten sonra "İttihad" mektebini en iyi derece ile bitirip, aynı okulda öğretmenlik yaptı. Gazetecilik faaliyetine 1918'den sonra başladı. Daha genç yaşlarında iken *Hürriyet*, *Yol-daş*, *Kommunist*, *Hegiget* gibi gazetelerde yazıları yayınlandı. 1930'da Rıza Şah yönetimi Pişeveri'yi hapse atar ve o ömrünün on bir yılını hapiste geçirdi. Buna rağmen hapshane ortamı yazıp-yaratmak azmini kıramadı. Hapisten çıktıktan sonra neşir ettiği *Ajir* gazetesi, bu olgun siyaset adamının Faşizm aleyhindeki mücadelesinin en önemli sahifelerini teşkil eder. Yazarın "Bakı Töhfesi" adıyla kaleme aldığı makaleleri ve bedii, siyasî ve publisist neşir seviyesine yükselen başarılı edebî örnekler olarak kabul edilebilir. Büyük yazar, gazeteci, sosyal mücadele adamı Mir Cefer Pişeveri, 1947 yılında Bakü'de mahallî Bolşeviklerin gizli ortaklığı ve onayıyla Tahran'dan gelen bir suikastçı Ermeni olan bir şöför tarafından meydana gelen otomobil kazası sonunda ortadan kaldırılmıştır.

⁸⁰ Şöket Tağıyeva, "Ebedi Ders" *Azadlıq*, 13 İyul 1996. s.1.

⁸¹ "Pişeverini kim öldürdü?" *Avrasiya*, 23 Avgust 1997, s. 4.

⁸² Hudaferin Köprüsü, Aras Nehri üzerinde Azerbaycan ile İran arasında bulunan Safaviler dönemine ait eski bir köprüdür.

⁸³ Gevam, 1925-30 yılları arasında İran'ın Başbakanı olarak çalıştı.

⁸⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Djamil Gasanlı, *CCCR-İRAN: Azerbaydjanskiy krizis i naçalo holodnoy voyny 1941-1946*, Geroi Oteçestva, Moskva, 2006, s. 391.

⁸⁵ Teyyub Gurban, *Düşmenlerinden Güçlü Şehsiyyet*, Şirvanneşr, Bakı, 2006, s. 69.

Güney Azerbaycan'a gönderilen işçilere hayır-duası eden Mir Cafer,

“Sizin göreviniz oldukça zor ve şerefli. Siz bu şerefli görevinizi yerine getirmekle yüz yıllardır ikiye bölünmüş kardeşlerin arzusunu yerine getirmiş olacaksınız. Siz uzun süredir birbirinden ayrı kalpleri ve sevgi duygusunu birleştirmiş olacaksınız. Bu namus, şeref ve sevgi meselesidir”⁸⁶

Mir Cafer Bağirov, İran'da uzun yıllar ayrı kalan Azeri kardeşleriyle ilişki kurmak için Mir Cafer Pişeveri'nin faaliyetlerini ve İran'daki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Tude Partisi'nin, Azerbaycan Demokratik Partisi'ne dönüşmesi üzerine Bağirov, parti liderliğini ve *Ajir* gazetesinin redaktörlüğünü Mir Cafer Pişeveri'ye verilmesini öneren bir mektubu Stalin'e gönderdi. Pişeveri, Bakü'de uzun yıllar Komünist Partisi'nde görev yaptı. Fakat 1927 yılında Komintern⁸⁷ tarafından İran'a gönderildi. Rıza Şah tarafından tutuklanan Pişeveri, 11 yıl hapis yattıktan sonra 1941 yılında Sovyet Ordusu tarafından tahliye edildi.⁸⁸

Azerbaycan milli hükümeti kurulduğu günden itibaren İran'la yakın ilişkiler içindeydi. Fakat Milli hükümet kurulduktan sonra İran'daki diğer Azınlıklar, Farsların önderliğinde birleşerek Pişeveri'ye “Bölücü ve Rus taraflı” diyerek Güney Azerbaycan'ı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler İttifakına “sattığını” ileri sürdüler. Bağımsız Milletler Topluluğunun Güvenlik Şurası, bu iddiaların doğru olmadığını beyan etti. Moskova'da, İran Başbakanı Gevam, İran'ın kuzeyinde petrol çıkarılmasını Stalin'e söz verdi. 4 Nisan 1946 yılında imzalanan Sovyet-İran anlaşmasından sonra Birleşmiş Milletler Topluluğu'nda, Azerbaycan problemi geçici olarak müzakere edilmedi.

8 Mayıs 1946'da Stalin, Azerbaycan Demokratik Partisi'nin lideri M. C. Pişeveri'ye gönderdiği gizli mektubunda, Sovyet Ordusunun, İran'da kalacağını düşünölebileceğini, fakat Sovyet Ordusunun İran'da kalmasının Avrupa ve

⁸⁶ A. e., s. 74-75.

⁸⁷ Komintern, Bolşevik İhtilâlinde sonra Lenin tarafından Komünist hareketinin dünyaya yayılması için oluşturulan bir kurumdur.

⁸⁸ Teyyub Gurban a. g. e., s. 70.

Asya'daki barışçıl siyaseti engellediğini ve bir İhtilalci olarak orada fazla durulamayacağını anlaşılmaması gerektiğini ifade ediyordu. Ayrıca 24 Nisan 1946 yılında SSCB ile İran arasında imzalanan “Neft Antlaşması”ndan sonra Azerbaycan Demokratik Partisi Başkanı Pişeveri'ye, Tahran ile ilişkilerin iyileştirilmesi talimatı verildi. Fakat Sovyetler Birliğinin gizli ajanları Moskova'ya “Pişeveri verilen talimata uymadı” diye yanlış bilgi verir. Ancak Mir Cafer Bağirov Stalin'e mektup yazarak Pişeveri'ni savundu. 1956 yılında Bağirov'un mahkemesinde bu mektup okunarak Pişeveri'nin ölümünden Bağirov'u sorumlu tutanlara bir cevap oldu.⁸⁹

Stalin'in, Azerbaycanlılara uyguladığı siyasetin bir benzerini, Pişeveri'nin öncülüğünde İran'da uygulamaya çalışıyordu. Stalin, Pişeveri'ye, Gevam'ın irticacı geçmişinden bahs ederken Gevam'ın katı bir “İslam yanlısı” olduğunu buna rağmen, hükümetini korumak için bazı demokratik ıslahatlara gitmeye ve İran'ın demokratik kurumlarından destek almak niyetinde idi.

Vügar Ahmed monografisinde, Mir Cafer Bağirov, mahkemede Pişeveri'nin ölümünden haberi olmadığını söylese de, bu vukuatın Moskova'nın talimatıyla yapıldığını iddia etse de, onun iddialarına göre Pişeveri'nin ölümünden Bağirov'un haberi olmuştu.⁹⁰ Vügar Ahmed, delil olarak Ali Tude⁹¹nin, *Edebiyat ve İncesenet* gazetesinin Temmuz 1988 tarihli sayısında yayınlanan, “Pişeveri” adlı makalesinden örnek vermektedir.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 1920'de devrildi. Milli hükümet devrildiği günlerde Pişeveri sık-sık Kuzey Azerbaycan'a geliyor ve bazı devlet yetkilileriyle konuşarak, fikir alış-verişinde bulunuyordu. O dönemde, Tahran'dan Güney Azerbaycan'a her an bir baskın beklentisi vardı. Tahran'ı destekleyen devletlerin başında ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya vardı. Pişeveri'nin görüştüğü devlet yetkililerinden biri de Mir Cafer Bağirov idi. Pişeveri'ye sulh adına Şah Ordusuna direnmeyi, gerekirse Kuzey Azerbaycan'a gelmesini önermesine rağmen

⁸⁹ Adıgözel Mammadov, “MirCafer Bağirov ve Cenubi Azerbaycan”, *xariciyadebiyyat.azeriblog.com*, 26. 10. 2007.

⁹⁰ Vügar Ahmed, *Mir Cafer Pişeveri, Hayatı Mühiti ve Yaradıcılığı*, Bakı, Azərneşir, 1994, s. 16.

⁹¹ Ali Tude Ali Gulu oğlu, 24 Ocak 1924 yılında Bakı'da zengin bir ailede dünyaya geldi. Küçük yaşlarından itibaren şiir yazmağa başladı. Azerbaycan'ın ünlü şairlerinden biridir. Azerbaycan Demokrat Parti üyesi oldu. 1937 yılında Güney Azerbaycan'a ailesiyle göç etti. Güney Azerbaycan Milli Azadlık Hareketlerinin öncülerinden biridir. Fakat İran'da Azerbaycan Milli Mükümeti devrildikten sonra tekrar Bakı'ye döndü.

Pişeveri buna karşı çıktı. Bağirov sinirlenerek, Pişeveri'ye, "Siz kime güveniyorsunuz?" dedi. "Biz İran halklarına güveniyoruz. Bu halkların içerisinde Şah saltanatının düşmanı olan Farslar, Kürtler, Türkmenler, Talışlar ve Araplar da var. Biz İran Halk Partisine güveniyoruz. Sizden hiçbir şey istemiyoruz. Siz de bizim işimize karışmayın" diyerek cevap vermişti.

Ali Tude'nin *Edebiyat ve İncesenet* gazetesinin Temmuz 1988 tarihli sayısında yayınlanan, "Pişeveri" adlı makalesindeki iddiasına göre Pişeveri, "Bağirov 1930'lu yıllarında Azerbaycan aydınlarına yönelik ölüm cereyanı siyaseti yürüttüğünü ve ruhen Azerbaycan halkına yabancı olduğunu" ifade etmişti. Bu sözleri duyduktan sonra Bağirov, Pişeveri'den intikam almak istemişti.

Mir Cafer Pişeveri'nin, siyasi fikirlerini Neriman Nermanov'dan ayırmak, onu Mir Cafer Bağirov'a karşı göstermek çeşitli dönemlerde farklı fikirlere sahip aydınlar tarafından dile getirilmiştir. Ancak bahsi geçen bu üç mücadele adamının Azerbaycan tarihindeki yerleri farklıdır. Dolayısıyla bir döneme mal olan kişiler incelenirken tarih metodu doğru kullanılmalı ve objektiflikten kaçınmamalıdır.

Mir Cafer Bağirov'u "Rus ve Ermeni Uşağı" gibi kaleme alanlara karşı, yazar Tevekkül Mehdi, *Hafta* gazetesinin 14 Ağustos 1998 tarihli sayısında "Azerbaycan Türklerine karşı genosid siyasetinin görünmeyen tarafı" adlı makalesinde şöyle cevap vermektedir:

"Kasım 1945'de Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Sekreteri G. Arutyunov, İ. Stalin'e gönderdiği mektubunda Karabağ'ın, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verilmesi sorununu belirtiyordu. Stalin mektubu G. M. Malenkov'a, o da mektubu okuyup cevap verilmesi için Azerbaycan idaresine gönderdi.

Mir Cafer Bağirov, mektupta Azerbaycan'ın bu teklife itiraz etmediğini, ancak Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan'da yaşayan Azerbaycanlılar ve Azerbaycan'la sınır komşusu olan ve eskiden beri Azerbaycan'ın ayrılmaz hissesi olan toprakları bize geri vermek şartıyla mektuba cevap vermişti.⁹²"

⁹² Teyyub Gurban, a. e. s. 75.

Manaf Süleymanov'un 1996 yılında yayınlanan *Son Bahara Çattg...*, adlı eserindeki iddialarına göre M. E. Resulzade'den sonra hiç kimse Mir Cafer Bağirov gibi Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları toprakları resmi belgelerle ispatlamamıştı.

2.2. MİR CAFER BAĞUROV’UN 1917-1932 YILLARI ARASINDAKİ FAALİYETLERİ

2.2.1. Mir Cafer Bağirov ve Musavat

Musavat⁹³ ve Mir Cafer adının yan yana yazılması bile tarihin bir ironisidir. Sovyet rejiminin bütün safhalarında onun Musavat kadar güçlü rakibi olmamıştır. Bu totaliter hâkimiyet, kurulmasından dağılmasına kadar muhalefet için mücadele etmişti. Lenin ve Stalin’den etkilenen ihtilalciler, aydınları “Musavat” damgası ile yargılıyordu. Bu konularda M. E. Resulzade “Azerbaycan’ın Sovyetleştirildiği ilk günden itibaren Musavatçılara ve Pantürkizm’e karşı bir politika yürütüldüğünü ve Sovyet dersliklerinde panturanist ve panislamist konulardan bahs eden Alihaydar Karayev’in, Musavat Partisi’ni uluslararası faşizmin “soysuz bir uşağı” gibi ifşa ettiğini söylüyordu.⁹⁴”

Mir Cafer Bağirov’u, Musavat karşıtı gösterenlere hatta suçlayanlara karşı Bağirov, eski Musavat Partisi üyesi olan Kiyas Şihlinski’yi Kazah Bölgesi’ne Polis Reisi olarak atadı. Ayrıca Kuba Bölgesi, Komitesi’nin Reis Yardımcısı olan eski Musavat Parti üyesi Alipenah Bey Şefibeyov’a karşı 1930 yılının başlarında MK’ye bir şikâyet mektubu verildi. KGB tarafından evinin aranması sırasında Türk markalı bir tüfekle ve 30 adet fişek bulunmuştu. Ancak Bağirov’un devreye girmesiyle olay çözüldü. Daha sonra da Azerbaycan Devlet Siyasi İdaresi, Bağirov başkanlığında toplanan kurulda Şefibeyov’u savunarak hapsten veya sürgünden kurtardı. Azerbaycan Devlet Siyasi İradesi’nde çalışanlar genellikle “Musavat” denilen muhalefet kökenli şahıslardı.⁹⁵ Bu kanıtlar Bağirov’un bugüne kadar bilinmeyen

⁹³ Musavat’ın teşkilatlanması 1902 yılına kadar götürülmektedir. 1902 yılında Bakü’de, Mehmed Emin Resulzade (1884-1955) tarafından Müslüman Gençlik Teşkilatı kurulmuştu. Bu teşkilat, Müslüman Demokratik Musavat Cemiyeti adı altında gizli faaliyet göstermeye başlamış ve çok geçmeden bir kolu da İran’da kurulmuş, İran meşrûfî hareketine katkıda bulunmuştu. Gene bu cemiyet içerisinde M. Mevsimov, M. E. Resulzade, M. H. Hacinski, Ekim 1904’de, Bakü’de Sosyal Demokrat Hümmet’i kurmuşlardı. 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini kurdular. Bugün Musavat Partisi altında Azerbaycan’da faaliyetlerine devam etmektedirler.

⁹⁴ Teyyub Gurban, *a. g. e.*, s. 40.

⁹⁵ Teyyub Gurban, *a. g. e.*, s. 42.

samimi ve içten özelliklerini gösterdiği için dikkat çekicidir. Vatanperverlik ve milliyetçilik gibi kavramların somut bir şekil alarak Bağirov'un şâhısında nasıl bir araya geldiğini anlamak ve değerlendirmek için tarih ve belgelerin rehberliğine ihtiyacı vardır.

Bağirov'un, himayesi altında başka bir Musavat Parti yöneticisi olan Abulkasım Rüstemov, XI. Ordu Kuba'ya girince saklanmıştı. Bunun üzerine 1923 yılında Bağirov, Rüstemov'u koruyarak Kuba'daki 11 numaralı Savhoz'da onu Yangın Muhafaza İdaresi'nin müdürü tayin etti.⁹⁶

Musavat Ordusu'nun komutanı olan, Mehmed Aslan oğlu Sarıcalinski, Mir Cafer'in yardımıyla 1921 yılında Güvenlik Komitesi'nin ilk önce Piyade Tümeni'ne sonra Sınır Ordusu'na atandı. Buradan Mir Cafer'in, Musavat Komutanlarının Sovyet kurumlarında çalışmasına yardımcı olduğu şeklinde de bir yorum yapılabilir. Fakat o dönemde Mikoyan, Hamazaps ve Avetisov'un kışkırtmaları sonucunda Musavat Milli Ordusundan 12 general, 27 albay ve 46 yüzbaşının öldürüldüğüne bizzat tanıklık etti. Bu dönemde ayrıca 1200'den fazla Musavat kumandanı ve asker, Aras Nehrini geçerek ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.⁹⁷

XI. Kızıl Ordusu'nun Özel Şubesi Reisi Pankratov, 1920-1921 yıllarında İttihat Partisi'yle yakından ilgilenmişti. Ordunun Ermenilerden ve Ruslardan oluşan askeri savcıları, Azerbaycan'da Sovyet hükümetini devirmek isteyen silahlı İttihat Partisi'nin üyelerini cezalandırmak için Rusya'nın Holmogor, Ryazan, Nijni-Novgorod ve diğer hapishanelerine sürgüne gönderdiler.⁹⁸

Mir Cafer Bağirov, rejimin getirdiği baskılara rağmen bazı Musavatçıları himaye ederek hatta onların Azerbaycan'daki ailelerine yakından ilgi göstermişti. M. Emin Resulzade'nin oğlu Bakü'de olmasına rağmen onu Moskova'ya karşı korumuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra Mir Cafer Bağirov'un bilinmeyen yönlerinin ele alındığı birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de 16 Mart 2002'de *Nebz* gazetesindeki "Ereb Elifbası ile Yazılmış Mektubda M. C. Bağirovun

⁹⁶ Teyyub Gurban, "Yalanın Ömrü Arhive Gederdir; [Mir Cafer Bağirov Hakkında]", *Ekspres*, 2006, 24-27 İyun, s. 7.

⁹⁷ Teyyub Gurban, *a. g. e.*, s. 43.

⁹⁸ Rena Bayramova, *Azerbaycan Rehberliyinde İhtilaflar ve Dahili Siyasi Çekişmeler (1920-1925-ci iller)*, Bakı, Elm, 2007, s. 90-91.

Derkenarı.” adlı makaledir. Burada Mir Cafer Bağırov’un Bolşevik yönetime karşı gerek Azerbaycan halkını gerekse aydınları koruyup himaye ettiklerini anlatılmaktadır. Hatta bu iddiaların en dikkat çekenini Resulzade ile ilgili olanıdır.⁹⁹

Sovyetler Birliği kurulduğu ilk günden itibaren Türk Cumhuriyetleri’nde uygulamaya konulan yeni kanunlar içersinde Türk ve Müslümanlarla ilgili kararlar önemli bir yer tutmuştu. Bu kararların uygulanmasını zaruri kılan temel düşünce ise Marksizm-Leninizm teorisine dayanmaktaydı. Zira teorinin öne sürdüğü genel kanaate göre, sınıflı toplum anlayışının ortaya çıkarmış olduğu İslam dini, sömürgeye dayalı bir anlayışın idelojisidir. Teoriye göre İslam, biri “hâkim”, diğeri ise “mahkûm” olmak üzere iki sınıflı bir sosyal yaşamın zorunluluğunu savunmaktadır. Böyle yaşam biçiminin en olumsuz yönü ise “mahkûm” sınıfın “hâkim” sınıftan merhamet istemesinin temel bir inanç gereği olarak görülmesidir.¹⁰⁰ Azerbaycan’da Muharrem ayında camilerde yapılan zincir ve vücuda darp olaylarını engellemek isteyen Mir Cafer Bağırov, İhtilalden önce teknik eğitim veren bir okulun öğrencilerinin bu tip törenlere katılmadıklarını, ancak öğrenciler gibi halkta da ters tepki uyandırdığını söylüyordu. Özellikle bu uygulamanın 19 Mayıs 1926 tarihli bildiriden sonra halk din konusunda çok hassas davranmağa başlamıştı.¹⁰¹

Mart 1917 yılında Mir Cafer Bağırov’un hayatında çok mühim ve ciddi değişiklikler oldu. Kuba Bölgesi’nde özel bir eczanede çalışan Bağırov, KP (b)’ye kabul edildiği ilk günden itibaren partinin faaliyetleriyle yakından ilgilendi.

Azerbaycan Bolşevikleri o dönemde İ. V. Stalin’in emirleri ile halk arasında siyasi mücadele veriyor hatta Sovyet hâkimiyetinin kurulması için çatışmalara hazırlanıyordu. Bu siyasi mücadele Azerbaycan’ın köylerine kadar ulaştı. Bağırov, diğer Bolşeviklerle birlikte Kuba Bölgesi’nde, Sovyet hâkimiyetinin kurulmasında öncülük etti. Hatta köy halkını ikna ederek beylerin bütün mal varlıklarını aldı. Kuba Bölgesi’nde yaşayan derebeyleri ve kolçomakların¹⁰² karşı koymasına rağmen,

⁹⁹ “Zülümkar kimdir, günahkar kim?: M. C. Bağırov hele 1944 ci ilde ADC’nin üstünden “S. M. Kirov” adını atmıştı” *Nebz*, No: 88-89, 23 Sentyabr, 2004, s. 12.

¹⁰⁰ S. Tarverdiyev, *Karl Marx, Friedrich Engels, Din Hakkında*, Bakı, Azərneşir, 1965, s. 6.

¹⁰¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar ve İctimai Herekatlar Dövlət Arhivi, fond 1. , siyahı 74. , iş. 464. , s. 162.

¹⁰² Kolçakçılık, (Kolçomak), I. Dünya Savaşı’nın sonuna doğru (1918-1920), A. V. Kolçakın Sibir tarafından Ural ve Uzak doğuda kurduğu antiihtilalci bir örgüttür.

burada Mir Cafer Bağırov'un liderliğiyle kurulan, İnkılâp Şurası bölgedeki güvenliğin sağlanmasında etkili oldu.

Mir Cafer Bağırov, İnkılâp Komitesi'nin başkan yardımcısı olduktan sonra, Kuba Bölgesi'ndeki Polis İdaresi'nin silah-mühimmat deposunu aldı. Bu olaylar karşısında bir grup köylü Bolşeviklere karşı geldiği için çoğu kez şiddetli çatışmalar oluyordu.

Kuba Bölgesi'ne yerleşen Bolşevikler, köylüleri kışkırtarak yeni bir hayatın başladığı yönünde propaganda yapıyorlardı.

Güney Dağıstan ve Şamahı Bölgesi'nden, Kuba Bölgesi'nde cereyan eden olaylara karşı yardıma gelen bir grup örgüt, 18 Mart 1918'de Bolşeviklerle çatışmaya başladı. Üç gün süren bu çatışma sonucunda Bolşevikler bölgeyi terk etti. Fakat Stepan Şaumyan'ın talimatıyla Kuba'ya gönderilen Hamazaps'ın örgütü masum sivil halkı ve Bağırov'un 70 yaşındaki amcası Mir Talıb'i, oğlu Mir Haşım'i ve damatları Hacı Heybet'i öldürmüştü.¹⁰³

Azerbaycan halkı Haziran 1918 yılında Bolşeviklere ve Taşnak ajanlarına karşı mücadele ediyordu. Bu sırada Bağırov, Bakü Bolşevikleriyle birlikte hareket ediyordu. V. İ. Lenin'in talimatıyla Bakü'de bulunan Sovyet Birlikleri, Heşterhan'a taşındı. Bu ani kararın asıl amacı orduyu güçlendirmek ve tekrar Bakü'ye dönülmesini sağlamaktı.

Moskova'nın talimatıyla Bağırov, Petrov'un birliğiyle beraber Heşterhan'a gitti. Burada kaldığı süre boyunca Demir Alayın Parti Kolektifi'nden sorumlu başkanı ve Garnizon Parti Komitesi Riyaset Heyeti üyesi olarak çalıştı. Daha sonra Moskova'nın talimatıyla Müslüman Sovyet Alayı'nın Askeri Siyasi Komiseri oldu. Bu Alayın adı daha sonra 290. Alay olarak değiştirildi.¹⁰⁴ Bağırov'un bu "istikrarlı çalışması" Moskova tarafından dikkatle takip ediliyor ve takdirle karşılanıyordu.

12 Mart 1919 yılında Heşterhan'da Bolşeviklere yönelik isyanın bastırılmasında 290. Alay ile birlikte çok büyük rol oynayan Mir Cafer'in siyasi

¹⁰³ "M. C. Bağırov'un Otobiyografisi", ACSPIHDA, fond. 1, siyahı. 405, iş 107, s. 7.

¹⁰⁴ "El İle Yaşayanlar", *Edebiyat*, sayı 14, Bakı, 3 May 1950, s. 2

hayatında yeni bir dönem başladı. 33. Tümen'e bağlı olan 290. Alay, Mayıs ayında Voroneje'ye gönderildi. 1919 yılının Sonbaharına kadar General Mamontov'un örgütüne karşı Millerov ve Liski'yi geri almak için cephede savaştı.

290. Müslüman Alayı'na bağlı olan, 33. Kuban Tümeni'nin özel hareket birlikleri Don Nehri yakınlarında isyanı bastırmak için gönderildi. Lenin, bu Tümen'in bölgeye gönderildiğini duyunca, 15 Mayıs 1919'da Azerbaycan İnkılâbı Askeri Sovyet'inin başkanına telgraf çekerek, "isyanı bastırmak için ciddi önlemler aldığınız ve özellikle 33. Tümen'i bu bölgeye gönderdiğiniz için çok sevindim" diyordu.¹⁰⁵

1919 yılında Don Nehri civarında bulunan 33. Tümen'in, Liski ve çevresinde çıkan isyanı bastırması büyük etki yarattı. Bu çatışmada 1500 asker esir alındı. Bu isyanın bastırılmasında Stalin ve Lenin'in hayata geçirdiği stratejik bir plan uygulandı.¹⁰⁶

M. C. Bağirov, 1919 yılının Sonbaharında S. M. Kitçlu¹⁰⁷ nun talimatıyla Kafkas cephelerinde görev almak için tekrar Heşterhan'a gönderildi. Burada beraber görev yapacağı arkadaşları, V. U. Kuybişev ve M. V. Frunze ile tanıştı. Bir süre daha Volga (İdil) Nehri ve çevresinde görev yapıp daha sonra XI. Ordu'nun Askeri İnkılâp Şurası'nın emriyle, Yesaul Sveçnikov'un, Özel Hareket Birliğini ve Tolustoy'un örgütüne son verdi.

1920 yılının İlkbaharında M. C. Bağirov, XI. Ordu'nun Askeri İnkılâp Şurası'nın Müvekkili gibi Özel Kolordusuyla birlikte, Güney Dağıstan'ın ve Kuba Bölgesi'nin güvenliğini sağladıktan sonra tekrar Bakü'ye döndü.

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinin kurulduğu ilk günlerde M. C. Bağirov'u, Karabağ Bölgesi'ne, Bölge İnkılâp Komitesi'nin başkan yardımcısı ve Askeri İnkılâp Şurası'nın Müvekkili sıfatıyla görevlendirildi. Bu dönemde Nuri Paşa'nın birlikleri

¹⁰⁵ M. C. Bağirov, *Gençlerin Lenin-Stalin Terbiyesi Uğrındaki Mübarezede Azerbaycan Komsomolunun Vezifeleri Hakkında*, Azerfirgeneşr, Bakı, 1936, s. 15.

¹⁰⁶ Bağirov, M. C., *Azerbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Yeni Hukuk ve Vezifeleri*, Azerneşr, Bakı, 1944, s. 22-24.

¹⁰⁷ Seyfeddin M. Kitçlu, Zengin bir ailenin oğludur. 5 Ağustos 1885 yılında Hindistan'ın Delhi şehrinde dünyaya geldi. Okul döneminde itibaren antiimperialist hareketlere karşı yürüyüşlerde bulundu. 1919'da Antiimparatorluk hareketlerinin başkanı oldu. Umumi Dünya Sülh Şurası üyesi ve Umumi Dünya Riyaset Heyeti Başkanı oldu. Lenin madalyasına laik görüldü. 9 Ekim 1963 yılında Delhi'de öldü.

ile birlikte M savat ılar da Karabağ Bölgesi'nde idi. Bağırov, bu birliklerle girdiğı çatışma esnasında esir alınmaktan son anda kurtuldu ve Kura Nehrini geçerek Ucar İstasyonuna sığındı. Bir süre burada kaldıktan sonra XI. Ordu'ya haber göndererek yardım istedi. XI. Ordu'nun Askeri İnkılâp Şurası'nın gönderdiği birliklerle isyanı bastırmak için Karabağ'a dönen Mir Cafer Bağırov, Nuri Paşa'nın ve Musavat ıların birliklerini yenerek güvenliğı sağladı. Fakat Teyyub Gurban eselerinde Bağırov'un Musavatla beraber olduğunu iddia ederken Ekrem Eyisli'nin eserindeki iddiası ise Bağırov'un Nuri Paşa'ile hiçbir alakası olmadığı yönündedir.¹⁰⁸

Askeri İnkılâp Şurası, Karabağ'daki isyanı bastırdıktan sonra Mir Cafer Bağırov'a, Karabağ'ın güneyinde Azerbaycan II. Atıcı Birliğı'nin kurulması görevini verdi. 1920 yılının Sonbaharında Bak 'ye dönen Bağırov, ilk önce Azerbaycan Alayı'nın Askeri Komiseri daha sonra aynı Alay'ın, Askeri Mahkeme Başkanı oldu.

25 Şubat 1921'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi, Polit (Siyasi) plenumunda bulunan Mir Cafer Bağırov'a, gösterdiği başarılarından ötürü Azerbaycan Olağanüstü Komisyonu'nun oluşturulması görevi verildi. Bak 'de Sovyetler Birliğı'nin kurulmasında özellikle yönetimde ciddi roller üstlenen Bağırov, Azerbaycan Olağanüstü Komisyon'un Başkanı oldu. Bu görevde Lenin ve Stalin'in düşüncelerine bağlı ve Bolşevik yanlı halkın güvenilir bir ferdi olarak 7 yıl boyunca bu görevde çalıştı. Ayrıca Müsavat lideri M. E. Resülzade, Bolşeviklerin Bak 'ye girmesiyle dostu olan Abdul Aziz'le birlikte Lahıc'a giderek bir süre orada kaldı. Ancak XI. Kızıl Ordu'nun  zel Şubesi ve Olağanüstü Komisyon'u tarafından aranmakta idi. Özellikle SSCB'nin Olağanüstü  zel Komisyon Başkanı Pankratov'un emiriyle kısa sürede M. E. Resülzade'nin bulunmasını istiyordu. Olağanüstü Komisyon Başkanı Mir Cafer Bağırov, Lahıc'ın bütün evlerini birer birer arattırarak Resülzade'ni kısa sürede yakaladı. Resülzade'ni özel güvenlik korumasında ilks nce Şamahı'ya sonrada Bayıl Cezaevine getirdi. Stalin bu gelişmeleri duyunca Bak 'ye geldi. Bak  Olağanüstü Komisyonu'na emir vererek Resülzade'ni makamına getirilmesini istedi. İddialara göre Bayıl Cezaevinde kaldığı

¹⁰⁸ Daha fazla bilgi için bkz., Ekrem Eylisli, Rusçadan Tercüme: Nergiz Rüstemli, *Mir Cafer Bağırovun Mahkemesi*, Bakı,Yazıcı, 1993, s. 20.

sürede tanınmayacak halde olan Resülzade’ni berbere götürülerek tıraş ve elbiseleri değiştirildikten sonra Stalin’le görüştürüldü. Stalin’in, Resülzade’ye bir vefa borcu olduğundan Moskova’da çalışmasını veya Avrupa’ya kaçması için teklifte bulundu. Resülzade ilkönce ilk teklifini kabul ederek Rusya Federatif Cumhuriyeti Milletler Komiseri ve Merkezi Şark (doğu) Neşriyyatı’nda çalıştı. Fakat Moskova’daki karışıklıktan dolayı Resülzade, ilkönce Finlandiya sonrada Polonya’ya giderek yaşamını sürdürdü.¹⁰⁹ Azerbaycan’da örgütlenmiş Hamazaps gibi gruplara karşı bir süre mücadele etmek zorunda kalan Mir Cafer, bu yedi sene boyunca Azerbaycan ve Moskova arasında siyasi bir ilişki kurarak yakın bir zaman içinde Sovyetler Birliği’nin kurulmasında ciddi rol oynadı. Özellikle halk üzerindeki etkisi, işi ve sorumluluklarıyla Bağirov’un, halkın üzerinde güçlü bir otoritesi vardı. Bağirov ve Nerimanov, Sovyetler Birliği’nin I. Genel Azerbaycan Kurultayı’nda, bu başarılarından dolayı Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti’nin üyesi seçildiler.

9 Şubat 1924’de Azerbaycan Merkezi Komitesi’nde “Nahçıvan” Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine çevrilsin ve Bağirov, Velibeyov, T. Şahbazov ve A. Ahundov’dan oluşan grup bu projeni kısa zamanda hazırlayarak Az. MİK Riyaset Heyetine teslim etsin kararı alındı.” Bağirov ve bir grup Bolşevik, Nahçıvan’a giderek halka hitaben bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında halkın refahını ve huzurunu kısa zamanda en üst seviyeye çıkaracaklarını vurguladı. Bu proje 23 Mart 1924 yılında Az MİK tarafından kabul edildi.¹¹⁰

Mir Cafer Bağirov, Sovyetler Birliği’ndeki milletlerin, aynı zamanda Kafkasya ötesi halkların arasındaki dostluğun ve Rus halkına olan sevginin pekişmesinde çok büyük rol oynamıştı. Lenin ve Stalin’in milli siyasetinin kendi prensipleri doğrultusunda Azerbaycan’da uygulanmasını sağlayan Bağirov, halkın bu rejime karşı oluşan düşüncelerinin değişmesine çalıştı. 1927 yılında Kafkasya ötesi Federasyon’un, Tarım İşleri (Teserrufat) İdaresi’nin müdürü iken özellikle halk arasında dolaşarak halkın nabzını tutuyor, düşüncelerini öğreniyor ve Bolşevik Partisine olan tepkileri Moskova’ya bildiriyordu.

¹⁰⁹ Alisa Nicat, *Melekler ve İblisler, (Tarihi, Siyasi Roman 1918-1920)*, Adiloğlu, Bakı 2007, s. 213-224.

¹¹⁰ “A. Paşayev, Nahçıvan muhtariyyati nece yarandı” *Azerbaycan*, 25 Sentyabr 1999, s. 3.

1927 yılında AKP(b) MK'nin I. Sekreteri Levon Mirzoyan'ın ve II. Sekreteri Ali Haydar Karayev'in tahrikleriyle Umumi İttifak K(b)P'nin Merkezi Müfettiş Komisyonu'nun başkanı Sergo Orconikidze, Bağirov'u antiihtilalci olarak suçladı ve Azerbaycan Devlet Siyasi İdaresi başkanlık görevinden aldı.

Neriman Nerimanov, Bağirov'la konuştuğunda Azerbaycan'da Pantürkizm siyasetinin uygulanmakta olduğunu ifade ediyordu. Hatta Stalin-Sergo ikilisi AK(b)P MK'nin, Türklere itibar etmeyerek, Azerbaycan'ın kaderini Ermeni Taşnaklara bıraktığını söylüyordu. 1927'de Bağirov'un, Azerbaycan Siyasi İdaresi başkanlık görevinden alınmasının esas nedeni olarak Azerbaycan'ın güneyinde Lenkeran halkının kanunsuz yollarla İran'a geçmesi gösteriliyordu. Çünkü Orconikidze bu olaylardan onun haberi olduğunu ve şehir sakinlerine engel olmadığını iddia etmekteydi. Bolşevik kuvvetlerin bir imamı illegal yollarla İran'a geçerken boğarak öldürmesi, halk arasında paniğe yol açtı. Orconikidze Azerbaycan'da çıkan bütün olaylardan Bağirov'un haberi olduğunu ve asılsız haberler yayınlarak halkın tepkisini onun üzerine çektiğini düşünmekteydi. Fakat bu olayları Kafkasya Ötesi Parti teşkilatı Bağirov'u, Moskova'ya karşı savununca bu iddialarından geçici olarak vazgeçmek zorunda kaldı¹¹¹.

Bu olaylar üzerine Bağirov-Beriya ikilisi Orconikidze'ye yönelik önlemler aldılar. Beriya, Gürcistan Komünist Partisi I. Sekreteri ve Yüksek Umumi Komünist (b) Partisi'nin Kafkasya Ötesi Komitesi'nin II. Sekreteri seçildikten sonra Bağirov'un partideki görevi kolaylaştı. Çünkü Orconikidze'nin iddialarına karşı Beriya, Bağirov'u Moskova'ya karşı savunuyordu.¹¹²

L. P. Beriya'nın parti faaliyetleri Stalin tarafından takdirle karşılanıyordu. Hatta Beriya'nın Kafkasya hakkında verdiği bilgiler Stalin'in bu bölgedeki sosyal ve siyasi görüşlerinin oluşmasında büyük rol oynadı. Beriya'nın görevi bununla da kalmıyordu. Dünya iktisadi rekabetinde SSCB'nin uyguladığı politikalar ve askeri alanda yeni teknolojik silahların Kızıl Ordu'ya alınmasında da etkili oldu. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı uygulanan politikada Stalin, Bağirov ve Beriya üçlüsünün yaptıkları işbirliği ve yönetim stratejileri çok önemliydi. Çünkü II.

¹¹¹ Adıgözel Mammadov, a. e. , s. 36.

¹¹² "Bağirov Gecedən Heyli Keçmiş Geldi", *Yeni Seda*, 17 İyun 1995, s. 7.

Dünya Savaşı'nın Sovyetler Birliği yönünden başarılı olmasında bu üçlü gerek stratejik kararlarda gerekse askeri plân ve taktiklerde gerçekleştirdikleri uyumlu işbirliği ile farklılık yaratmışlardı. Savaş sırasında Beriya ve Bağirov'un uygun gördüğü şahıslara gerek orduda gerekse partide görev veriyordu.

Beriya, Sovyet liderlerinin Stalin'le görüşmesini istememekteydi. Ancak Bağirov arkadaşı olduğu için Stalin'le görüşebiliyor ve Azerbaycan'daki gelişmeler hakkında bilgi veriyordu.

1929-1930 yıllarında Köy İşleri'nin kolektifleşmesine ve Kolçomakların ortadan kaldırılmasına başlandı. Çiftçiye yardım kampanyası çerçevesinde ülke genelinde milyonlarca köylünün kolektifleşmesi gerçekleşti. Fakat Kolhoz¹¹³ ve Sovhozlar¹¹⁴'ın teşebbüsü (oluşması) sıralarında kolçomakların, antisovyetçi ve çeşitli suçlamalarla oy kullandırılmaması sağlanıyordu. Stalin, *Pravda* gazetesindeki makalesinde Kolçomakları Sovyetler Birliği'nin düşmanı olarak beyan etti. Stalin'in talimatıyla Azerbaycan'da on binlerce masum insan Kolçomak damgası ile hapsedildi. 1930 yılında Azerbaycan Olağanüstü Komisyonu'nun Başkanı M. C. Bağirov, talimatlara uyarak Esad Karayev'i antisovyet olduğu gerekçesiyle hapsedtirdi. Özellikle köyleri dolaşarak iki öküzü olan köylülere, Kolçomak denilerek tutuklanmaktaydı.¹¹⁵

Ocak 1929'da Buharin, A. İ. Rıkov ve N. İ. Tomski ÜİKP (b) Merkezi Komitesi'ne yazdıkları mektupla; köylüye karşı yapılan askeri ve feodal uygulamalardan oldukça rahatsız olduklarını ifade ediyorlardı¹¹⁶. Fakat Stalin ve Bağirov'un baskıcı siyaseti sonucunda Azerbaycan'da, Sovyetler Birliği'nin kısa zamanda benimsendiğini görmekteyiz.

¹¹³ Kolhoz , Komünizmde tarımsal kooperatif faaliyeti yapıyordu.

¹¹⁴ Sovhoz , Sovyetler Birliğinde devlet eliyle yönetilen tarım işletmesi idi.

¹¹⁵ "Kolhozcu Yoldaşlara Cavap," *Pravda*, 3 April 1930, s. 4.

¹¹⁶ Osman Mirzeyev, *Ağ Lekeler Silinir.....*, Bakı, Azərneşir, 1991, s. 7.

2.2.2. Azerbaycan K(b) P MK'nin Birinci Kâtibi 1933-1953

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ı kimler yönetti? Azerbaycan Komünist Partisi (Bolşevik) Merkezi Komitesi'nin ilk başkanı V. İ. Naneyşvili oldu. Bu görevi 23 Temmuz 1920'den 8 Eylül 1920 yılına kadar devam ettirdi. Aynı yıl 9 Eylül'den 15 Eylül'e kadar geçici olarak Y. D. Stasovaya başkanlık görevi üslendi. Azerbaycan KP (b) MK'nin plenumunun kararıyla 15 Eylül 1920'de V. Y. Dumbadze ve 24 Ekim 1920 yılında G. N. Kaminski görev yaptı.

24 Temmuz 1921 yılından 20 Ocak 1926 yılına kadar S.M. Kirov, 11 Temmuz 1929'a kadar L. İ. Mirzoyan ve 4 Ağustos 1930 yılına kadar N. F. Gikalo rehberlik etti. Bu tarihten 6 Şubat 1933 yılına kadar Azerbaycan KP (b) MK'nin başkanlığını R. Q. Ruben ve 10 Aralık 1933 yılından 1953 yılına kadar Mir Cafer Bağirov rehberlik etti.

Ekrem Eylisli, *Mir Cafer Bağirovun Mahkemesi*, adlı eserinde 1933 yılında Beriya'nın, Azerbaycan K(b)P MK'nin Başkanı Ruben'i antiparticilik suçlamalarıyla Stalin'e şikâyet ederek görevinden aldırıp Mir Cafer Bağirov'u Azerbaycan K(b)P MK'nin Başkanlığına atadığını iddia ediyordu.

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'a 20 yılı aşkın bir süre liderlik etmiş Mir Cafer Bağirov'un yanlışları, suçları hatta cinayetleri tarihi bir gerçek olarak iddia edilmektedir. Repressiya döneminde ve sonraki yıllarda Stalin'in emriyle yüzlerce suçsuz insanın sürgüne ve kurşuna dizilmesine sebep olduğu, fakat bu cinayetleri işlerken rejimin getirdiği baskıların etkisi altında kaldığı da unutulmamalıdır.

1 Aralık 1934 yılında C. M. Kirov'un esrarengiz ölümü ve L. Trotçki'nin ülke dışına sürgün edilmesi devlet kademesinde telaşa yol açtı. İsmayıl İbrahimov *Dövürüm Haggında..* adlı eserinde bu gelişmeleri repressiyanın habercisi olarak değerlendirirken “bizi(alet) çuvalda gizleyemezsin” deyiimiyle açıklıyor. İbrahimov'un iddialarına göre Mir Cafer Bağirov, Bakü Şehir Parti işçisi olan Cemil Rahimov'u makamına çağırarak Ruhulla Ahundov, Yusuf Kasimov ve Hüseyin Rahmanov'un antisovyet faaliyetlerde bulunduğunu söylemesini istemişti. Fakat

Cemil Rahimov itiraz edince görevinden alınmıştı. Mir Cafer Bağirov'un başka bir özelliği de sabah iş başı yapmadan önce şehir ve ilçe başkanlarını arayıp zamanında işe gelinip gelinmediğini kontrol etmektir. Ayrıca önemli devlet makamlarına özellikle hukuk bürolarına yakın arkadaşlarını seçtiyordu.

Bağirov, Üniversitede görev yapan İbrahimov'u, Merkezi Komite'ye davet ederek Vilayet Komitesi Ağır Sanayi Şubesi başkanlığını teklif etti. Fakat o, bu işin kendine uygun olmadığını ve kendi branşıyla alakası olmadığını söyleyince, Bağirov sinirlenerek "Benim sözüme karşı gelenin hayatını cehenneme çeviririm" cevabını verdi. Ancak Stalin'in ölümü ve Bağirov'un Merkezi Komite'den çıkarılması İbrahimov'u sürgünden veya kurşuna dizilmekten kurtardı.¹¹⁷

Mir Cafer Bağirov'un siyasi hayatını Muharrem Zülfükarlı birçok yazarın subjektif değerlendirdiğini iddia etmektedir. Çünkü 1945 yılında Dağlık Karabağ'ın, Ermenistan'a verilmesini talep edenlere ve Azerbaycan'a karşı toprak iddiasını gündeme getiren, Gürcülere karşı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumuştur. Gürcistan Komünist Partisi, Moskova'ya mektup yazarak Azerbaycan'daki Balaken, Zakatala ve Kah İlleri'nin Gürcistan'a ait olduğunu ve bu bölgelerde Gürcü halkının yaşadığını iddia etseler de Mir Cafer Bağirov, Stalin'le görüşerek bu bölgelerde 79000 nüfusun 9000'i Gürcü kalanının ise Azerbaycan Türkleri olduğunu söyleyerek Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korunmayı başarmıştı.

Stalin 1933 yılında Azerbaycan MK'nin I. Sekreteri Ruben'i görevinden alarak Bağirov'u bu göreve atadı. Muharrem Zülfükarlı'ya göre 1937-38 repressiya yıllarında Azerbaycan'a rehberlik eden Ruben olsaydı, Azerbaycan'da milyonlarca insan katliamına sebep olacaktı. Ayrıca II. Dünya Savaşı yıllarında Azerbaycan halkını Orta Asya ve Kazakistan'a sürgün edilmemesi konusunda Stalin'i ikna eden Bağirov olduğu da iddia edilmektedir.¹¹⁸ Ayrıca Muharrem Zülfükarlı'nın 525 gazetesindeki makalesi de Mir Cafer Bağirov'un 1933 yılına kadar belkide hatasız olduğunu söylerken, 1933 sonrası özellikle 1937-38 repressiya dönemi Bağirov'un siyasi hayatında en çok yanlışlar yaptığı dönem olarak belirtiyordu. Ancak II. Dünya

¹¹⁷ İsmayıl İbrahimov, *Dövrüm Həgində...*, Seda Neşriyyatı, Bakı, 1995, s. 35.

¹¹⁸ Meherrem Zülfügarlı, *Azərbaycanı Kimlər İdarə Edib? (May 1918-Oktaybr 2003)*, Bakı, Kanan (Qanan) Neşriyyatı, 2006, s. 48.

Savaşı zamanında Ermenilerin toprak iddialarında Bağırov'un çok büyük rolü olduğunu savunuyordu.¹¹⁹

1933 yılında M. C. Bağırov, Azerbaycan K(b)P MK'nin I. Sekreteri seçildikten sonra Stalin'in siyasi hayatında yeni bir dönem başladı. Çünkü Sovyetler Birliğinde farklı gruplaşmalar meydana gelirken bu gruplara karşı Stalin, Beriya ve Bağırov üçlüsü oluştu.

Rıkov Aleksey İnvonoviç 1899 yılında RSDP'nin üyesi ve ilk Bolşeviklerden biri idi. 1917'de Mossovetin ve Petrosovetin İcra Şurası'nın Başkanı ve 26 Mart 1917'de ilk Sovyet hükümetinin İçişleri Komiseri oldu. 1922'de MK'nin (Polit) Siyasi Bürosu'nun üyesi oldu. 1924 yılında Lenin'in ölümünden sonra Troçki, Kamenyev ve Zinovyev'e karşı yürütülen siyasi mücadelede Stalin'e yardım etti. Rıkov, UİK(b)P XV. Kurultayında: "ben "süpürgeyi" Sayın Stalin'e bu süpürgeyle düşmanlarımızı süpürsün diye verdim" dedi. Ancak bir takım siyasi nedenlerden dolayı 1928'de Stalin'le fikir ayrılığı yaşamaya başladı. Rıkov, Buharin ve Kamenyev'in siyasi görüşünü destekledi. Bu dönemde Buharin MK'nin siyasi bürosunun üyesi idi. Fakat ülkede yapılan yenilikler aleyhine konuşarak Stalin'e karşı geliyor, hatta siyasi büronun toplantısında Stalin'i "Batı despotiziminin toz zerresi" olarak ifade ediyordu.

Kasım 1928'de UİK(b)P Merkezi Komitesi Plenumunda, A. İ. Rıkıov, M. P. Tomski ve N. İ. Buharin üçlüsünü "sağcılar" olarak nitelendirildi. Fakat Buharin bu görüşü red ederek partisine karşı her hangi bir yanlıştaki bulunmadığını ifade ederek suçlamaları reddetti. 17 Kasım 1927'de Buharin'in MK'nin siyasi bürosundaki görevine son verildi. Bu gelişmeler karşısında Rıkov yaptığı yanlışı itiraf ederek Stalin'in güvenini tekrar kazanmak istedi. 30 Ocak 1931'de Stalin, SSCB'nin Posta ve Telgraf Halk Komiserliği'ne Rıkıov'u ve Sanayi Odaları Başkanlığına da Buharin'i atadı. Stalin'in hedefinde Troçki'den sonra Kamenyev ve Zinovyev

¹¹⁹ Meherrem Zülfügarlı, "Azerbaycanı Kimler İdare Edib (Mir Cafer Bağırov 10 Dekabr 1933-18 Aprel 1953", www.525ci.com. 06.03.2004.

guruplaşmalarına son vermenin yanı sıra kendi siyasi görüşünü benimsetmek ve oluşan guruplaşmalara son vermek de istiyordu.¹²⁰

Stalin, diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da *milliyetçilik ruhunu* yok etmek için halk üzerinde baskı yaratıyordu. 1933 yılında Komünist Partisi'nin evraklarına bakıldığında 68 Kaymakam, 88 Şube Müdürü, 54 Vali, 37 gazete redaktörü ve Azerbaycan Pedagoji ve İctimai İktisat Üniversitesi'nden 8 Dekanı antisovyet damgası vurarak görevlerinden uzaklaştırdı. 1934'de Aşdaş İlçesi'nde 540 Komünistin 266'sını partiden ihraç etti ve 340 kolhozcuysu antisovyet ve kolçomak oldukları gerekçesiyle kurşuna dizdirdi.¹²¹

1934 yılında Kamenyev ve Zinovyev haps edildikten sonra 1936'daki mahkemelerinde konuşurken, Rıkov ve Buharin'in aleyhine ifade verdiler. Onlar, askeri darbe planı hazırlarken Rıkov ve arkadaşlarının haberleri olduğunu ve destek verdiklerini ifade ettiler.

Stalin'e karşı oluşturulan suikastlerin başında "Klubok" denilen bir örgüt vardı. İktidarı Stalin'in elinden almak isteyen bu örgüt ordunun içinden birkaç generali örgütlerine kattılar. Plana göre İ. V. Stalin, V. M. Molotov, L. M. Kaganoviç, K.Y. Vorosilov ve N. İ. Yejov haps edilecek ve daha sonra UİK(b) P MK'nin plenumunu geçici olarak general M. N. Tuhaçevski ve V. K. Putku olacaktı. Ancak Stalin bu örgütün faaliyetlerini anlayınca bu örgütün üyelerini Sovyetler Birliği'nin farklı bölgelerine sürgüne yolladı.

2 Haziran 1937'de Stalin'in başkanlığında Savunma Bakanlığı Askeri Şura Konferansı gerçekleştirildi. Bu konferansta K. Y. Vorosilov, askeri darbe hazırlıklarında bulunan komutanlar Tuhaçevski, Putkun, Korkan, Yakiran ve Uberiviç'in haps edildiğini açıkladı. Stalin ordudaki generallere güveni kalmadığı için NKVD'de çalışan ve hemşerisi olan Beriya'dan istifade etme zamanı geldiğini düşünüyordu. Bu gelişmelerden sonra Moskova'nın kapıları sonuna kadar Beriya'ya açıldı. 23 Haziran'da başlayan UİK(b)P MK'nin Plenumunda, Sovyet devletine ve yöneticilerine karşı oluşturulan bütün suikastçıların bulunup cezalandırılması

¹²⁰ Eldar İsmailov, *Azerbaydjan: 1953-1956 Pervie Godu "Ottepeli"*, Baku, Adiloglu İzdatelstvo, 2006, s. 144.

¹²¹ Osman Mirzeyev, *a. g. e.*, s. 8.

yönünde bir karar kabul edildi. Stalin bu kanunlardan yararlanarak kendi düşmanlarını yok etmekle beraber Sovyetler Birliği'nin gelişmesi için çalıştığını iddia ediyordu. 27 Şubat 1937 plenumunun oluşturduğu komisyonun protokolünde Stalin, onların partiden çıkarılması ve mahkemeye verilmesini teklif etti. Komisyon'un 20 üyesi Yejev, Budyon, Manuilsk, Şuvernik ve Kosaryev ağırlaştırılmış cezaya, Rıkov ve Buharin'in kurşuna dizilmesine karar verirken komisyonun diğer üyelerinin mahkemede yargılanmasına oy birliği ile karar verildi.¹²²

Stalin, ülke içerisinde oluşmuş örgütlere karşı önemli tedbirler alıyordu. Özellikle Rıkov ve Buharin mahkemede yaptıkları suçları itiraf edince, “repressiyanın” yani baskıcı siyasetin artmasına hatta Kafkasya'ya kadar yayılmasına neden oldu. Rıkov ve Buharin mahkemedeki ifadesinde, Zakafkasya da bulunan Gazenfer Musabeyov başta olmakla bu örgütün birçok üyesi tutuklandı. Gazenfer Musayev de ifadesinde bu örgüte Ruhulla Ahundov'la birlikte üye olduğunu söyledi. Örgütün bütün ilişkilerini açığa çıkaran Stalin, ülke içinde başta Sergo Orconikidze olmakla beraber diğer kuruluşları yakın takibe aldı. Bu dönem Moskova'da, Halk İşleri Komiserliğinin açıklamasına göre, Sovyet İttifakı'nda Repressiya'nın boyutları istenilmeyen seviyelere ulaşmıştı.

1937 yılının ilk aylarında Sovyetler Birliğine karşı oluşan olaylar ve haberler ülke genelinde duyulmaya başladı. Ortam öyle gerilmişti ki, sokakta insanların bir birleriyle konuşması bile sakıncalı hale gelmişti. Azerbaycan K(b)P MK'nin I. Sekreteri Mir Cafer Bağirov'un açıklamasına göre, böyle bir dönemde antisovyet şahısları affetmek Merkezi Komite'yi ve Stalin'i aldatmak demekti. Halk düşmanlarını ve isyancıları ifşa etmek için Stalin'in talimatlarının kayıtsız şartsız yerine getirilmesi gerekiyordu¹²³.

Stalin'in sağ eli olan L. P. Beriya, M. C. Bağirov, J. D. Sumbatov ve Azerbaycan SSC'nin İşler Komiseri P. A. Markaryan'ın görevleri, “ulu liderin” emriyle ülke genelinde daha fazla antisovyet bulmak ve sürgüne göndermekti. Hatta Bağirov, cezaevinden kurultaya katılan 2500 kişiye, birçoğunun siyasi mahkûm

¹²² A. e., s. 7.

¹²³ Osman Mirzeyev, a. g. e., s. 5

olması sebebiyle tepki gösterdi. Ayrıca her büro toplantısında antisovyet aranmaya başlandı. 5 Kasım 1937 yılında Azerbaycan K(b) P MK'nin büro toplantısında 279 şahısa antisovyet damgasını vurarak partiden ihraç etti.

Lenin'in ölümünden sonra Stalin, 1937-1939 yıllarında sosyalizmin prensiplerini kendi felsefi düşüncesine göre uyguladı.

5 Ağustos 1937 yılında NKVD'nin ve SSCB'nin İttifakı Halk İşleri Komiseri N. Ş. Yejev'un emrine göre,

Bütün vilayetlerde bulunan eski Kolçomaklar ve Sovyetler Birliğine karşı herkes cezalandırılmalı,

1. Cezası bitmesine rağmen antisovyet faaliyetlerini devam ettiren eski Kolçomaklar.

2. Kamplardan ve Emek kasabalarından kaçan, antisovyet faaliyet gösteren Kolçomaklar,

3. İsyanıcı, faşist, mahkûm ve repressiyadan kaçıp saklanmış antisovyet faaliyet gösteren kolçomaklar.

4. Antisovyet parti üyeleri; Gürcü Menşevikleri, Müsavatçılar, İttihatçılar ve Taşnaklar

5. Kazak ak gvardiyacı isyancılar ve Kolhozlarda ve Sovhozlarda çalışan antisovyet kişiler repressiya edilmeli. Repressiya edilen bu şahısların aile bireyleri de kayıt altına alınmalı ve her zaman gözetim altında tutulmalı. Repressiya edilen herkesin hakkında geniş bilgi toplanmalı ve listelenerek Halk İşleri Komiserliğine (Halak Dâhili İşler Komiseri) ya da Vilayet Şube Reislerine teslim edilmeli.¹²⁴

Bu şahısların evlerinde ve iş yerlerinde; silah, askeri cephane, patlayıcı maddeler, Türk edebiyatına ait eserler, sikke, külçe, mücevher, Dolar, baskı makineleri ve mektuplar bulunursa derhal rapor edilmelidir. Bu kişilerin soruşturmaları ile nöbetçi mahkemeler ilgilenmekteydi.

¹²⁴ “Mir Cafer Bağirov. Yalan ve Hegigetler,” *Yeni Zaman*, 7-9 Ağustos, 2002, s. 4.

Beriya, Mayıs 1928 yılında Sergo Orconikidze'ye yazdığı mektupta; Zakafkasya Vilayet Komitesinin Başkanı Mamiya Orahelaşvili ve Riyaset Heyeti'nin diğer üyelerinin de Bağirov'a karşı tavır aldığından bahsediyordu. Kafkasya ötesinde olan bu olaylardan sonra Vilayet Komitesi'nin bütün üyeleri Stalin'in talimatıyla kurşuna dizildiler. O dönemde kurşuna dizilen aydınlar ve sürgüne gönderilen ailelerin sayısı oldukça fazladır. *Argumenti Fark*, 525 gazetelerinin ve Adıgözel Mammadov, Teyyub Gurban, Osman Mirzeyev'in eserlerindeki iddialarına göre repressiya kurbanlarının sayısı 40 milyon civarında idi. 1 Ocak 1939'da repressiya kurbanları ülkelere göre, 1,317195 mahkûmun:

830,491'i Rus	181,905'i Ukraynalı
44,785'i Belarus	24,894'ü Tatar
24,499'u Özbek	19,758'i Alman
17,123'ü Kazak	16,860'ı Polyak
11,723'ü Gürcü	11,064'ü Ermeni
9352'si Türkmen	4874'ü Başkurt
4347'si Tacik	18,572'si Azerbaycan Türkleri, geriye kalan kısmı diğer milletlerden idi. ¹²⁵

1927-1929 yıllarında M. C. Bağirov'un siyasetten uzaklaştığı dönemde Sovyetler Birliği'ndeki cezaevlerinde milyonlarca mahkûm vardı. Bu insanlar muhalefet parti üyeliği ve milliyetçilik gerekçeleriyle mahkûm edilmişti. Ali Aliyev'in iddialarına göre Stalin ve Ermeni asıllı liderlerin, Azerbaycan halkına yönelik ciddi eylemleri olmuştu. Fakat Bağirov'un tutucu davranışları karşısında Ermeni asıllı liderler, Kremlin'e yanlış bilgi vererek onu milliyetçi gösterip, siyasetten uzaklaştırarak Azerbaycan'da kendi istediklerini uyguluyorlardı.¹²⁶

1930-1932'de bütün köylülerin mal varlıklarına el konularak Kolhoz ve Sovhoslara teslim edilmekte idi. Stalin'in uyguladığı siyaset karşısında Azerbaycan

¹²⁵ "Stalinizmin Umumi Gurbanları," *Argumenti Fark*, No: 5, 22 Noyabr 1989, s. 4.

¹²⁶ Ali Aliyev, *Elince Yaddaşı Nahcivan, (1914-1992)*, Gençlik Neşriyyatı, Bakı, 1997, s. 105.

halkı gibi diğer ülkeler de bu duruma boyun eğmek durumunda kalmışlardı. Çünkü halkın elindeki tüm mal varlıklarına el konularak için devlete muhtaç duruma getirilmişlerdi.

1933’de Azerbaycan Halk Komiseri Sovyeti’nin Başkanı Hüseyin Rahmanov’u, Moskova’nın Azerbaycan’daki Ermeni temsilcisi “milliyetçilikle” suçlamaktaydı. Bu gelişmeler üzerine M. Cafer Bağırov, Stalin’e bir mektup yazdı.

Moskova MK(b) P Merkezi Komitesi, Stalin’e

Azerbaycan Halk Komiseri Sovyet Başkanı Hüseyin Rahmanov 7 Eylül itibariyle ağır şekilde hastalanmıştır. Moskova’da tedavi edilmesini rica ederim.....

Azerbaycan KP(b) MK’nin Başkanı M.C.

Bağırov

13 Eylül 1937

Hüseyin Rahmanov’a, Bolşevik Komünist Partisi üyesi olduğu dönemde yaptığı faaliyetlerden dolayı 1935 yılında Lenin madalyası verildi¹²⁷. Ancak bu bile onun repressiya kurbanı olmasına engel olamadı. Bu olaylardan da anlaşıldığı gibi Moskova’ya verilen yanlış veya yanlış haberler doğrultusunda masum insanlar repressiya kurbanı oluyordu.

1937 yılında SSCB’nin Halk Komiseri Bakanı V. M. Molotov, ülke içinde uygulanan repressiyaların gerekçelerini “Devletin kendi ideolojisini, işçi sınıfına ve aydınlara benimsetmesi için repressiyadan başka bir yolu yoktu” diyerek açıklıyordu.

1938’de Vorosilov’un Askeri Şura’ya verdiği beyanına göre, Kızıl Ordu’da 4000’den fazla kişi repressiya kurbanı idi. Aynı yılın Aralık ayında Stalin ve Molotov’un kararıyla da 3167 kişi kurşuna dizildi.¹²⁸

¹²⁷ M. C. Bağırov’un Otobiyografisi, ACSPİHDA, fon. 1, siy. 405, iş 107, s. 26

¹²⁸ Ali Aliyev, a. g. e., s. 102.

Ali Aliyev'in, *Elince Yaddaşı Nahçıvan* adlı eserindeki iddialarına göre Mir Cafer Bağirov, Nahçıvan'daki parti işlemlerini ve halkın nabzını kontrol etmek için Sınır Muhafaza Güvenlikleri ile geldi. Buradaki halka açık konuşmasında Vilayet Parti Komitesi Başkanı Hasan Rahmanov'u ve Merkezi İstihbarat Komitesi Başkanı Settar Ceferov'u eleştirerek ağır suçlamalarda bulundu. Konuşma esnasında Maarif Komiseri söz alarak kendisi hakkında eleştirilerde bulunulduğundan bahs etti. O sırada *Şerg Kapısı* gazetesinde redaktör olarak çalışan Ali Aliyev, Bağirov'un ona özgeçmişini anlat dediğinde: Babasını gümüş madeninde işçi olarak çalıştığını ve 1922 yılında açlıktan öldüğünü, çocukluğunun amelik yaparak geçtiğini söyledi. Sovyet hükümeti sayesinde okuyup bu seviyeye ulaşmıştı. Bu anlatılanlar Bağirov'u etkileyerek sürgünden hatta repressiya kurbanı olmaktan Ali Aliyev'i kurtarmıştı. Nahçıvan'dan Bakü'ye döndükten sonra ülke genelinde antisovyetçi adı altında yüz binlerce masum kişi tutuklatıldı.

Ağustos 1936 yılında UİK(b)P Zakafkasya Diyar Komitesi'nin I. Sekreteri L. Beriia, *Pravda* gazetesinde Tiflis, Erivan, Bakü, Leninakan, Batum ve Kirovabad'da yüzlerce anisovyetçi ve Trotçkiçi-Zinoyevçi örgütün yok edildiğini açıklamakta idi.¹²⁹

Sosyalizm ülke genelinde yayıldıkça Stalin, Marksizm-Leninizme karşı gelen yüzlerce suçsuz insanı antisovyet damgası ile bir kısmını kuşuna dizerken bir kısmını da sürgüne gönderdi.

Mayıs 1937'deki XII. Bakü Komünist Parti konferansında konuşan Bağirov, Stalin'in ilgisini çekmek için parti ve devlet işlerinde çalışmakta olan, Sultan Mecid Efendiyev, H. Sultanov, M. İsrailbeyov, M. Pleşakov, İ. Dovlatov ve H. Ağaverdiyev'i "parti aleyhine ve milliyetçilikle" suçlayarak eleştirdi. Hatta onları pantürkist ve panislamist olarak da suçladı. Ayrıca L. Beriia'nın 1937'de başkanlık ettiği Gürcistan ve Ermenistan Komünist Partisi'nin X. Kurultayı'nda Zakafkasya'nın parti ve devlet işlerinde çalışan B. Mdivanin, M. Topoşelidze, M. Okucavan, S. Kaftaradze ve N. Niknadze'yi de antisovyetçi olarak suçluyordu.¹³⁰

¹²⁹ "Sosyalizimin düşmanlerinin külünü göye sovrulmalı," *Pravda*, 19 Avgust, 1936, s. 3.

¹³⁰ "Gürcüstan Bolşeviklerinin X. Gurultayının Neticeleri," *Pravda*, 5 İyun, 1937, s. 1.

Stalin'in talimatıyla Azerbaycan'ın çeşitli ilçelerinden yapılan Komünist Partisi toplantılarında Bağırov, halka sosyalist sistemini anlatarak sosyalizmin yararlarından bahs ediyordu. Azerbaycan SSC Halk Maarifi Komiserliği toplantısında Bağırov, profesörleri antisovyetçi olarak nitelendirmenin yanısıra Azerbaycan Devlet Dram Tiyatrosu'nda çalışan M. Aliyev, Ü. Recebli, F. Kadirli, Ş. Bedelbeyli ve başkalarını da antisovyetçilikle suçlayarak onların işlerini kaybetmesine sebep olmaktaydı.¹³¹

Stalin'in amacı, insan haklarını ve sosyalizmin hümanist kanunlarını yok etmektir. Bu siyasi fikirlere karşı gelenler ise antisovyetçi olarak nitelendiriyordu. Bağırov bu gelişmeler karşısında Stalin'i istemeden de olsa destekliyor hatta Azerbaycan'daki antisovyetçi şahısları belirleyerek ya sürgüne gönderiyor ya da kurşuna diziyordu. 1920-1933 yıllarında Azerbaycan K(b) P MK'nin I. Sekreteri, olarak çalışan G. H. Kaminski, E. H. Karayev ve V. İ. Polonski gibi şahıslar ya sürgüne maruz kalmış ya da kuşuna dizilmişti. Aynı zamanda Kazakistan Bölge (Diyar) Parti Komitesi'nin I. Sekreteri L. Mirzoyan, Tacikistan K(b) P MK'nin I. Sekreteri M. D. Hüseyinov gibi üst düzey idareciler de antisovyetçi olarak sürgüne gönderilmişti. 1937'de Azerbaycan'da 29 bin, Özbekistan'da 40 bin Gürcistan'da ve diğer ülkelerde binlerce masum insan antisovyetçi olarak sürgün yada kuşuna dizildi. Bu gelişmelere bağlı olarak Stalin, Bağırov'u ve diğer ülke başkanlarını Lenin madalyasıyla ödüllendiriyordu.

Stalin'in talimatıyla Azerbaycan'da antisovyetçi grupların yok edilmesinde Bağırov'un çok büyük rolü olduğu iddia edilmektedir. Bütün bu gelişmeler meydana gelirken antisovyet adı altında rejime muhalif olduğu düşünülen kişiler etkisizleştirilirken gerçekte milli birlik ve milli gelişme adına bütün değerler de yok edilmişti.

17 Mart 1937 yılında Sovyet Yazarlar Birliği İdare Heyeti'nin Başkanı S. Şamilov ve Hüseyin Cavid hakkındaki soruşturması 3 Haziran 1937 yılında Azerbaycan SSC Halk İçişleri Komiseri Y. D. Sumbatov tarafından onayladı. Şamilov'un iddialarına göre Hüseyin Cavid Sovyetler Birliği'nin bir yazarı gibi

¹³¹ "Sosializimin düşmenlerinin külünü göye sovrulmalı," *Pravda*, 19 Avgust, 1936, s. 4.

davranarak aslında şiir ve dramalarında milliyetçi duygular beslediğini ifade ediyordu.¹³² 29 Mayıs 1937 yılında Edebiyat gazetesinin “Sırlarımızı Derinden Yoklamalıyık” başlıklı makalesinde Hüseyin Cavid ve Azerbaycan’ın diğer aydınları gözetim altında olduklarını az da olsa vurgulamaktaydılar. Hüseyin Cavid’de diğer Azerbaycan aydınları gibi antisovyetçi olarak suçlanıp tutuklanmıştı.

Mir Cafer Bağirov, Olağanüstü Komisyonda çalışırken rayonları (ilçeleri) dolaşarak halkın nabzını tutuyordu. Jdanov (Bugünkü Beylagan Rayonu) Bölgesi’ne yolu düştüğünde yakın dostu diye hitap ettiği Bahşelibey’in misafiri oluyordu. İkisi konuşup dertleştikten sonra şehirde cereyan eden siyasi olaylar hatta Kolhoz’da antisovyetçi kişiler hakkında Bahşelibey’in Bağirov’a bilgi verdiği biliniyordu. Fakat Bağirov halka karşı uyguladığı bütün olaylardan Bahşelibey’in haberi olduğunu bildiği için ve bu olayların gizli kalması adına Bahşelibey 1937 yılında antisovyetçi olarak tutuklandı. Bahşelibey antisovyetçi olarak suçlandığında annesi Zehra Hanım, Bakü’ye giderek Bağirov’dan yardım isterken oğlunun Bağirov’un talimatıyla tutuklandığını bilmiyordu. Zehra Hanım, Bakü’de bütün yetkili kurumları dolaşarak yardım istedi. Bütün teşebbüsleri boşa çıkan Zehra Hanım oğlunun tutuklanmasının Bağirov’un emiriyle olduğunu daha sonra öğrendi. Aradan zaman geçmesine rağmen Bahşelibey’in diğer kardeşleri de antisovyetçi suçlamalarla tutuklandı ve kurşuna dizildi.¹³³

1937 Repressiyası’nda emirlerin uygulanması için matbaa basımlı forumlarının üzerinde 1938 yazılmasına rağmen silinip 1937 yazılmıştır. Buradan da anlaşıldığı gibi yüz binlerce insanın ölümüne hatta yüz binlercesinin sürgün edilmesine Stalin ve yakın çevresinin, uygulamaya koydukları politikaların sebep olduğunu söylemek mümkündür.

Stalin’in, Orta Asya’da uyguladığı nüfus mübadelesi sonucunda yüzlerce Azerbaycan Türkünün, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Sibirya’ya sürüldüğü bilinmektedir. Sürgüne uğrayan halkların yerine Rus kökenli aileleri belli bir sistemle takip edilen iskân politikası çerçevesinde yerleştirildi.

¹³² S. Şamilov, “Edebiyyatda Bolşevizm İdeyaları Uğrunda”, *Kommunist*, 17 Mart 1937, s. 3.

¹³³ Osman Mirzeyev, *a. g. e.*, s. 44-45.

Mayıs 1937 yılında Nahçıvan'da yüzlerce aile antisovyetçi olarak trenlere doldurulup Kazakistan ve Sibirya'nın insan yaşamayan bölgelerine sürgün edildi. Bu günlerce süren yolculuk esnasında insanlar açlıktan ve susuzluktan hastalanarak ölümler bir kısmı da “yılan meleyen” diye anılan çöllere ulaştılar.

Stalin, nüfus mübadelesini sadece Azerbaycan'da değil Sovyetler Birliği genelinde yaptı. 1944 yılında Çeçenleri, İnguşları, Karaçayları, Balkarları, Kalmukları ve Kırım Türklerini vatanlarından antisovyetçi olarak suçlayıp Orta Asya'ya sürdü.¹³⁴ Ancak ilginç olan her köyde Rus ailelerine rastlanmasıydı. Stalin'in bu siyasi mücadelesi Türklere Rus kültürünün aşılması olarak da yorumlanabilir.

Stalin özellikle Sovyetler Birliğinde yaşayan İslam âlemini kendi dinlerinden ve kültürlerinden uzaklaştırmak, yozlaştırmak için “Komsomol Düğünleri” yaptırıp içki, kumar gibi toplumun yasak adlandırdığı kavramları toplumsal ve bireysel serbestlik olarak algılatıp uyguladı.

Nahçıvan'da doğup büyüyen Haydar Vezirov, daha sonra Erivan Semnariyası'na başlamış fakat I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Seminariya'dan alınarak Askeri Okula gönderilmişti. Kısa dönem askeri eğitimini tamamladıktan sonra astsubay olarak cepheye gönderildi. 1915 yılında Kalitsin cephesinde esir düştü. 1918'de Almanya ve Rusya arasında imzalanan Brest Antlaşması'ndan yararlanarak Türkiye üzerinden Bakü'ye döndü. Kısa bir süre sonra Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Harp Akademisi'nde eğitmen olarak göreve başladı.

1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Haydar Vezirov, Bolşeviklerle yakından ilgilendi. Okulda Bolşevik yanlısı konuşmalar yapıyor hatta onları savunuyordu. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra Komünist Parti üyesi oldu. Vezirov, 1920 yılında Ermenistan Sovyet Hâkimiyeti'nin kurulmasında öncülük etti. Bu başarıları üzerine Lenin'in emriyle Kırmızı Bayrak madalyasına laik görüldü.

¹³⁴ Daha fazla bilgi için bkz., Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara, Divan Yayıncılık, 2002.

Haydar Vezirov 1922 yılında Sovyetler Birliği Askeri Okul Reisi ve Azerbaycan Sosyalist Şura Cumhuriyeti'nin Askeri Komiseri oldu. Vezirov bu görevlerinde üstün başarılar gösterdi. 1929 yılında Cumhuriyet Halk Toprak Komiseri, 1931'de ise Zakafkasya Sosyalist Federatif Şura Cumhuriyeti'nin Halk Toprak Komiseri olarak çalıştı. Görev yaptığı süre boyunca bölgelerin ekonomik kalkınmasında büyük rolü oldu. Bu görevleri sırasında Mir Cafer Bağirov'la yakın arkadaşlık içindeydi. Fakat 1937 yılına gelindiğinde Stalin tarafından antisovyetçi olarak suçlandı. İddialara göre Azerbaycan SSC Halk Toprak Komiserliği görevinde iken milliyetçi, terörist ve parti aleyhine işlediği suçlardan dolayı kurşuna dizilmişti.

1937 yılında yapılan repressiya sadece yerli halkı değil, özellikle aydın tabakanın yok edilmesine sebep oldu. 1940'da Mir Cafer Bağirov, Azerbaycan'ın ünlü şairlerinden Samed Vurgun'u antisovyetçi olarak suçlayarak sürgün etmek istedi. Fakat bu amacına ulaşamadı. Çünkü Vurgun yazdığı şiirlerde milliyetçi duygulardan kaçınarak objektif şiirlere yer vermişti. Moskova'nın talimatıyla Azerbaycan'daki Müsavat kökenli aydınlarla karşı komplo oluşturulduğunu çok iyi biliyordu.¹³⁵ Fakat *Halk* gazetesinin iddialarına göre Mir Cafer Bağirov, S. Vurgun'u desteklemiş hatta 1952 yılında "Lenin Şeref" madalyası ve "Kırmızı Emek Bayrağı" mükâfatı almasında öncülük etmişti. Ayrıca Kreml'de bir toplantı esnasında Bağirov, şairin "Rehbere Salam" şiirini okumuştur.¹³⁶

Muhtar Hacıyev 1876 yılında Kazah Bölgesi'nin Ferahlı köyünde fakir bir ailede dünyaya geldi. Ailesinin maddi durumu iyi olmadığından küçük yaşlardan itibaren çalıştı. 20 yaşlarına geldiğinde Bolşeviklerle birlikte ihtilal hareketlerine başladı. Fakat Sovyetler Birliği kurulana kadar üç defa haps edildi. 1917 İhtilalinden sonra kısa zamanda Moskova'nın ilgisini çekmeyi başardı. Lenin'in talimatıyla Azerbaycan SSC Merkezi İcraiyye (İcraat) Komitesi'nin Başkanlığını yaptı. Bu arada görevlendirildiği diğer önemli üst makamlarda çalıştı. Yaptığı olumlu icraatlardan dolayı Lenin madalyasına laik görüldü. Fakat 1937 yılına gelindiğinde Hacıyev'in evinde Rusça, fakat kitabın adı bilinmemekle İslam dinini anlatan bir

¹³⁵ Osman Mirzeyev, *a. g. e.*, s. 84.

¹³⁶ "M. C. Bağirov ve Onun destesinin muhakemesinde S. Vurgunu aradan götürmek" *Halk*, 18 Avgust 1999, s. 5.

kitap olduğu iddia edilerek tutuklandı. Eşi Söylü Hanım, Mir Cafer Bağirov'a müracaat ederek yardım istedi. Fakat aradan birkaç gün geçtikten sonra eşi de tutuklandı. Hacıyev kurşuna dizilirken eşi de sürgüne gönderildi.¹³⁷

İsmail Zelnalov, fakir bir köylü ailesinde dünyaya geldi. Çocukluğu diğer köy çocukları gibi köy işleriyle uğraşmakla geçti. 1917 yılında Kazah kasabasında Bolşevik örgütüyle tanıştı. 1918'de Komünist Partisi'ne üye oldu. Özellikle Kazah bölgesinde yaptığı ihtilal faaliyetlerinden dolayı kısa zamanda Moskova'nın ilgisini çekmeyi başardı. 1922 yılında Kazah Bölgesi'nin I. Sekreteri ve Zakafkasya Ülke Komitesi I. Sekreteri olarak çalıştı. Daha sonraki yıllarda çeşitli makamlarda görev yaptı. Zakafkasya Ülke Komitesi'nde çalışırken "Neft ve Pambık" (Petrol ve Pamuk) adlı bir makale yazdı. Makalede bahsi geçen konu Beriya'nın siyasetteki başarısızlıkları idi. Makaleyi okuyan Beriya, sinirlenerek Zeynalov'u işten çıkardı. Fakat Mir Cafer Bağirov 1937 yılında Zeynalov'u makamına davet ederek Saatlı Bölgesi MTS'nin Başkanı olarak atadı. İsmail Zeynalov'un eşi Bakü'de çalıştığı için mecburen büyük oğlu ile birlikte Saatlı'ya yerleşti. Ancak kısa bir süre sonra Zeynalov Bakü'ye götürülerek antisovyetçi olarak tutuklandı. Beriya hakkında yazdığı bir makale onun tutuklanmasına neden olmuştu.¹³⁸

1937 Repressiyası'nda sadece aydınlar değil, onların eşleri de sürgüne gönderiliyordu. Ağamir Mehmedov'un sürgüne gönderilmesinden iki ay sonra doktor olan eşi Naime Hanım da hapsedildi. İki ay Bayıl Cezaevinde kaldıktan sonra onun gibi yüzlerce masum aydının eşleri de bir yük vagonuna doldurularak Sibiry'a sürüldü. Doktor Naime Hanım gibi pek çok tahsilli aydın eşi de sürgün döneminde tuvalet temizleme işlerinde çalıştırılarak kendilerine verilen cezayı çekmek zorunda kaldı.

Repressiya döneminin mağdurlarından biri de Salman Mümtaz'dır. Azerbaycan'ın önemli bilim adamı olan Salman Mümtaz 1920'li yılların başlarında *Tifo* hastalığına yakalandı. Bunu duyan Neriman Nerimanov, Salman Mumtaz'ın evine gidip hastalığını muayene ederek ona yardım etti. Kısa bir sürede sağlığına kavuşan Mümtaz, işinin başına döndü. El Yazmalar Enstitüsü'nde çalışan Mümtaz'ı

¹³⁷ Ziya Bünyadov, *Gırmızı Terror*, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993, s. 89.

¹³⁸ Osman Mirzeyev, a. e. , s. 137.

makamına çağırın Bağirov, onu halkı Sovyetler Birliği'ne karşı kışkırttığını iddia ederek suçladı. Ekim 1937 yılına geldiğinde Salman Mümtaz artık antisovyetçi olarak sürgüne gönderilmişti.

Hüsü İsmayıloğlu'nun *Yaddaşlarda Yaşanan Ömür* adlı eserinde Stalin'in kararıyla 1930-1937 yıllarında vatanlarından Sibirya'ya sürgün edilmek istenen vatandaşlarımızı Bağirov koruduğunu iddia etmektedir. Stalin'le görüşerek Azerbaycan'ın Mil-Mugam Bölgesi'nin iklim şartlarının Sibirya'dan çok zor olduğunu belirterek sürgüne gönderilmek istenen insanları bu bölgeye yerleştirdi. Bu gün bu bölgelerde yaşayan halkın büyük bir kısmı Stalin'in, sürgününden son anda kurtulan vatandaşlar oluşturduğu iddia edilmektedir.

Mir Cafer Bağirov'un faaliyetlerinde 1937-1938 yıllar “kara leke” gibi kaldı. Çünkü bu yıllarda Azerbaycan'da ilim adamı, şair-yazar, parti ve devlet çalışanları sistemli bir şekilde yok edildi. Bu repressiya sadece onun değil, o dönemde Sovyetler Birliğinde çalışan devlet adamlarının hayatında da “kara leke” olarak kaldı. Mir Cafer Bağirov Umumi İttifak KP MK ve SSCİ hükümetinin emir ve talimatlarını uyguladı. Çünkü o dönemde vatan hainleri antisovyetçileri dış ülkelerle ilişkisi olan herkesi bulmak gibi bir anlamda devlet planına dönüşmüştü.

Bu tip cezalandırmalarda aynı zamanda toplumsal baskı mekanizması da oluşturmakta idi. Sosyal yalnızlaştırma bireyin dışlanması olarak kendini gösteriyor ve rejim aleyhtarları aileler de top yekûn cezalandırılıyorlardı. “Halk düşmanı” olarak adlandırılan kişilerin ailesiyle hiç kimse konuşmuyor, hatta halk düşmanıya konuşan kişiler ölüm cezasına çaptırılıyordu. Bunu bilen mağdur aileler, komşularının onlarla konuşmamasını ve yardım etmemesini hoş karşılıyorlardı.

Azerbaycan tarihinde otuzlu yıllar çok zor geçiyordu. Çünkü gazeteler her hangi bir köy ve şehirde “Halk Düşmanlarından” temizlensin diye yazdığına, halk korku ve panik içinde kalıyordu. Hatta akşamları rüzgârın etkisiyle kapı ve pencereden ses geldiğinde ev halkı korkuya kapılıyordu. Bu da Stalin terörünün bireydeki psikolojik etkilerinin bir göstergesi idi. Bütün bu sistemli çalışmalar

neticesinde tarih, medeniyet ve edebiyat sahasına ait aydınlar antisovyetçi olarak yok edildi.¹³⁹

2.2.3. II. Dünya Savaşı Sırasında Bağirov

20 Ağustos 1942 yılında Azerbaycan K(b)P MK ve BK'nin parti, sovyet, tarım, komsomol ve meslektaşlar ittifakı toplantısında müharibe gedişatı ile alakalı olarak Azerbaycan Parti Teşkilatı görevleri hakkında Azerbaycan K(b)P MK BK Başkanı M. C. Bağirov konuşma yaptı:

Almanya bütün askeri birliklerini toplayarak çeşitli ülkelere zarar vererek Kafkaslardaki yeraltı kaynaklarını özellikle Bakü petrolünü ele geçirmek istiyordu. Almanların durdurulması için bütün Sovyet halkı seferberliğe alınmalı ve diğer Kafkas halkları ile birleşmeli idi. Hitlerin doğuya hâkim olma isteği karşısında Kızı Ordu'nun kahramanca savaşı İngiltere ve ABD tarafından desteklenmişti. Çurhil ve ABD Cumhurbaşkanı yardımcısı Harriman, Moskova'ya gelerek Stalin'le görüşüp savaşın durdurulması konusunda yardım edeceklerini belirttiler.

Almanların zırhlı askeri araçları hızla Moskova'ya yaklaşıyordu. Ancak tükenen mazot karşısında Hitler, Bakü petrolünü arzuluyor hatta onu ele geçirmenin planlarını yapıyordu. Hitler'in zırhlı araçları mazotsuz kalınca savaşı kaybedeceğini çok iyi biliyordu. Bunun için Bakü petrollerine zaman kaybedilmeden sahip olunmalı idi.

Hitler'in düşüncelerinden biri de cephe arkasında bir kaos oluşturmak. Ayrıca Hitlerciler “pşişik hücumlar” veya “ani hücumlar”la korku yaratıyordu.¹⁴⁰

1944 yılında İran ile Moskova arasında siyasi bir gerginlik oluşsada kısa bir süre sonra ABD'nin de devreye girmesiyle önlendi. Stalin'in özellikle yayılma

¹³⁹ Yıllar geçse de Azerbaycan halkı bu olayları unutmadı. 1949 yılında bir duruşmada hâkimin bir Azerbaycan vatandaşına 25 yıl ceza vermesine rağmen üzülmeyi, duruşma Azerbaycan Türkçesinde yapıldığı için mahkûmun çok sevindiğini söyleyerek halkın kültürüne vatanına ne kadar bağlı olduğunu bir daha ispatlamıştı.

¹⁴⁰ M. C. Bağirov, *Bolşevik Müteşekkiliyi ve İntizamı Uğrunda*, Bakı, Azərneşr, 1942.

politikası İran'da hatta batı ülkelerinde hoş karşılanmıyordu. Almanların neden olduğu II. Dünya Savaşı, ABD başta olmak üzere batı ülkelerin devreye girmesiyle sona erdi.¹⁴¹

M. C. Bağırov *Kafkası Hitlerçilerin Mezarına Çevirek* adlı eserinde şunları iddia ediyordu:

“Hitler’in Doğu Avrupa’dan ordusunun bir kısmını geri çekerek Güney Kafkasya’ya göndermesi gerekir. Hitler Bakü petrolünü ele geçirmek için İtalyan, Rum ve Macar askerlerini de bu cepheye gönderdi. Beyler Kafkasya’nın her bir karış toprağının altın olduğunu onun için savaşa hazır olunması gerektiğini biliyorsunuz. Azerbaycan Komünist Partisi ve onun rehberliği altında Azerbaycan’ın bütün vatandaşları canla başla çalışmalıdır ki, ön cephede Kızıl Orduya yardım edilsin. Bakü petrol işçileri bugüne kadar gösterdiği performanslarından dolayı imtahandan geçmiştir. Diğer makamlarda ve fabrikalarda çalışanların da daha fazla çalışması gerekir. Hatta 24 saat durmadan nöbetleşe çalışsınlar ki Hitleri Kafakaslara gömelim. Arkadaşlar çalıştığınız yerlerde bir çatışma çıkmasına kesinlikle izin vermeyin hatta yabancı birisini görünce hemen MK’ye haber verin. Unutmayın ki çatışma çıkaran 10 kişi düşmanın birliğinden daha tehlikelidir.”

“Beyler bütün tehlikeli bölgelere, hatta Kaspi Denizi kıyısı boyuna ve sınırlarımıza güvenli insanlarımızı mevzilendirmemiz gerek. Çünkü Hitler’in subayları kılık değiştirerek içimize sızabilir. Fakat sürekli ön cephede oldukları için sakallı ve eski elbiselerle dolaşıyorlar. Bütün işçiler savaş boyunca temiz kıyafetler giysinler ve traş olsunlar ki düşmanlardan farkları ortaya çıksın.”

“Biz şimdi cumhuriyetimizin her vatandaşına diyoruz ki : “Sen vatanını seversen, kan içen faşistlerin Bakü petrolünü ele geçirmesini, Kolhoz ekinlerini ayaklar altına alması, senin evini, aileni ve çocuklarını almasını, seni köle haline getirmesini istemiyorsanız kendinizi silahla korumaya hazır olmalısınız..!” Siz bilmelisiniz ki 5 dakika orduya yardım kesilirse, 100 bin

¹⁴¹ Djamil Gasanlı, *CCCR-İRAN: Azerbaydjanskiy krizis i naçalo holodnoy voyny 1941-1946*, Geroi Oteçestva, Moskva, 2006.

kurşun göndersenizde hiçbir işe yaramaz. Stalin'in öğrencileri olan Bakülüler bu büyük şerefli vatan savaşında yerlerinizi bilmelisiniz....!"¹⁴²

M. C. Bağirov'un 20 Ocak 1943 yılında Azerneftkombinat me'denleri, (madenleri) toplantısında:

Kızıl Ordu Sovyet-German cephesinin önemli yerlerini ele geçirirdi. Stalingrad çevresinde, Don Nehri çevresinde, Kuzey Kafkasya'da ve Voronej cephelerinde başarılar kazanmıştı. Ayrıca Kızıl Ordu, kuşatma tehlikesi geçiren Leningrad'ı düşmanlardan temizlemişti. Stalin'in planları Almanya birliklerini darmadağın etti

Neft rafinelerinin ve diğer fabrikaların UIK(b)P MK'si tarafından belirlenen yıllık planlara (bütçe) ulaşamaması sonucunda o kuruluşun parti rehberliği antidevlet suçlamalarla suçlanarak cezalandırılıyor veya sürgüne gönderiliyordu. Kızıl Ordu'nun hücum kuvveti Bakü petrolüne bağlı idi. Stalin emriyle, Bakü Parti Teşkilatı'nın bütün faaliyetleri ve Bakülüler bütün enerjilerini, her şeyden önce neftin çıkarılmasında ve korunmasında harcıyorlardı.

Savaş esnasında Leningrad bir buçuk yıl işgal altında kaldı. Ancak Leningrad işçileri Stalin'in talimatıyla durmadan çalıştı hatta fabrikanın bir tarafının düşman bombası ile kullanılamaz hale getirilmesine rağmen mücadeleye devam ediyorlardı. Stalin, Bakü petrolünü korumak için askeri araçların büyük bir kısmını Güney Kafkasya'da bekletiyordu. Bağirov'a göre Bakülüler daha çok çalışması gerekir ki Stalin'e ve Kızıl Orduya mahçup olmasınlar. Stalin'e göre Neftçi de Kızıl Ordu dövüşçüsüdür. Aynı zamanda Neft sayesinde elde edilen her bir başarı, cephede edilen başarıya denktir.

Komünist Partisi, Lenin ve Stalin'in talimatıyla, komünistler yaptıkları işlerde başarılı ve örnek olmalıdırlar ki, dünya da onları örnek alsın. Özellikle çocuklara *pioner* ve *komsomol* ideolojisini iyi benimsetiyorlardı ki onlarda Komünist Partisi'ne

¹⁴² M. C. Bağirov, *Gafgazi Hitlerçilerin Mezarına Çevirek*, Bakı, Azərneşr, 1942.

ve Lenin-Stalin idelojisini dünyaya tanıtsınlar. Bağirov, köylülerin ve genç yaşta olan herkesin ihtiyacını karşılıyordu ki onlarda sosyalizm ruhu gelişsin.

Mir Cafer Bağirov'a göre Kızıl Orduya yardım edilmezse Stalin, Azerbaican halıkını aff etmez. Bağirov, Kızıl Ordu'nun XXV. yıl kutlamalarında “ Siz Bakülüler olarak daha fazla yardım edin ki, vatanseverliğimiz bütün dünya tarafından gıptayla izlensin”.¹⁴³

¹⁴³ M. C. Bağirov, *Cebheni ve Ölkeni Yanaçakla Temin Etmek Üçün Bütün Güve ve İmkanları Serf Edek*, Bakı, Azərneşr, 1943.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1990 SONRASI AZERBAYCAN'DA

MİR CAFER BAĞIROV

3.1. BASIN ORGANLARININ OLAYLARA BAKIŞ AÇISI

3.1.1. Mir Cafer Bağirov'un Uluslararası Ermeni Siyasi Diasporası ile Mücadelesi

Haziran 1920 yılında Bakü Komünist Parti Komitesi Başkanı Anastas Mikoyan¹⁴⁴ın evinde toplanan XI. Ordu'nun başkan yardımcısı Artak Stamboltsyan, Levon Mirzoyan ve bir grup Ermeni, Bakü'deki Ermenilerin sayısını artırmak ve Nerimanov-Bağirov ikilisini ele alarak onlardan yararlanmak gerekir diye arkadaşlarını uyardı. Mikoyan arkadaşlarına Bakü'de uzun süre çalışan Şaumyan'ın Ermeni halkına vasiyetnamesini okudu. Buna göre,

¹⁴⁴ Anastas İvanoviç Mikoyan, (1895 -1978), Ermenistan'da işçi olan bir anne-babanın çocuğu olarak 1895 yılında dünyaya geldi. 1915'te Eçmiadzin'deki ilahiyat okulundan ayrılarak Bolşeviklere katıldı. Kısa sürede Kafkasya'daki devrimci hareketin önderlerinden biri oldu. 1918'de İç Savaş'a müdahale eden İngiliz Birliklerince tutuklandı. Serbest bırakılınca Komünist Partisi'nde çalışmaya başladı. 1920'lerin başındaki iktidar mücadelesinde Stalin'i destekledi. 1923'te K(b)P Merkezi Komitesi'ne seçildi. 1926'da İç ve Dış Ticaretten sorumlu Halk Komiserliğine getirildi; bundan sonra hep bu alanda görev aldı. 1935'te Politbüro üyeliğine seçildi. II. Dünya Savaşı sırasında yönetimi üstlenen Devlet Savunma Komitesi'ne atandıktan sonra Şubat 1942 yılından sonra silahlı kuvvetlere malzeme sağlanması ve ulaştırılması işinden sorumlu oldu. 1946'da Ticaretten Sorumlu Başbakan Yardımcılığına (Bakanlar Konseyi başkan yardımcılığı) getirildi. Stalin'in gözünden düşmeye başladığı sırada liderin ölmesi (Mart 1953) üzerine tasfiye edilmekten kurtuldu. Stalin sonrası hükümette Ticaret Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak Parti Başkan (eskiden Politbüro) üyeliğini korudu. Daha sonra desteklediği Hruşçev başa geçince onun yakın danışmanlarından biri ve başbakan birinci yardımcısı oldu. Kruşçev görevden alınmasından sonra, büyük ölçüde sembolik bir makam olan Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanlığında bulundu (1964 - 1965). Nisan 1966'da Parti Başkanlığından çıkarılmakla birlikte Merkez Komitesi üyeliğini ve protokoldeki yerini korudu. 1978'de öldü.

Ermeni halkının, “Büyük Ermeni Devleti” mücadelesi bir iki yıl değil ömür boyu sürecekti. Azerbaycan’daki iç karışıklıktan yararlanarak bir parça toprak olsa da ele geçirilmeliydi.

Azerbaycanlı ünlü siyasetçiler, doktorlar, sanatçılar, öğretmenler ve diğer aydınları öldürülmelidi. Ayrıca Azerbaycan’da boş kalan bütün kadrolara Ermeniler getirilmeliydi. Böylece giderek Azerbaycan Türklerinin sayısı azalacak ve bu topraklar da kendlerine kalaçaktı.¹⁴⁵

Osman Nuri Aras’ın *Ermeni İşgalinin Azerbaycan Ekonomisine Etkisi* adlı makalesindeki iddialarına göre 1922-1923 yıllarında Kirov tarafından Azerbaycan’ın Göyçay Bölgesi ve Nahçıvan’ın bir kısmı; 1929’da Alihaydar Karayev tarafından Kazak Bölgesi’nin bir kısmı, Cebrayıl Bölgesi’nden Nüvedi, Ernezir ve Tuğud köyleri; 1946 yılında Mir Cafer Bağırov tarafından bir miktar orman arazisi, 1969’da Veli Ahundov tarafından Tovuz Bölgesi arazisinden, 1984 yılında ise Kamaran Bağırov tarafından Kazak Bölgesi’nden bir miktar toprak Ermenilere verilmişti.¹⁴⁶

1945 yılında II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle Gürcistan ve Ermenistan toprak iddialarıyla gündeme geldi. Özellikle Gürcüstan ile Azerbaycan arasındaki “Sınıg Köprü”sü paylaşılmaz hale gelmişti. Fakat SSCB’nin Devlet Komisyonu devreye girerek “Sınıg Köprü”nün Azerbaycan topraklarına ait olduğu belirledi. Gürcüler ve Ermeniler, Karabağ ve Zaktala, Balaken vb. bölgelerin de kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı.¹⁴⁷

Oruc Güdretov’un *Keçilmemiş Yollarla* adlı eserinde Ermeniler tarafından Azerbaycan halkı, Moskova’ya “milliyetçi ve antisovyetçi” ifadelerle suçlanarak onların Orta Asya’ya sürgün edilmesi istenmekte idi. Oruc Güdretov’un iddialarına göre, Mir Cafer Bağırov o dönemde Azerbaycan MK’nin başkanı olmasaydı Azerbaycan Türkleri de, Kırım Türkleri, Çeçenler ve diğer Türk toplulukları gibi sürgün edilecekti.¹⁴⁸ Ayrıca Alisa Nicat’ın iddialarına göre, 1918-1920 yıllarında

¹⁴⁵ Daha Fazla bilgi için bkz. Alisa Nicat, *Melekler ve İblisler, (Tarihi, Siyasi Roman 1918-1920)*, Adiloğlu, Bakı 2007, s. 225-232.

¹⁴⁶ Osman Nuri Aras, “Ermeni İşgalinin Azerbaycan Ekonomisine Etkisi” Qafqaz Üniversitesi, Bakü, 5 Haziran 2009, s. 3.

¹⁴⁷ Cemil Hesenli, *SSRİ-Türkiye: Soyug Muharibenin Sınag Meydanı*, Bakı, Adiloğlu Neşriyyatı, 2005, s. 378.

¹⁴⁸ Oruc Güdretov, *Keçilmemiş Yollarla*, Gençlik, Bakı 1998, s. 237.

Şaumyan, Bakü’de çalıştığı dönem itibariyle bütün üst makamlara Ermeni ve Rus kökenli insanların atadığını ancak Atatürk ile Lenin’in yakınlaşmasının Azerbaycan’da bazı işlerin Azerbaycan Türkleri lehine değiştiğini belirtmektedir. Çünkü daha önceleri üst kademelerde Rus-Ermeni kökenli insanlar çalışırken Atatürk ile Lenin arasındaki dostluk konuşmaları sonucunda Azerbaycan’da hatta Moskova’da Azerbaycan Türklerinin çalışmasının önü açılmıştı ¹⁴⁹

Stephan Georgiyeviç Şaumyan, Tiflis Realni Okulunu bitirdikten sonra 1900 yılında Bolşevik Partisi’ne üye oldu. Çarlık Hükümeti’nin dağılmasından faydalanarak Türkiye’nin doğusunda Türklere karşı bir isyan başlattı. Fakat bu isyanı Türklerin, Ermenilere karşı başlattığını iddia ederek Bolşevik Rusya’yı ve Avrupa’yı arkasına alarak “Büyük Ermeni Devleti” kurmak amacındaydı. ¹⁵⁰

Meherrem Zülfügarlı’nın iddialarına göre, Ermenistan II. Dünya Savaşı’nda Azerbaycan halkının Orta Asya’ya sürülmesi konusunda Stalin’i kışkırtıyordu. Ermenilerin bu kışkırtmalar karşısında Mir Cafer Bağirov, 1948-53 yılları arasında Ermenistan’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin sürgün “deportasya” edilmesini önleyemedi. Bağirov, Ermenilerin Azerbaycan’a karşı 31 Mart İsyanı ve 1915 soykırım iddiaları Moskova’ya karşı savunuyordu. Ancak Ermeniler, Mir Cafer Bağirov’u elde etmek için önce Kafan seçim dairesinden SSCİ Ali (Yüksek) Sovyeti’ne milletvekili adayı gösterdiler. Ermenilerin bu entrikalarını bilen Bağirov bu teklifi red etti. Ermeniler Marietta Şaginyan’ın 1920 yılında yazdığı *Sovet Zagaŋgazyası* adlı kitabın 1946 yılında tekrar yayınlanmasını talep ettiler. Fakat Bağirov, UİKP(b) MK’nin Başkanı A. Jdanov’a mektup yazarak kitabın içeriği hakkında bilgi verdi. Marietta eserinde Ermenilere ve milliyetçi kavramlara yer verdiği için Bağirov’un baskısıyla kitabın basılmasına izin verilmedi. Ayrıca 1947 yılında Ermeni asıllı Holopov’un Moskova’da yayınladığı *Buktada Alov* eserinde Azerbaycanlı gençleri aşağılaması ve Azerbaycan halkına karşı yazdığı “düşman” ifadesi Bağirov’u kızdırdı. UİKP(b) MK’nin başkanı Georgiy Maksimilianoviç Malenkov’a mektup yazarak kitabın tekrar basılmamasını ve yazar hakkında yasal işlem başlatılmasını istedi. Ayrıca mektupta Ermeni asıllı Martirosov adlı doktora

¹⁴⁹ Alisa Nicat, *a. g. e.*, s. 9.

¹⁵⁰ *A. e.*, s. 20-24

öğrencisinin yazdığı, *Bakıda 1918-1919'cu illerde İngilis İşğalı* başlıklı tezinin Azərbaycan Devlet Üniversitesi'nde kabul edilmemesi, fakat Erivan Üniversitesi'nde aynı tezin kabul edilmesi hakkında yasal işlem başlatılmasını ve Sovyetler Birliği ideolojisine aykırı olduğunu ifade etti.¹⁵¹ Bağirov, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Dil-Edebiyat Bölümüne ayrılan öğrenci kontenjanının 75'nin Ermenilere ve 25'nin Azərbaycan Türklerine ayrıldığını duyunca bu işin içinde Ermenilerin eli olduğunu iddia ederek Stalin'le görüşüp bu yanlışın düzeltilmesini istedi. Bağirov, Azərbaycan halkına yönelik tahrif edilmiş tarihi bilgileri ve Ermeni iddialarını ortaya çıkararak bunlara müdahale etmeyi kendisine bir görev bildi.¹⁵²

Elçin Hasanov'un *Bağırname* eserindeki iddiasına göre Stalin, camilerde imam olarak görev yapan kişileri ajan olarak kullanıyordu. Bunu iddia ederken Bağirov'un oğlu Cen'in bir gün Bakü'de camide imam Bahadır'ın yanında otururken birkaç soru sorduğunu ve imamın elindeki yazılı kâğıdı alarak okuyup "Yoldaş Stalin" diye yazılan bu mektubun Bağirov'un ailesiyle ilgili olduğunu söylüyordu. Cen eve dönüşünde kendi kendine konuşarak "Bağirov'un camileri kapattırdığı söylense de görülüyor ki babam doğrusunu yapmaktadır" diyerek yapılanları memnunlaştırmaktadır.

1918-1919 yıllarında Azərbaycan'da Ermeni-Müslüman çatışmalarında ailesini kayıp edenlerden biri de Ali Aliyev'dir. Okulunu devam ettirmek için şehre giden Ali Aliyev, şehirde hem çalışıp hem de okuyordu. 1918-1920'de kurulan Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne karşı Ermenilerin, cinayet ve soygun işleriyle uğraştıklarını iddia etmektedir. Ali Aliyev'ye göre Ermenilerde oluşmuş bir grup örgüt Şemkir'de, Bağirov'un kılığına girerek halkı dolandırıyordu. Hatta köyleri dolaşarak halkın mal varlıklarına el konulmaktaydı.¹⁵³

Ali İldırımoglu'nun iddiasına göre, Mikoyan dış ülkelerde yaşayan Ermenilerin vatanlarına dönmek istediklerini Stalin'in sağ kolu olarak da bilinen Beriya'a iletir. Ancak Ermenistan'ın yüz ölçümü küçük ve tarıma elverişsiz olduğu için yurt dışından göç eden Ermenilerin Dağlık Karabağ Bölgesi'ne yerleştirilmesi

¹⁵¹ Meherrem Zülfügarlı, *Azərbaycanı Kimler İdare Edib? (May 1918-Oktyabr 2003)*, Kanan Neşriyyatı, Bakü, 2006, s. 52-53.

¹⁵² Ahmed Seyidov, "Mir Cafer Bağirovun Hilas Ede Bildiyi Adamlardan", *Tehsil*, 16 Oktyabr 1993.s. 6.

¹⁵³ Hüsü İsmayıloğlu, *a. g. e.*, s. 36.

konusunda Beriya'nın yardımını ister. Beriya-Mikoyan işbirliği ile Stalin'e, Mil-Mugan Bölgesi'nde bin hektar tarıma elverişli toprağın boş kalmaması için Dağlık Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin de, Mingeçevir ve Mil-Mugan Bölgelerine yerleştirilmesinin daha uygun olacağı ifade edilir. Fakat Stalin bu ikiliye bu konuda Bağirov'un görüşünü aldınız mı diyerek sorar. Hayır! cevabını alınca o zaman Bağirov'un görüşünü alın....! Çünkü Bağirov'un görüşü çok önemlidir der.

Ancak Beriya-Mikoyan ikilisi Bağirov'la telefonda Görüştiklerinde doğruyu söylemiyorlardı. Yurt dışından göç eden Ermenilerin, Dağlık Karabağ Bölgesi'ne yerleştirilmesi ve bu bölgedeki Azerilerin Mingeçevir ve Mil-Mugan Bölgesine yerleştirilmesi konusunda Stalin size emr dediklerinde Bağirov, "Stalin uygun gördüyse bana söz söylemek düşmez" diyerek emre uyacağı cevabını verir.¹⁵⁴

Ali İldırımoglu'nun eserindeki diğer bir iddiası da Ermenistan sınırlarını genişletmek için 1923 yılında Arutyunov'un, Kremlin'e bir dilekçe göndererek Dağlık Karabağ Bölgesi'nin, Ermenilere ait olduğunu iddia etmektedir. Arutyunov, Dağlık Karabağ'ın eskiden Ermenistan'a ait olduğunu fakat 1923'de Azerbaycan topraklarına katıldığını bölgede yaşayan 153 bin kişinin 137 bininin Ermenilerden oluştuğunu geriye kalan Azerbaycan Türklerinin olduğunu iddia etti. Arutyunov'un, dilekçesi üzerine Malenkov konuyla ilgili Bağirov'dan bilgi istedi. Bağirov;

"Dağlık Karabağ" eskiden Karabağ Hanlığı'nın egemenliğinde olmuş ve 1747 yılında hanlığın merkezi Penahabad (bugünkü Şuşa) şehri idi. Karabağ Hanlığı Penah Han tarafında kurulmuş ve onun ismiyle yıllarca anılmıştır. Ancak 1828 yılında Dağlık Karabağ, Çarlık Rusyası'nın egemenliğine girdi. 1918-1920 yıllarında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde Karabağ Baş Valiliği oluşturuldu. Fakat Sovyetler Birliği kurulduktan sonra 7 Temmuz 1923 tarihli Azerbaycan Merkezi İcraiye Komitesi'nin kararıyla merkezi Hankend (bugünkü Erivan) Dağlık Karabağ Vilayeti oldu.

¹⁵⁴ Ali İldırımoglu, *Közeren Setirler*, Bakı , Genclik, 1999, s. 78.

Bağirov, “Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti’nin Ermenistan’a verilmesi konusunda sizin fikrinize saygı duyuyoruz fakat bu bölgenin Azerbaycan tarihinde çok büyük yeri var. Özellikle Şuşa şehrinin Ermenistan’a verilmesine hiçbir vatandaşımızın gönülden razı olacağına inanmıyorum. Çünkü Şuşa şehrinde bizim değerli siyasi ve ilim adamlarımız olan İbrahim Han, Vagif, Natevan gibi insanların hatırası vardır” diyerek Dağlık Karabağ’ın, Ermenistan’a verilmesini engellemiştir.¹⁵⁵

Teyyub Gurban’ın iddialarına göre, Ekim 1947 yılında SSC İlimler (Elimler) Akademisi’nde çalışan Köçeryan 163 adet Azerbaycan Cumhuriyeti’nin *Coğrafya Atlasını* Erivan’a kaçak yollarla götürdü. Bu atlasları “Tarihi Ermenistan” şeklinde değiştirerek yayınlattı. Bunu duyan Mir Cafer Bağirov, İlimler Akademisi’nde yeni göreve başlayan Yusuf Mehmedaliyev’e talimat vererek bu konunun araştırılıp Merkezi Komite’ye bilgi verilmesini istedi. Daha sonra Azerbaycan Cumhuriyet Savcısı 970 Manat (Azerbaycan parası) değerindeki bu atlasların geri verilmesi ve Köçeryan hakkında yasal işlemlerin başlatılması için Ermenistan’a dava açtı. Kısa sürede hırsızlık nedeniyle Köçeryan tutuklanarak hapsedildi.¹⁵⁶

Şaginyan’ın 1935 yılında *Oktyabr* dergisinde “Gence Kendleri (Köyleri) Ermenistan’a Birleştirilsin” başlıklı makalesi Mir Cafer Bağirov’u öfkelenirdi. Bu yazıyı okuyan Bağirov, Moskova’ya giderek konuyla ilgili Stalin’le bir görüşme yaptı. Bakü’ye döndükten sonra Bağirov, Azerbaycan Cumhuriyet Savcısı’na talimat vererek Şaginyan hakkında yasal işlem başlattı.¹⁵⁷ Azerbaycan’ın ünlü şairlerinden biri olan Samed Vurgun, Şaginyan’ın bu makalesine karşılık 11 Mart 1936 yılında *Bakinskiy Raboçiy* gazetesindeki “Gelebe Elde Edilecektir” başlıklı makalesiyle cevap verdi. Samed Vurgun’un bu makalesini okuyan Mir Cafer Bağirov ona Bakü’de bir daire hediye etti.

25 Kasım 1945 yılında UİKP(b) MK’nin Başkanı G. Malenkov, Mir Cafer Bağirov’a bir mektup göndererek Ermenistan KP(b) MK’nin Başkanı G. Arutunov, “Dağlık Krabağ” bölgesindeki yaşayan halkın çoğunluğunun Ermeni asıllı olduğunu ve bu bölgenin Ermenistan’a verilmesi gerektiğini iddia etti. Mir Cafer Bağirov bu

¹⁵⁵ Ali İldırımoglu, *a. g. e.*, s. 82-83.

¹⁵⁶ Teyyub Gurban, *a. g. e.*, s. 164.

¹⁵⁷ *A. e.*, s. 183.

mektuba cevaben 10 Aralık 1945 yılında Dağlık Karabağ da yaşayan halkın büyük bir çoğunluğunun Azerbaycan Türkleri olduğunu ve bu sınırlarda Azerbaycan'ın, Kubadlı, Kelbecer, Laçın ve Taşkesen İlçeleri'nin olduğunu belirtti. Ayrıca bu mesele gündeme gelmişken Ermenistan'daki Azizbeyeov ve Vedi İlçeleri'nin de Karabağ sınırları içinde olduğunu dolayısıyla buraların da Azerbaycan toprakları olduğunu ve Gürcistan sınırları içinde, bulunan fakat daha önce Azerbaycan toprağı olan Borçalı'nın da Azerbaycan'a verilmesini arz etti. Ayrıca geçmişte Azerbaycan toprakları olan, fakat bugün Dağıstan MSSC'nin sınırları içerisinde olan Derbend ve Kasımkend İlçeleri'nin de Azerbaycan'a geri verilmesini, burada yaşayan halkın yılın 9 ayını Azerbaycan topraklarında hayvancılıkla geçindiğini belirtti.¹⁵⁸

Diğer iddialara göre, 1946 yılında ülke genelinde Nizami Gencevi'nin 800. yıl dönümüne hazırlık yapıldığı zaman, M. Şaginyan, Ermenistan'da *Sovet Zaqafgaziyası* adlı eserini yayınladı. Şaginyan, kitabında Dağlık Karabağ "Ermeni Ülkesi" olarak adlandırıldı. Bu olaylar üzerine Mir Cafer Bağirov, Nizami Gencevi'nin 800. yıl dönümünü kutlamak için Azerbaycan'a gelen Şaginyan'ı sınır dışı etti. Şaginyan ancak Bağirov öldükten sonra Dağlık Karabağı dolaşmak fırsatı bulunduğunu ifade etti¹⁵⁹

Azerbaycan halkının milli adet ananesini ve musikisini dünyaya tanıtan Üzeyir Hacıbeyov'un "Arşın Mal Alan" eseri 1940 yılında Ermeniler tarafından çalınarak Amerika'da "musiki komedyası" adı altında bir filmle Ermeni kültürünü anlattığını savundular. Fakat Mir Cafer Bağirov bu konuyla ilgili Stalin'e bilgi verdi. Stalin, "onlar bu eseri yayınladılar diye Ermenilerin olamaz sizler de filmi çekerek dünyaya Azerbaycanlıların eseri olduğunu ispat edin" dedi. Stalin'in onayını alan Bağirov, "Arşın Mal Alan" filminin çekilişi için maddi manevi destek verdi. Bu film daha sonra Sovyet İttifakı mükâfatına laik görüldü.¹⁶⁰

Azerbaycan gazetesinin "Ermeniler Hemişe Topraklarımıza Göz Dikibler, Tarihinizi Oğurlamağa Çalışırlar", adlı makalesindeki iddialarına göre, 6 Temmuz ve 8 Ekim 1945 yılında İran'ın güneyinde yaşayan Güney Azerbaycan'ı bugünkü

¹⁵⁸ Musa Gasımlı - Cavid Hüseyinov, *Azerbaycanın Baş Nazirleri*, Bakı, Adiloğlu Neşriyyatı, 2005, s. 66.

¹⁵⁹ Teyyub Gurban, "Mir Cafer Bağirov Arhiv Senedlerinde" *525-qazet*, 29 İyun 2001, s. 3.

¹⁶⁰ Hüsü İsmayıloğlu, *a. g. e.*, s. 121.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleştirmek için Bağırov, Stalin'i ikna etti. Stalin'in makamında bulunan Zakafkasya haritası önünde Beriya, Mikoyan ve Mir Cafer Bağırov haritayı inceleyerek Azerbaycan'ın topraklarının genişliği hakkında konuşarak bugüne kadar Azerbaycan'a yaptığı işlerden dolayı Bağırov'u tebrik ettiler. Stalin'in makamında toprakların bölünmesiyle ilgili yapıldığı söylenen konuşma şöyledir:¹⁶¹

3.1.2. Mir Cafer Bağırov'un Azerbaycan'ın İnkişafında Rolü

Mir Cafer Bağırov *O Rabote ÇK AKP(b)* eserinde 1933 yılında MK'nin başkanlığına getirildiğinde Azerbaycan'da tarım işleri ve petrol rezervlerinin insan gücüne dayalı işletildiğini söylüyordu. Özellikle 1929 dünya ekonomik krizi bütün ülkelere etki ederken Azerbaycan halkını da etkilemişti. Stalin'in desteğini arkasına alan Bağırov, Bakü Petrolünü insan gücüyle değil teknoloji ile çıkarmaya başladı. Azerbaycan'ın iklim şartları tarıma elverişli olduğu için yurt dışından tarım araçları getirilerek Kolhoz ve Sovhozlara verildi. Azerbaycan'ın güneyinde çay tarımı gelişirken orta ve kuzey bölgelerinde pamuk ve diğer tarım ürünleri yetiştirilmeye başlandı. Kolhoz ve Sovhozların yıllık plan şeklinde ürün yetiştirmesi istenirken ve bu kotayı dolduramayan Kolhoz başkanları cezalandırılıyordu.¹⁶²

Bu disiplini Bakü petrolünün çıkartılmasında da uygulandı. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu'nun yakıt ihtiyacının yaklaşık %80'e yakın bir

¹⁶¹ Beriya, M. C. Bağırov'a bakarak çok fazla sürmez, Güney Azerbaycan ve Kuzey Azerbaycan'a birleşir muhteşem büyük bir devlet olur. O zaman Azerbaycan, Rusya ve Ukrayna'dan sonra üçüncü büyük devlet olursunuz. Ancak Azerbaycan'ın kuzey-güney bölgesinde harita üzerinde Şeki-Zakatala ve Kah-Balaken bölgesini göstererek Gürcülere verilmesinde itirazın olmaz diyerek Bağırov'u tebrik etti. Mikoyan, konuşmasına devam ederek M. C. Bağırov'a sizler güney-kuzey Azerbaycan'ı birleştirdikten sonra Dağlık Karabağ, Şaumyan, Kelbecer, Laçın ve Hanlar rayonlarının Ermenistan'a verilmesinde ve Büyük Ermenistan Cumhuriyeti kurulmasında itirazınız olmaz diye Bağırov'u tebrik etti. Bağırov, Stalin'in makam odasında Beriya- Mikoyan ikilisine "Siz lap ayını öldürmemiş onun derisini soyanlardansınız ki....." diye cevap verdi. Daha fazla bilgi için bkz., "Ermeniler Hemişe Topraklarımıza Göz Dikibler, Tarihinizi Öğürlamağa Çalışıplar", *Azerbaycan*, No:8, 15 Aprel 2007, s. 6.

¹⁶² M. D. Bağırov, *O Rabote ÇK AKP(b)*, Baku, Partizdat, 1934, s.24-56.

bölümünü Bakü petrolü karşılıyordu. Stalin, Azerbaycan'daki bu faaliyetlerinden dolayı Bağirov'a Lenin madalyasını layık görmüştü.¹⁶³

Bağirov, sadece tarım ve petrol işlerine önem vermedi aynı zamanda eğitim konusunu da sürekli geliştirdi. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra 1928 yılında “Kiril” alfabesine geçilmesi halk arasında okuma yazma oranı neredeyse % 50 kadar gerilemişti. Bağirov eğitim-öğretim konusunda okulları sürekli dolaşarak eğitimin gelişmesini kontrol ediyordu. Çocukları okula alıştırmak için 6 yaşında okula alınıyor sabah 9'dan akşam 5'e kadar okulda kalmaları sağlanıyordu. Öğlen yemeği devlet tarafından veriliyor ve 1 saat uykudan sonra tekrar eğitime başlanıyordu. Bağirov'un eserindeki ddialarına göre okuldaki çocukların yemeklerine ve eğitimine bizzat bakıyordu. Bu gelişmeleri Stalin'e rapor ediyordu. 5. sınıfa gelen çocuklar ilk önce pioner, daha sonra içlerinden Pekiyi'le 10. sınıfta okuyan öğrenciler komsomol oluyordu. Ayrıca teşekkür ve taktirname alanlara burs veriliyordu.¹⁶⁴

Mir Cafer Bağirov, Azerbaycan'daki Bolşevik Teşkilatının kurulmasının ilk önce eğitimle olacağını savunuyordu. Onun için ilkokul, ortaokul ve liselerde öğrencileri pioner komsomol ve düşerge (öğrenciler için tatil yeri) gibi kurumlara yönlendirerek orada çocuklara sosyalizmin yararları anlatıyor, onların Lenin-Stalin felsefesine bağlı olarak büyüyeceği ve Sovyetler Birliğini yaşatılmasında büyük roller olacağı Stalin'e rapor ediliyordu.¹⁶⁵

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde çalışan Ramin Ahmedov'un *Azerbaycan Müellimi* gazetesindeki makalesinde gösterildiği üzere Mir Cafer Bağirov öğretmenlere sahip çıkmakta ve onların bütün sorunlarıyla ilgilenmekteydi. Ahmedov o ülkenin kalkınmasında öğretmenlere çok iş düştüğünü her fırsatta dile getiriyordu. Ramin Ahmedov bu makalede Bağirov'un öğretmenlere verdiği önemi bir olayla tasvir ediyordu.¹⁶⁶

¹⁶³ M. D. Bağirov, *Doklad Tovarişa Stalina*, Azereşr, Bakı, 1945, s. 29.

¹⁶⁴ M. D. Bağirov, *Za Noviy Podem Soşialistiçeskogo Selskogo Hozyaystva Azerbaydjana*, Bakı, Azereşr, 1941, s.42-51.

¹⁶⁵ M. C. Bağirov, *Bakı ve Azerbaycan Bolşevik Teşkilatının Tarihinden*, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1950, s. 223.

¹⁶⁶ Bağirov 1950 yılında Gebele ve Şeki Bölgeleri'ni dolaşırken bir okulu ziyaret eder. Okula girdiğinde ilk önce öğretmenlerin giyimlerine dikkat ederdi. Öğretmenlerle konuşurken bir öğretmenin ayakkabısının yırtık olduğunu görünce İlçe Milli Eğitim Müdürüne dönerek öğretmenlerin ayakkabıları nerede diye sorar. Sayın Bağirov

Stalin döneminde özellikle İstanbul ve Ankara’da yayınlanan her bir eser veya makale Azerbaycan’daki aydınlara karşı antisovyetçi suçlamalara neden oluyordu. Çünkü Stalin, Azerbaycan Türklerinin, Türkiye ile bağlantı kurmak istediğini biliyordu. Bu nedenle yeni basılan bütün makale ve dergiler birer birer incelenirken, aydınlar da suçlanarak sürgüne gönderildi veya kurşuna dizildi.¹⁶⁷

Mir Cafer Bağirov MK’nin Başkanı olduğu dönemde Kolhoz ve Sovhoz’ları dolaşarak Kolhoz başkanlarının işçilere nasıl davrandığını bizzat onlardan öğreniyordu. Kolhoz Başkanı’nın tarlada hasta bir işçiye “Tırmığın (alet) dişlerini başına geçiririm.” demesini duyan Bağirov, MK’nin toplantısında Kolhoz Başkanına “Bende senin dişlerini çıkartıp başına geçiririm” diyerek köylüyü savundu.¹⁶⁸ Azerbaycan’ın iktisadi inkişafında gerek köylüyü gerekse bürokrasiyi desteklerken disiplini elden bırakmamıştı. Diğer bir iddiaya göre işçilerle alay edenleri ve iş bozanları sürgüne göndermekte veya hapse atmaktaydı. Ayrıca II. Dünya Savaşı sıralarında cephede olan askerlerin aileleriyle yakından ilgileniyordu. Bağirov, cephedeki askerleri ziyareti sırasında bir askerın “Kolhoz Başkanı ailemi rahatsız ediyor” demesi üzerine köye giderek Kolhoz Başkanını kurşuna dizdirdiği ve mağdur askere haber göndererek “sen rahat ol ben yaşadığım sürece kimse kimsenin ailine yan bakamaz.” dediği anlatılmakta idi.

1947 yılında SSCB’nin kurul toplantısında, Ukrayna’da yapılacak olan metro konusu gündeme geldiğinde Bağirov söz alarak Bakü şehrinin metrosunun da yapılması gerektiğini Stalin’e anlattı. Stalin neden Bakü deyince, Bağirov “çünkü Bakü petrolünün çıkarılmasında ve işçilerin işyerlerine kolayca gidip gelmesinde işçilerin performansını arttıracaktır. Bildiğiniz gibi II. Dünya Savaşı’nda Bakü petrolünün askeri araçlara verdiği destek sonucunda başarılar elde edilmişti.” demesiyle Stalin’in onayını alan Bağirov metro işlemlerini başlattı. Ancak Stalin’in

öğretmenlere gönderilen giysileri dağıtmadık deyince Bağirov sinirlenerek benim öğretmenlerim çocukların önüne böyle çıkamaz diyerek İlçe Milli Eğitim müdürünü hapsedirdi. Ayrıca Bağirov, Kolhoz’da çalışan işçileri ziyaret ederdi. Ziyaret esnasında “kimler oruç tutuyorsa, bir adım ileri çıksınlar...” deyince yaşlı birkaç işçi öne çıkar. Bağirov, Kolhoz Başkanına bunların ikramiyesini ikiye çıkar ve Ramazan ayı boyunca ağır işte çalışmasınlar diye emretti. Ramin Ahmedov, “Ziyalı Müellim Haggında Düşünceler”, *Azerbaycan Müellimi*, 31 Dekabr 2004, s. 3.

¹⁶⁷ Manav Süleymanov, *Son Bahara Çatdıq.....*, Bakı, Hazar Üniversitesi Neşriyyatı, 1996, s. 75.

¹⁶⁸ M. D. Bağirov, *O Zadaçah komsomola Azerbaydjana v borbe za Leninsko-Stalinskoe vospitaniye molodeji*, Baku, Azpartizdat, 1936, s. 16.

ölümü ve Bağirov'un tutuklanması Bakü metrosunun geçikmeyle 1967 yılında ulaşımına açılmasına neden oldu.¹⁶⁹ Bugün bir kısım Azerbaycan Türkleri arasında “Bakü Metrosu”nun Mir Cafer Bağirov’la bağlantılı olduğu iddia edilmektedir.¹⁷⁰

Edebiyat gazetesi, Mikail Refili¹⁷¹’nin 100. yıl kutlamalarıyla ilgili yazısında Mir Cafer Bağirov’un, Azerbaycan’ın gerek iktisadi gerekse eğitim alanında gelişmesinde çok büyük rolü olduğunu iddia ettiğini bu iddiaları yaparken Mikail Refili’nin Moskova’nın talimatıyla işinden uzaklaştırıldığını, fakat Azerbaycan’da eğitilmiş kişilere ihtiyaç olduğunu, Moskova’ya karşı savunarak tekrar işe alındığını belirtti.¹⁷²

Mir Cafer Bağirov, 1930 yıllarında gelişen repressiyaya rağmen Azerbaycan’ın gelişmesinde kendisinin öncülük ettiğini iddia ederken, buna 3 Mart 1936 yılında Azerbaycan’ın tarihi değerlerini anlatan “Azerbaycan Şura Ansiklopedisi” yayınlatmasını örnek gösterdi. Ayrıca *Şark Kadını* dergisinin başkanı Gülara Kadirbeyov ve derginin ilk redaktörü Ayna Sultanova’ya maddi ve manevi yardımda bulundu. Derginin geniş kitlelere ulaşmasında Bağirov’un çok büyük rolü oldu. *Şark Kadını* dergisi ilk baskıda 1000–2000 civarında yayınlanırken daha sonra 15 binin üzerinde yayınlanmaya başladı.¹⁷³

Fazıl Mammadov’un *Mir Cefer Bağirov: Hruşşovun Gerezli ve Sifarişli Bakı Divanhanası*, adlı eserindeki iddialarına göre, Bağirov’un MK’nin başkanlığından ayrılmasından sonra Azerbaycan’da bir kaos oluştu. Özellikle Teymur Guliyev’in 6 aylık MK’ye başkanlık ettiği dönemde siyasi ve ekonomik alanlar da kriz yaşandı. Ülkede çıkan bu siyasi ve ekonomik kaostan dolayı 1954 yılında Az. MK’nin

¹⁶⁹ Kamran Hüseyinov, *Bir Ömrün Salnamesi*, Bakı, Seda Neşriyyatı, 1999, s.52.

¹⁷⁰ “Bakü Metrosu Mir Cafer Bağirovun adı ile bağlıdır” *Nebz*, 23 İyun 2002, s. 7.

¹⁷¹ Mikayıl Hasan oğlu Refili, Kasım İsmailov Rayonu’nun Borsunlu köyünde 1905 yılında dünyaya geldi. İlk ve orta okulu köyde tamamladıktan sonra Gence Emek Okulundan mezun oldu. Bir süre Bakü Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi’ne devam etti. Daha sonra Moskova Üniversitesi Edebiyat ve İnceneset Fakültesi’nden mezun oldu. 1935 yılında SSCB Elimler (İlimler) Akademisi Leningrad şubesinde doktorasını yaptı. SSCB’nin Yazarlar Birliği üyesi oldu. Azerbaycan serbest şiir yazarlarındandır. 4 şiir kitabı basıldı. “Lirik Şerler(Şiirler)” 1930, “Yeni Tarih” 1934, “Durna” 1937. Ayrıca yabancı dillerden Azerbaycan Türkçesine çevriler yaptı. “Sefiller”, “Gori Ata” vb.. Daha fazla bilgi için bkz., Teyyub Gurban, *Hagiget Olduğu Kimi*, Bakı, Adiloğlu Neşriyyat, 2008.

¹⁷² “Professor Mikayıl Refili”, *Edebiyat*, 25 Fevral 2005, s. 4.

¹⁷³ Teyyub Gurban, *Hagiget Olduğu Kimi*, Bakı, Adiloğlu Neşriyyat, 2008, s. 24-25.

başkanlığına İmam Musafayev¹⁷⁴ atandı. Hruşçov'un amacı Stalin'in siyasi hayatına son vererek kendi siyasi düşüncelerini ülke genelinde uygulamaktı. Bunun için de bazı siyasi liderleri antiparticilik veya antidevletçilikle suçlayarak partiden ve makamından uzaklaştırmayı hedeflemekteydi. Eserdeki diğer bir iddia da 1991-1993 yılları arasında İmam Mustafayev'in anlattığı "Hruşçov'un her zaman Azerbaycan Türklerini kışkandığı idi. İddialara göre Sov. İKP'nin Moskova'da yapılan XX. Kurultayına Azerbaycan'dan seçilmiş temsilciler gitmişlerdi. Fakat Hruşçov, İran Demokrat Parti temsilcisinin 3 gün boyunca hiçbir toplantıya katılmasına izin vermemişti. Bunun nedenini Suslov'a soran Mustafayev; bu şahıslar Bağirov'un partisinin temsilcileri olduğu için alınmadı" diye yanıt vermişti.

Sov. İKP'nin XX. Kurultayında konuşan Hruşçov, Azerbaycan'daki istikrasızlığın nedeninin Bağirov olduğunu iddia etti. Hruşçov'un kürsüden inmesiyle kürsüye gelen İmam Mustafayev, Hruşçov'un konuştuklarına katılarak "Bağirov iktidarda olduğu süre boyunca sadece kendi menfaati doğrultusunda çalışmıştır ve kurnazları, riyakârları kendi etrafında toplayarak Azerbaycan'ı istikrarsızlığa sürüklediğini" belirtmişti.

3.1.3. Mir Cafer Bağirov ve Stalin'in Siyasi Hâkimiyetinin Sonu

Stalin'in 1953 yılında ölümü üzerine Hruşçov, Malenkov¹⁷⁵ ve Suslov üçlüsü Mir Cafer Bağirov'u antisovyetçi olarak suçladı. Hatta Stalin'in sağlığı döneminde

¹⁷⁴ İmam Daşdemir oğlu Mustafayev, 25 Şubat 1910 yılında Kah rayonunda dünyaya geldi. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Biyoloji Fakültesi'nden mezun oldu. 1965 yılında Profesör oldu. 1940-50 yıllarında Az. SSC Devlet Koruma Komisyon baş yardımcısı olarak çalıştı. Ayrıca bu görevi sürdürürken Az. SSC Tarım Bakanı oldu. 1954-59 yıllarında AKP MK'nin Başkanı oldu. Kırmızı Emek Bayrağı "Şeref Madalyası"na laik görüldü.

¹⁷⁵ Georgiy Maksimilianoviç Malenkov, (1902-1988), 8 Ocak 1902 yılında Orenburg şehrinde dünyaya geldi. Malenkov okulda okurken Bolşeviklerle yakın temasa geçti. Bolşevik İhtilali'ni izleyen iç savaş sırasında 1919'da Kızıl Ordu'ya katıldı. 1920'de Rus Komünist (b) Partisi'ne üye olduktan sonra parti içinde hızla yükseldi. Aynı dönemde Stalin'in yakın çalışma arkadaşları arasına girdi ve 1930'ların sonunda partide gerçekleştirilen büyük temizlik hareketlerinin hepsinde önemli rol oynadı. 1941'de Politbüro aday üyeliğine getirildi. II. Dünya Savaşı sırasında SSCB'de savaşın yönlendirilmesinden sorumlu az sayıda kişiden oluşan Devlet Savunma Komitesi'nde yer aldı. Savaşın sona 1946'da Politbüro'nun asil üyesi oldu. Ayrıca Merkez Komitesi ikinci sekreterliğine ve başbakan yardımcılığına atandı. Savaş sonrası dönemde sert bir rekabet içine girdiği Andrei Jdanov'un suçlamaları sonucu partideki durumu sarsıldı. Ama iki yıl içinde konumunu yeniden güçlendirerek Stalin'in başlıca yardımcılarından biri durumuna geldi. Stalin'in Mart 1953'te ölmesinin ardından parti birinci sekreterliği ve başbakanlık görevlerini üstlendi. Ama birkaç yıl sonra birinci sekreterlik görevini Nikita Hruşçev'e devretmek zorunda kaldı. Başbakanlığı sırasında silahlı harcamlarının azaltılması, ağır sanayi yerine tüketim malları üretimine öncelik verilmesi ve kolektif çiftliklerde çalışanlara sağlanan teşviklerin artırılması için çalıştı.

Bağırov'u ortadan kaldırmak istiyorlardı. Çünkü Bağirov, Azerbaycan'da olduğu sürece bu üçlü ve Ermeniler istediklerini gerçekleştiremiyorlardı. Stalin'in ölümü üzerine Bağirov, Sov. İK(b)P MK Reyaset Heyeti üyeliğine seçildi.¹⁷⁶ Ayrıca Malenkov, Hruşçov ve Molotov üçlüsü sadece Bağirov aleyhine suçlamalarda bulunmadılar. Stalin'in sağ kolu olarak da bilinen L. P. Beriya'ya da antisovyetçi ve yabancı ülkelerin ajanı olması gibi suçlamalarda bulundular. Çünkü Stalin 1927 yılında A. Karayev ve L. Mirzoyan'ın teşebbüsleriyle Mir Cafer Bağirov'u, görevden alarak yerine Novruz Rzayev'i göreve getirdi. Ancak 18 ay sonra Beriya, Rzayev'i görevden alarak Bağirov'u tekrar göreve getirmesi Molotov ve arkadaşlarında şüphe uyandırdı.¹⁷⁷

Yeni Müsavat gazetesinin “Beriyanın Sırları” adlı makalesindeki iddialarına göre Beriya, Stalin'in sağlığında Sovyetler Birliği'nin vizyonunu değiştirmek planları kurmuştu. Beriya özellikle ülkenin dış siyasetini değiştirmek düşüncesinde idi. Yugoslavya ile dostluk ilişkilerini geliştirmekteydi. Ayrıca Doğu Almanya'daki halkı sosyalizm düşüncesinden vazgeçirerek Doğu Almanya ile Batı Almanya'nın birleşmesini ve Almanya ile “Barış Antlaşması” imzalaması gerektiğini düşünüyordu.¹⁷⁸

Fazil Mammadov'un *Mir Cefer Bağirov: Hruşçovun Gerezli ve Sıfarişli Bakı Divanhanası* adlı eserindeki iddialarına göre, 1941 yılının Ekim-Kasım aylarında Sovyetler Birliği'nin başkenti Moskova'dan Kubışev'e taşınması hakkında Devlet Savunma (Müdafie) Komitesi'nin kararı kabul edildi. Almanya Ordusunun, Kremlin'e taarruza geçmek için Volokolansk yakınlarında bulunmasına ve Moskova'dan 14 km ötede Himka rayonunda Almanya Ordularının mevzi edinmesine rağmen, Beriya'nın bölgede bulunan Stalin'i ve Sovyetler Birliği Ordularını ele vermemesi nasıl ajan olarak nitelendirilebilir. Ayrıca Stalin 30 yıl

Malenkov uyguladığı programın partinin öteki önderleri arasında yarattığı muhalefet karşısında Şubat 1955'te Başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı. Ama Parti Başkanlığı'ndaki (eskiden Politbüro) güçlü konumunu 1957'ye kadar korudu. “Karşı Parti Hareketi” olarak adlandırılan grupla birlikte Hruşçev'i devirme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 1957'de Parti Başkanlığından ve Merkez Komitesi'nden çıkarıldı. Ardından Kazak SSC'deki bir Hidroelektrik Santralının yöneticiliğine atandı. 1963'te emekliye ayrıldıktan sonra anılarını yazmaya başladı. 1964'te partiden de çıkarıldı. 14 Ocak 1988 yılında Moskova'da öldü.

¹⁷⁶ Fazil Mammadov, *Mir Cefer Bağirov: Hruşçovun Gerezli ve Sıfarişli Bakı Divanhanası*, Bakı, Şems, 2008, s. 7-8.

¹⁷⁷ Adıgözel Mammadov, *Siyasilerin Psikoloji Portretleri*, Bakı, Araz, 2008, s. 47.

¹⁷⁸ “Beriyanın Sırları” *Yeni Müsavat*, 20 April 2004, s. 3.

Sovyetler Birliği'ne Başkanlığı yaptığı sürede iki defa yurt dışına çıktı. 1943 yılında İran'ın başkenti Tahran'da ve 1945 yılında Almanya'nın Potsdam şehrinde gerçekleştirilen Almanya, Rusya ve İran Bölge Barış Konferanslarına katıldı. Stalin yurt dışında olduğu süre boyunca ülkenin bütün yetkilerini Beriya'ya devir ediyordu.

Azerbaycan Komnrist (b) Partisi'nin XVII. Kurultayında konuşan Mir Cafer Bağırov, Hruşşov-Malenkov-Suslov lsne: "Bu işçi sınıfı içinde kendisini Bolşevik gösterip gerçekte sosyalizme düşman olanlar var. Ancak geçmişte kısa bir süre Müsavat hükümetinde çalışmış olması Beriyan'ın antisovyetçi veya ajan olduğu anlamına gelmez" diyerek Beriya'yı savundu.

Stalin'in ölümünden sonra toplanan SSCB'nin MK'nin 1 Temmuz 1953 plenumuna katılan Azerbaycan Komnrist Parti Teşkilatının  temsilcisi Az. SSC Nazirler Sovyeti Başkanı M. C. Bağırov, Azerbaycan MK'nin I. Sekreteri ve aynı zamanda Sov. İK(b)P MK Teftiş Komisyonun yesi Mir Teymur Yakubov ve Azerbaycan SSC Nazirler Sovyet başkan yardımcısı T. İ. Guliyev katıldı.

Moskova'ya gelen Bağırov, Hruşşov ve Malenkov'a haber verdikten sonra Beriyan'ın iş yerine ve evine giderek konu hakkında bilgi almak istedi. Fakat Beriya'yı bulamayan Bağırov Moskova'daki evine döndü.

Akşama doğru Hruşşov, Bağırov'u Kremlin'e davet ederek plenumun gündem konuları ve Beriyan'ın tutuklanması konusunda bilgi vermiş ve plenumda onun aleyhine konuşmasını istemişti. Ancak Bağırov'un, Beriya'yı savunması zerine Hruşşov sinirlenerek tepki verdi. Bu andan sonra ikili arasında soğuk rzgrlar esmeye başladı. Hruşşov, MK'nin plenumlarında Bağırov'u Azerbaycan'da Komnrist Parti aleyhine ve Beriya ile işbirliği yaptığını ifade ederek suçladı.

Mir Cafer Bağırov, Temmuz 1950 yılında Bak'nn Zuğulba kasabasında bulunan devlet yazlığında ailesiyle birlikte tatilde idi. Hergün akşama doğru şapka ve gzlk takarak Yemelyanov'la birlikte sahili dolaşarak "Zaferan" Kafesi'nde çay içiliyor ve zaman geçiriliyordu. Birgün Bağırov ve Yemelyanov sahilde dolaşırlarken Bağırov, Yemelyanov'a "Bazı şeyler duyuyorum bana karşı suikast planları yapılıyor galiba dedi. Kafe'ye ulaşırken konuşmalarına ara verdiler. Kafe sahipleri Bağırov'un

talimatıyla “Geribov” diye hitap ederdilerdi. Çünkü dışarıdan kimse Bağirov’u tanımasın. Ancak Feremez adlı birisi Bağirov’a suikast hazırlama peşinde olduğu için sürekli yazlığın çevresinde ve “Zaferan” Kafesin’de bulunuyordu.(Bağirov sürekli kılık değiştirerek dolaşmış)

Geribov(Bağirov) kafede oturken Feremez’e bir soru sormuş:

-Neden üzgünsün?

-Feremez: dünyadan bıktım özellikle de Mir Cefer Bağirov’un halkını, vatanını satması beni çileden çıkartıyor.

Feremez: Acaba Bağirov Azerbaycanlı değil mi?

Geribov: Sadece Azerbaycanlı olmakla olmaz bu işler, diye cevap verir. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Feremez tamirci kılığında yazlığa girerek Bağirov’un kaldığı daireye gitti. Daireye ilk girdiğinde oğlu Cen’le karşılaştı. Cen’e bir tokat attıktan sonra, “Babana telefon aç gelsin.”der. 10 dakika sonra baba Bağirov geldi. Oğlunun dışarı çıkmasını istedi. Odadan çıkan Cen’den içrideki durum hakkında jandarmalar bilgi aldılar. Teröris Feremez, Bağirov’u dizleri üstüne çöktürerek tabancayı kafasına doğrulttu. Fakat Bağirov telaşlanmadan “erkeksen vur” diye yanıt verdi. Ancak Feremez, “Ben seni öldürmek için değil, diz üstüne çöktürmek için geldim. Çünkü ben adam öldüren değilim, adam öldüren sensin” diye teslim oldu.¹⁷⁹

Elçin Hasanov’un, *Bağırname* adlı eserindeki iddialarına göre Mart 1953 yılında Stalin’in ölümü ve daha sonra Beriya’nın kurşuna dizilmesinden sonra sıra Bağirov da idi. DTN’nin (Devlet Savunma Bakanlığı) üç savcısı Sarkisyan, Dunin ve Balaşov, Malenkov’un emriyle Bağirov’u sorgulamaya başladı. Sorguda Bağirov kendisine sorulan ve bütün suçlamaları reddederek bütün emirlere uymak zorunda olduğunu tekrarlıyordu.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Elçin Hasanov, *Bağırname*, Bakı, Ganun, 2006, s. 21-34.

¹⁸⁰ Sarkisyan: Kendinizi tanıtır?

Bağirov: Mir Cafer Mir Abbas oğlu Bağirov 1888 yılında Kuba’da doğdum. (Elçin Hasanov’un *Bağırname* adlı eserindeki iddiasına göre Mir Cafer Bağirov 1888’de doğdu.)

Dunin: Ne zaman MK’nin başkanı oldunuz?

8 Temmuz 1953 yılında Moskova plenumu bittikten sonra Bakü'ye dönen Bağırov, Beriya gibi onun da siyasi hayatının da sonu geldiğini tahmin ediyordu. Hruşçov, Teymur Kuliye¹⁸¹ Bakü'ye teftiş için göndererek durumu rapor etmesini istedi. Daha sonra Azerbaycan MK'nin Başkanı Teymur Yakubov'a telefon açarak acil Azerbaycan K(b)P Merkezi Komitesi ve Azerbaycan KP Bakı Şehir Komitesi birleşmiş plenumunu toplanmasını ve M. C. Bağırov'u nasıl görevden alınacağı hakkında bilgi verdi. T. Kuliye¹⁸¹ plenum üyelerine konu hakkında bilgi vererek Bağırov'un görevden alınmasını yalan veya yanlış bilgi olsa da plenumda bu konuda konuşmaları için talimat verdi.

Azerbaycan KP MK'si ve Bakı Komitesi'nin VI. Birleşmiş plenumu 17 Temmuz 1953 yılında başladı. Plenuma 989 kişi katılmasına rağmen bunlardan 193'ü MK'nin, BK'nin üyeleri ve teftiş komisyonun üyeleri idi. Plenuma Sov. İK(b)P MK Başkanı P. Pospelov başkanlık etmekle MK'den bir grup katıldı. Sov. İKP'nin Temmuz plenumunda olduğu gibi L. Beriya'nı antipartiya ve antidevlet konularında konuşularak başlandı. Konuşmasına devam ederek Yakubov'un parti ve devlet işlerini övmeye devam etti. Kürsüye gelen Yakubov, konuşmalarına Bağırov'u

Bağırov: 1931 yılında Stalin emriyle atandım. İlk önce Çar Ordusunda görev yaptım. Daha sonra Tiflis Kafkas Vilayet Komitesi'nde çalıştım ve 1930 yılında Azerbaycan'a döndüm.

Dunin: 1948-49 yıllarında "Yunan halkını" Azerbaycan'dan neye dayanarak deportasiya ettiniz?

Bağırov : Ben, Stalin'in emrini uyguladım.

Dunin: Bakı-Batum petrol boru hattı sizin talimatınızla iptal edildi.

Bağırov: Beni anlayın..! Stalin'in emrine uymak zorundaydım

Dunin: 1948 yılında Nahçıvan Bakanlar Sovyeti'nin I. Sekreteri Şamil Resizadeni görevden aldınız.

Bağırov: Evet..!

Dunin : Siz bilirdiniz mi o ajandır?

Bağırov: Evet: Moskova'dan bana haber ulaşmıştı.

Balaşov: (Sinirlenerek) Çok ilginçtir ki bütün olayları Moskova yapmış.

Bağırov: Siz çocuk aklınızla bana akıl mı öğreteceksiniz?

Sarkisyan: Tude Partisi ile ne gibi ilişkiniz oldu?

Bağırov: Parti görevlisi olan Freydu¹⁸¹ Keşevuzla 1946 yılında Bakü'de tanıştık

Sarkisyan : Siz, İran'ın "Espantun" terörcü örgüt üyesi olduğunu biliyor muydunuz?

Bağırov: Hayır. Daha sonra öğrendim.

Bu üçlü savcı Bağırov'u sıkıştırarak hatta iddialara göre Balaşov, Bağırov'un kafasına vurarak bazı şeyleri kabul ettirmek istiyordu. Fakat yukarıda anlatılan olaylarla diğer kaynaklar çeliştiği için özellikle bu konuya yer verdim.

¹⁸¹ Teymur İmangulu Oğlu Kuliye¹⁸¹, (1896-1965), Karyakin (şimdiki Fizuli) rayonu Cebra¹⁸¹ köyünde işçi olan anne-babanın çocuğu olarak 1896 yılında dünyaya geldi. 1909 yılında okulu tamamladıktan sonra Tiflis Gori Semnariyası'na kabul olundu. 1914 yılında Gori Muallimler Okulunu bitirdikten sonra köye dönerek öğretmenliğe başladı. 1918'de öğretmenlikten ayrılarak demir yollarında çalıştı. 1919-1921 yıllarında postanede çalışmıştı. Bolşevik İhtilal hareketlerinde öncüllük etti. 1920-1921 yıllarında ilk olarak Cebra¹⁸¹ İhtilal Komitesiyle beraber çeşitli görevde bulundu. 1921-1934 yıllarında Azerbaycan Olağanüstü Komisyonunda görev yaptı. Ekim 1934 yılında Azerbaycan SSC'nin Yüksek Mahkemesi Özel İdaresi Başkanlığını yaptı. Ekim 1936'da Azerbaycan SSC'nin Yüksek Mahkemesi Başkanlığı yaptı. Ayrıca sosyalizmin gelişmesi için Trotçki-Buharin, Müsavat-Taşnaklarına karşı mücadele etti. 18 Kasım 1965 yılında Bakü'de öldü. Daha fazla bilgi için bkz., Musa Gasımlı ve Cavid Hüseyinov, *Azerbaycanın Baş Nazirleri*, Bakı, Adiloğlu, 2005, s. 74-75.

antipartiyacı ve antidevletçi olarak suçlamalarda bulundu. Plenum sonunda Bağırov'un bütün görevlerine son verildi. Sanki bütün plenumlarda Bağırov'un bütün konuşmalarını "Başka yol yoktur. Siz çok haklısınız, Sayın Bağırov" diyerek destek veren Teymur Kuliyeve ve Teymur Yakubov değildi. Bağırov'un siyasi hayatına son verdikten sonra MK'nin başkanlığına Teymur Yakubov atandı. Ancak bu ünlü ve Hruşçov'un desteklediği Yakubov altı ay görevde kaldı.¹⁸²

Hruşçov ve Malenkov'un emriyle Azerbaycan K(b)P Merkezi Komitesi ve Azerbaycan KP Bakı Şehir Komitesi 20 Temmuz 1953 yılında tekrar toplanarak Bağırov hakkında verilen yanlış veya yanlış bilgiyi gözden geçirdi. 17 Temmuz plenumunda alınan karara göre Bağırov, Sov. İK(b)P MK Riyaset Heyeti üyeliğinden çıkarıldı. Fakat 20 Temmuz'da toplanan plenumda Bağırov tekrar aynı göreve getirilerek Kuybişev (şimdiki Samara) şehrine tatile gönderildi.¹⁸³

Hruşçov-Malenkov-Suslov üçlüsünün ülke genelinde uyguladığı temizleme siyaseti Beriia'nın ölümüne neden oldu. Stalin'in ölümünden sonra Beriia'da idi. 26 Temmuz 1953 yılında kendi evinde baskına uğrayan Beriia ağır yaralandı. İddialara göre daha sonra Malenkov'un yazlığına götürülerek Hruşçov tarafında kurşuna dizildi.¹⁸⁴

Hruşçov, Stalin'in sağ kolu olan Beriia'yı ortadan kaldırdıktan sonra sıra Bağırov'a gelmişti. Samara Şehrinde olan Bağırov başına geleceklerden sanki haberdar idi. Çünkü uzun yıllar Sovyetler Birliğine hizmet eden Beriia o üçlünün kurbanı oldu. Hruşçov'un talimatıyla SSCB'nin Baş Savcısı Roman Rudenko, Mir Cafer Bağırov'un mahkemesiyle bizzat ilgilendi. Ayrıca SSCİ Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti, Hruşçov'un talimatıyla idam ve kuşuna dizme kararı aldı. Bu da Hruşçov üçlüsünün kendi siyasetini gerçekleştirmek için büyük bir fırsat oldu. Çünkü onun fikirlerine karşı gelen herkesi antipartici veya antidevletçi suçlamalarla kurşuna ya da sürgüne gönderirdi.¹⁸⁵

¹⁸² Manav Süleymanov, *Son Bahara Çatdıg.....*, Bakı, Hazar Üniversitesi Neşriyyatı, 1996, s. 183.

¹⁸³ Fazil Mammadov, *Mir Cefer Bağırov: Hruşçovun Gerezli ve Sifarişli Bakı Divanhanası*, Bakı, Şems, 2008, s. 91.

¹⁸⁴ Fazil Mammadov, *a. g. e.*, s. 115.

¹⁸⁵ *A. e.*, s. 126.

Fazil Mammadov'un, *Mir Cefer Bağırov: Hruşşovun Gerezli ve Sifarişli Bakı Divanhanası*, adlı eserindeki iddialarına göre, Roman Rudenko, SSCB'nin resmen Savcısı olmadan Hruşşov'un emriyle Bağırov'un hakkında yanlış veya yanlış bilgiler toplayarak mahkemesine hazırlandı. Diğer bir iddiaya göre Teymur Yakubov, Bakü'de bulunan Bağırov hakkındaki bütün evrakları sahte göstermek için toplayıp Moskova'ya gönderirdi.

Hruşşov, Ukrayna K (b) Partisi Başkanı iken Roman Rudenko ile sık sık görüşerek arkadaşlık ediyordu. 1942 yılında Stalin'le görüşerek Rudenko'yu Ukrayna Baş Savcı yardımcısı ve 1944 yılında Ukrayna Baş Savcısı olarak atadı. SSCB'nin Baş Savcısı olan Grigori Nikolayeviç Safronov, adil ve dürüst olduğundan dolayı Hruşşov'un işine gelmiyordu. Stalin'in 1953 yılında ölümü üzerine Hruşşov Sov. İKP'nin Başkanı olunca ilk olarak SSCB'ne Baş Savcılığına Rudenko'yu atadı.

3.2. MİR CAFER BAĞIROV’UN MAHKEMESİ

3.2.1. Mir Cafer Bağirov’un Mahkemesi ve Öldürülmesi

Azerbaycan’da Bolşevik ihtilalinden hemen sonra Azerbaycan İnkılâp Komitesi tarafından 29 Nisna 1920 yılında Respublika Ali İnkılâp Tirbunası kuruldu (Cumhuriyet Baş Savcılığı). Respublika Ali İnkılâp Tirbunası’nın ilk başkanı Teymur Aliyev atandı. 1934 yılına kadar bütün mahkemeler halka açık olurken daha sonraki dönemlerde gizli olarak uygulanmağa başlandı. 1953 yılına gelindiğinde Beriya ve Bağirov’un mahkemeleri Hruşşov-Malenkov-Suslov üçlüsü tarafından savcı ve yardımcıları atandı. İddialara göre Stalin döneminde bu üçlü Beriya ve Bağirov’la anlaşamamakla beraber zıt görüşlere sahip idi.¹⁸⁶

12-13 ve 20 Temmuz 1953 yılında geçirilen Sov. İKP MK’nin plenumunda alınan karara göre Mir Cafer Bağirov’un mahkemesi ülke genelinde başladı. 1953 yılına kadar olan olaylar hakkında yanlış veya yanlış iddialarla Bağirov suçlanmaya başlandı. Özellikle Hruşşov-Malenkov-Suslov üçlüsü devlet makamlarında çalışan Ermeni kökenliler kışkırtılarak Bağirov suçluyordu. Ancak 1990 sonrası arşivlerin açılmasıyla 1953 yılında Bağirov hakkında yanlış veya yanlış iddialar bir nebze de olsa açıklık getirildi.¹⁸⁷

Hruşşov’un talimatıyla 1956 yılında Mir Cafer Bağirov’un mahkemesine, SSCB’nin Baş Savcısı Romen Rudenko ve SSCB’nin Askeri Heyeti Başkanı Çeptsov, mahkeme başkanı olarak atandı. İddialara göre mahkeme öncesinde SSCB’nin anayasasında ve Bağirov’un şahsi evraklarında değişiklikler yapıldı. İlk önce sanıkların *1 Aralık 1934 tarihli genelge*’ye (antisovyetçi ve antipartici vb.) göre mahkûm edileceklerini tebliğ etti. Bu genelge, Stalin’in, S. M. Kirov’un katlinden sonra gayrimeşru yoldan çıkardığı ve 1934-1938 yıllarındaki bütün büyük davaların ve *temizlik hareketlerinin* temelini teşkil etmiş olan kanundur. Fakat bu yasa 26 Mart

¹⁸⁶ S. Hasanova ve H. Sadıgov, *Azerbaycan Respublika Mehkemelerinin Yaradılması ve İnkişafı*, Bakı, Şaşığöğlu, s. 18-21.

¹⁸⁷ Eldar İsmailov, *Azerbaydjan: 1953-1956 pervie godu “ottepeli”*, Bakı, Adiloglu İzdatelstvo, 2006, s. 326.

1947 yılında SSCİ Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti'nin fermanı ile idam ve kurşuna dizme kanunu iptal edilmişti. Ancak 12 Ocak 1950 yılında iptal edilen bu yasa bazı değişiklikler yapılarak istisnai hallerde kullanılması ön görülmüştü. Fakat Stalin'in ölümüyle başa geçen Hruşçov bu kanun tasarısını onaylayarak Beriya ve Bağirov'un mahkemesinde uyguladı.¹⁸⁸

Haziran 1953 yılında L. P. Beriya aşağıdaki maddeler çerçevesinde yargılanıyordu:

- İç İşleri Bakanlığının yardımıyla devlet içinde iktidarı ele geçirmek,
- 1920 yılından Sovyetler Birliğine karşı mücadele ve Gürcü Menşevikleriyle işbirliği,
- Menşevikler yardımıyla İngilizlere casusluk yapma,
- Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni Federal Alman Cumhuriyeti'ne satmak

SSCİ'nin 8 Ağustos 1953 tarihli kararına göre Beriya'nın ve yakın arkadaşları SSCİ'nin Baş Sacılığı tarafından sorguya alındı. 23 Aralık 1953 yılında SSCİ'nin Baş Savcısı vatana ihanet ve diğer suçlamalarla Beriya ve arkadaşları Merkulov, Dekanozov, B. Kobulov, Gogildze, Meşik, Vlodzimirski mühebbet haps ve kurşuna dizilme kararı alındı.¹⁸⁹

Hruşçov'un SSCB'nin başına geçmesiyle ülke içersinde bir takım değişiklikler yaptı. Özellikle zıt görüşlere sahip olan Beriya-Bağirov ikilisini ortadan kaldırmak ilk hedefi oldu. 1953 yılında Beriya'nın ölümü üzerine bütün gözler onun yakın dostu olarak da bilinen Bağirov'a çevrildi.

Ekrem Eylisli eserindeki iddiasına göre Hruşçov'un emriyle Bağirov'un geçmişten bu güne kadar hangi kurumlarda çalıştığını ve hangi örgüte üye olduğu hakkında ülke genelinde araştırma yapılsın diye Rudenko'ya emir verdi.

¹⁸⁸ Fazil Mammadov, *Mir Cefer Bağirov: Xruşşovun Gerezli ve Sifarişli Bakı Divanhanası*, Bakı, Şems, 2008, s. 131-133.

¹⁸⁹ Daha fazla bilgi için bkz., Ekrem Eylisli, Rusçadan Tercüme: Nergiz Rüstemli, *Mir Cafer Bağirovun Mahkemesi*, Bakı, Yazıcı, 1993, s. 7.

Fazil Mammadov'un eserindeki diğer bir iddiası da, 1954 yılında Hruşçov-Malenkov-Suslov üçlüsü bütün cezaevlerine talimat vererek Stalin döneminde tutuklanan mahkûmların haps olunmasında Beriya ve M. C. Bağirov'un rolü olduğunu ve Bağirov-Beriya aleyhine mektup yazıp, SSCB'nin Baş Savcısı'na gönderilmesi durumunda her mahkûm serbest bırakılacak diye talimat verdi.

Huruşçov'un bu talimatına binaen 2 Temmuz 1954 yılında İ. Eminbeyli'nin oğlu Yavuz Eminbeyli babasının 1937 yılında mahkûmiyeti hakkındaki konuya yeniden bakılması ve yeni kanun tasarısından yararlanmak için SSCB'nin Nazirler Sovyet Başkanı Hruşçov'a müracaat etti.¹⁹⁰

Ekrem Eyilisi, *Mir Cafer Bağirovun Mahkemesi*, adlı eserindeki iddiasına göre SSCB'nin Baş Savcısı olan Romen Rudenko, 1956 yılında Mir Cafer Bağirov'u aşağıdaki maddeler çerçevesinde yargılandı:

- 1917 yılında öğretmenlik yapmanıza rağmen kendini biyografisinde Bolşevik İhtilalcisi olarak göstermesini,
- Hamazaps'ın örgütüyle beraber Kuba'daki yerli halka işgence yapması,
- Beriya-Bağirov ikilisi Musavat yanlısı olup, Moskova'ya giden Musvat evraklarını gizleterek Müsavatçıları görevde tutması,
- Beriya – Bağirov ikilisi arşiv senetlerini değiştirmesi,
- Komünist Parti arşivinden evrak çalması,
- Cezaevlerindeki mahkûmlara şiddet uygulanması,
- Beriya'nın antidevlet işlerinden haberdar olmasına rağmen müdahale etmemesi,
- Günahsız insanları kendi idelojiniz çerçevesinde antisovyet göstermesi, gibi

konularda Mir Cafer Bağirov ve arkadaşları Atakişiyev, Markaryan, Borşev, Grigoryan ve Yemelyanov binlerce günahsız insanları kurşuna dizmesi veya sürgün etmesi konusunda RSFSC CM'nin (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Ceza Kanunu) maddelerine göre,

¹⁹⁰ Daha fazla bilgi için bkz., Ziya Bünyadov, *Gırmızı Terror*, Bakı, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1993, s. 114.

1. Azərbaycan SSC Kuba şəhərində 1896 doğumlu Bağirov Mir Cafer Abbas oğlu, RSFSC CM'nin 58-1 "b" 58-8; 58-11. maddələrinə.....
2. Bakü 1903 doğumlu Atakişiyev Ağaselim İbrahim oğlu, RSFSC CM'nin 58-1 "b" 58-8; 58-11. maddələrinə.....
3. Ermənistan SSC Kafan rayonun Sevakar köy 1902 doğumlu Grigoryan Horen İvanoviç, RSFSC CM'nin 58-1 "b" 58-8; 58-11. maddələrinə.....
4. Şuşa şəhər 1896 doğumlu Markaryan Ruben Ambarsumoviç, RSFSC CM'nin 58-1 "b" 58-8; 58-11. maddələrinə.....
5. Gusar rayon 1901 doğumlu Borşev Timofey Mihayloviç, RSFSC CM'nin 58-1 "b" 58-8; 58-11. maddələrinə.....
6. Tatarıstan MSSC, Takanış rayonun Taşliyar köylü 1902 doğumlu Yemelyanov

Stepan Fyodoroviç, RSFSC CM'nin 58-1 "b" 58-8; 58-11. maddələrinə, görə çapıtırılmasına 2 Mart 1956 yılında karar verildi.

Azərbaycan SSC CPM'nin (Azərbaycan Sovyet Sosialist Cumhuriyeti Ceza Parti Kanunu), 316-317 maddələrinə dayanaraq SSCİ Yüksək Məhkəməsinin Askeri Kollegiyası'nın qərarına dayanaraq,

Bağirov Mir Cafer Abbas oğlu,

Borşev Timofey Mihayloviç,

Markaryan Ruben Ambarsumoviç,

Grigoryan Horen İvanoviç,

en ağır cəzaya çarpıtırsın və bütün mal varlıqlarına el konularak qurşuna dizilsin.

Atakişiyev Ağaselim İbrahim oğlu

Yemelyanov Stepan Fyodoroviç,

en ağır cəzaya çapıtırsın və bütün mal varlıqlarına el konularak 25 yıl həps edilsin... itiraz qəbul edilməməklə bərabər işləmə başlansın¹⁹¹

¹⁹¹ Daha fazla bilgi için bkz., Ekrem Eyisli, a. e. , s. 115-116.

Azerbaycan gazetesinin iddialarına göre, mahkeme esnasında Rudenko, özellikle Ermeni konusunu gündeme getirerek Bağirov'u yargılıyordu:

Rudenko: Büyük Sovyet Ansiklopedisi Baş Redaktörü Suren Şaumyan'a hakaret etin mi?

Bağirov: Suren Şaumyan, Bakü'ye gelerek kütüphaneleri ve arşivleri Komünist Partisi adı altında dolaşarak Taşnakların ve Ermenilerin Azerbaycan'da oluşturdukları tarihe tanıklık eden materyalleri kaçak yollarla Ermenistan'a götürmek isterken yakalanmasından dolayı hakaret ettim

Rudenko: Peki, Nizami Gencevi'nin 800. yüzyıllık kutlamaları sırasında Marietta Şaginyan'ı neden sınır dışı ettiniz?

Bağirov: Marietta Şaginyan, Karabağ ve Nahçıvan toprakları hakkında konuştuğu yanlış iddialardan dolayı sınır dışı ettim. Ayrıca Rudenko, 1947 yılında Koçeryan'ın 163 adet "Coğrafya Atlası" Ermenistan'a kaçak yollarla götürmesi konusunu da Bağirov'a sorarak tepki verdi. Rudenko, Bağirov'a sinirlenerek Şefe (Stalin'i kast ederek) güvenerek Azerbaycan'da istediğin gibi hareket ettiğini görmekteyiz. Özellikle Ermeni halkı hakkında Stalin'e yanlış bilgi vererek Azerbaycan'dan Ermenileri uzaklaştırmak amacındaydın.¹⁹²

R. Rudenko, 1956 yılından öncede Hruşşov'un talimatıyla birçok insanı antiparti veya antidevlet suçlamalarıyla tutuklattı. İddialara göre Rudenko mahkeme esnasında Bağirov'un sık sık kullandığı "kişi" deyiminin ne anlama geldiğini Azerbaycan Baş Savcısı Adil Babayev'den sorarak bu güne kadar böyle bir şahsiyetli ve dürüst bir insan görmedim diye sözlerine devam etti.¹⁹³

2 Haziran 1956 yılında Mir Cafer Bağirov'un mahkemesi bitmişti. Aynı yılın Nisan ayında mahkeme kararına göre kurşuna dizilecekti. Mahkeme kararını uygulamak için Hazar Denizinde bulunan Nargin adasına götürüldü. Yaz günü olmasına rağmen rüzgâr esiyordu. Martılar uçuyordu deniz kıyısında. Üç silahlı asker ve bir komutan Mir Cafer Bağirov'u kovuştan çıkartarak sahil kıyısında yer alan

¹⁹² "Ermeniler Hemişe Topraklarımıza Göz Dikibler, Tarihini Oğurlamağa Çalışırlar", *Azerbaycan*, No:8, 15 April 2007, s. 6.

¹⁹³ R. Ahmedov, *Mir Cafer Bağirov*, Bakı, Nurlan, 2006, s. 318.

geniş araziye götürdüler. Bütün asker ve subaylar hiç ses çıkarmadan mahkemenin kararını uygulamaya çalışıyordu. Komutan askerler yürürken “durun” emir vererek imamı Bağirov’un yanına gönderdi. İmam, *Kur-an-ı Kerim*’i okuyarak Bağirov’a yakınlaşarak son bir vasiyetiniz var mı? diye sordu:

Bağirov: Yok..! “siz işinizi yapın ben az sonra Allah’a yakın olacağım ona göre hiçbir şeye gerek yoktur” dedi

Komutan, askerlere silahları hazır duruma getirmesi için talimat verdi. Bağirov gözlerini kapayıp sonunu bekledi. Askerler ateş açtı. Sanki gökyüzü dumana büründü ve köpekler havlamağa başladı. Aradan birkaç dakika geçmişti ki duman çekildi fakat Mir Cafer Bağirov ayakta bekliyordu. Askerler Bağirov’a değil gökyüzüne ateş açmıştı. Kaptan Bağirov’a yakınlaşarak sizden rica ediyorum bizlere yardım edin, kimse size kurşun sıkamıyor. Bu arada cami imamı “ay aman...!” diyerek denize doğru kaçtı.

Bakü’de Az. MK’nin Başkanı İmam Mustafayev Nargin adasından gelen haberi bekliyordu. DTK’sinin subayı, odaya girerek “Bağirov’u öldürememişler..! Ne hikmetse kimse ona kurşun sıkamıyor”dedi. Mustafayev odasında Malenkov’a bu durumu nasıl anlatacak diye kara kara düşündü. Çünkü iki aydır hüküm verilmiş ancak kimse ona kurşun sıkamıyordu. Mustafayev kendi kendine bunun tek yolunun “zehirleyerek” öldürmek olduğunu düşündü. “Bağirov bana inanıyor içkiye katarak veririz zehri, olur biter” diye düşündü İmam Mustafayev.

Bağirov, sahilde durup denizi seyrederken “Ben de Napoleon Bonapart gibi adaya sürgün edildim” diye konuşuyordu. Benden tek farkı Farnsız halkı ona sahip çıkarken Azerbaycan halkı beni düşman olarak gördü. Bağirov “Halkı arkasında sürüklemek kolay, ancak yerinden kıpıldatmak zor” diyerek Azerbaycan halkını Stalin ve Ermenilere karşı nasıl savunduğunu bir an gözlerinin önünden geçirdi. Benim yanılsım “diktatör” olamamam. Her zaman kendimi halkımın bir başkanı olarak gördüğümünden bugün sürgündeyim. Sabah kalktığında İmam Mustafayev ile hapshane müdürü sahilde oturuyordu. Genral Vahidov’a:

-Mir Cafer şikâyet ediyor mu?

-Hayır, Sayın Mustafayev.

Sayın Mustafayev: Çok ilginçtir, onu buraya tatile mi, yoksa kurşuna dizilmeye mi gönderdiler. Mustafayev kendi kendine “Bugün, Bağirov ölmelidir, yoksa Hruşşov beni birgün daha görevde koymaz” diye telaşa kapıldı.

İmam Mustafayev ve Mir Cafer Bağirov sahilde oturup denizi seyr ediyordu. Masanın üstü donatılmıştı. Hani derler ya kuş sütü bile eksik değildi.

Bir anlık ikiside susarak, gözlerinin içine baktılar

-Bağirov: Evet, İmam, nasıl gidiyor işlerin?

- Mustafayev: Fena değil (kafasını aşağı eğerek konuşuyordu)

- Bağirov: Hadi başla?

Beraber bismillah diyerek yemeye devam ettiler konuşmalarına.

- Bağirov: Mustafayev..! biliyormusun dün neler oldu.

- Mustafayev: Ne oldu ki?

-Bağirov: Her gün erken kalkarım, bilirsin ama bugün yataktan kalktım camın önünde birisi bana bakarak “dünya ile vedalaş” dedi. Kusura kalma senin de kafanı şişirdim. Sayın Mustafayev keyfiniz yok mu?

-Hayır? Her şey yolunda.

Mustafayev gelirken içkinin içerisine zehir karıştırarak getirmişti.

-Sayın Bağirov..! bu şaraptan içelim..

-Olur.., İçelim.

Garson şarapları bardağa koyarak, afiyat olsun, dedi.

-Bağirov: Kimin sağlığına içelim? Moskova’nın mı? Yoksa Hruşşov’un mu?

- Mustafayev: Sizin sağlığınıza içelim Sayın Bağirov.., Çok yaşayın...!

Bağırov masadan kalkıp denize taraf bakarak son sözlerini dedi. Mustafayev....! Sen zanetme ki, ben anlamadım. Şarabın içinde zehir var. Konuşma, Bekle...! Ben buna dünden hazırdım. Hoşça kal.....!

Mir Cafer Bağırov'un şarabı sonuna kadar içerek yere düştü. Kafası toprağa değerek ağzından köpük gelmeye başladı.

Mir Cafer Bağırov öldü. Mustafayev diz çökerek evet ben öldürdüm, “Zehirledim” Ne olur ki? Salyeri de Mostartı zehirledi. Hiçbir kahraman kendi hizmetçisi için kahraman olanaz? Ben Allah’a inanıyorum. İman Allah için değil, insanlar içindir, diyerek konuşmasına son verdi.¹⁹⁴

Teyyub Gurban'ın eserindeki iddasına göre Mir Cafer Bağırov, haps edildikten sonra Kazan şehrine kaçmıştı. 1970 yıllarında Rusya'dan Azerbaycan'a vagonlarla gelen ağaçlar üzerinde Bağırov'un yaşadığını yazıyordu. Ayrıca halk arsında bu görüşe inanılmaktadır.

¹⁹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Elçin Hasanov, *Bağırname*, Bakı, Ganun, 2006.

SONUÇ

Azerbaycan Türkleri, Çarlık Rusyası'nın dağılmasıyla karlı çıkan ve 1918-1920 yılları arasında bağımsızlığını ilân eden ilk Türk Cumhuriyeti oldu.

Doğuda Hazar Denizi, batıda Ermenistan ve Türkiye, güneyde İran'la komşu olan Azerbaycan Cumhuriyeti önce Çarlık Rusyası daha sonra da Sovyetler Birliği'nin idaresi altında bir devlet olmuştu. Ancak Çarlık Rusyası'nın dağılması ile 1918'de bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan Türkleri 23 ay süren devletlerini 1920'de XI. Kızıl Ordu'nun Bakü'ye gelmesiyle kaybetti. Bu aynı zamanda Azerbaycan'ın Sovyet hâkimiyeti altına girdiğini kanıtlıyordu.

Sovyetler Birliğinin kurulmasıyla Azerbaycan Türkleri baskı altına alındı. Lenin-Stalin ikisinin de siyasi hayatında Azerbaycan'ın çok önemli yeri vardı. Özellikle yer altı kaynakları, tarıma elverişli iklimi ve toprağı Rusya'nın dikkatinden kaçmamıştı. Bu sebepleri göz ardı etmemek için Azerbaycan'ı tanıyan ve sosyalizmi benimseyen bir liderin başa geçmesi gerekiyordu. 1896 yılında Kuba'da doğan Mir Cafer Bağırov'u yakından tanımak için idare 1917 yılından itibaren ona çeşitli makamlarda görev vererek komünizmi benimsemesini sağladı.

Mir Cafer Bağırov, Kuba'da geçirdiği yıllar içinde devrin politikacılarından Alibey Zizinski ile tanıştıktan sonra Bolşevik harekete ilgi duyarak, Bolşevik gibi davranmaya başladı. Bu arada Musavatla da ilişkisini sürdürüyordu. Ona göre milli birlik ülküsünün, kutsal vatan fikrinin doğmadığı yerde vatan sevgisinin oluşması imkânsızdı. Bağırov'da kendi menfaatleri doğrultusunda Bolşevikleri tercih etti. Hâlbuki Azerbaycan Türkleri, işgalci Rusların Azerbaycan topraklarında yaşamasını artık normal karşılar hale gelmişlerdi. Çünkü rejimin halk üzerindeki baskısı insanları tedirgin ediyordu.

M. C. Bağırov, hâkimiyette olduğu sürede özellikle 1930'lı yıllarda Azerbaycan aydınlarının yok edilmesinde büyük rol oynadı. Ancak Bağırov'a karşı yıllarca devam eden görüş, düşünce ve tepkilere birlikte farklı bakış açılara da yer verilmesi gerekmektedir. Çünkü tarihin objektif değerlendirilmesi bazı olayların

sonuçları açısından bugüne değin bilinenler belki de tamamen değiştirilecek ayrıntılarla dolu olacaktır.

Bugün Azerbaycan kamuoyunda Bağırov hakkında iki görüş ön plana çıkmaktadır. Bazı yazarlar (Osman Mirzeyev, Ziya Bünyadov vb..) Bağırov’u halk düşmanı olarak ifade ederken bazı yazarlar (Teyyub Gurban, Adıgözel Mammadov vb..) rejimin getirdiği baskılar karşısında onun Azerbaycan halkını savunarak Orta Asya’ya sürgünden hatta Ermenilerin entrikalarından kendilerini kurtardığını belirtmektedirler. Ancak Bağırov’un özellikle Ermenilere karşı uyguladığı politika dikkat çekicidir. Çünkü yüzyıllardır Ermeniler gerek Türkiye toprakları için gerekse Azerbaycan toprakları için çeşitli iddialarla batının desteğini almaktadırlar.

Hatta Hruşçov’un yakın arkadaşı olan Rudenko, Bağırov’un mahkemesinde onu yanlış ve yanlış materyallerle suçlarken özellikle Ermenilere karşı aldığı tedbirleri gündeme getirmekte idi. Fakat Gorbaçov’un dönemin de glasnost ve perestroyka politikaları çerçevesinde Huruşçov döneminde yargılanan mahkûmların saygınlıkları iade edildi.

Stalin’in emriyle Mir Cafer Bağırov, 1933 yılından itibaren Azerbaycan’da “Türk Birliği” fikrinin, buna bağlı olarak Azerbaycan Türkleri ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasında vatan, millet, ortak tarih şurunun gelişmesine engel olan faktörlerden biri de Rus hükümetinin “Yabancılar” diye adlandırılan kültürlerine karşı yürüttükleri Lenin-Stalin politikası idi. Özellikle Lenin’in ölümünden sonra Azerbaycan’da Rus vatandaşlarına ve Ermeni asıllı insanlara tanınan haklar Azerbaycan Türklerine tanınmamış, din hürriyeti sağlanmamış, iktisadi baskılar aralıksız sürdürülmüştü. Ancak Stalin, Bağırov’un özel isteğine karşılık Azerbaycan Türklerinden daha fazla yararlanmak için onlara bir parça da olsa camilerin muharrem ayında ibadet edilmesine dini serbestlik vermişti. Fakat 1930-1950 yılları arasında cami imamları da Sovyet hükümeti tarafından tayin edilen Ruslara sadık adamlar olup, vazifeleri de Azerbyacan Türklerinin halet-i ruhiyeleri ve faaliyetleri hakkında ilgilere rapor vermek ve din adamlarını kontrol altında tutmaktan ibaretti. Bağırov, Azerbaycan’da her türlü gelişmeler karşı bütün rayonlara gizli ajanlar

koymuştu. Özellikle İran sınırına yakın rayonları bizzat kendisi kontrol ediyor hatta rayondaki gelişmeler hakkında yerli halktan bilgi verenleri ödüllendiriyordu.

Mir Cafer Bağırov özellikle MK'nin Başkanlığı döneminde Azerbaycan'da yaptığı uygulamalar dikkat çekicidir. Çünkü Ermeniler, Azerbaycan topraklarına ve Azerbaycan Türklerine karşı çeşitli entrikalarda bulunarak ve Stalin'den yararlanarak üst düzey makamlarda görev alarak Azerbaycan'ı tahrip ediyorlardı. Bağırov da sürekli Stalin'le konuşarak Ermenilerin bu asılsız iddiaları red ederek Azerbaycan halkına karşı sorumluluğunu yerine getirmeye çalışıyordu. Ancak 1937-1938 yıllarında repressiya kurbanları Bağırov'un rejim karşısında Azerbaycan halkına uyguladığı bir yanlış politikadır. Çünkü bu dönemde yüzlerce hatta binlerce masum Azerbaycan halkı sürgün oldu veya kurşuna dizildi.

Stalin döneminde Azerbaycan Türklerinde milli şuur, kutsal vatan, istiklal fikri gelişmiş olsa dahi yine de bir takım engellerle karşı karşıya kalarak 70 yıla yakın Rus himayesinde yaşamak mecburiyetinde kaldı. Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan fakat kısa bir süre sonra Rus hâkimiyetine girmemesi için silaha sarılıp, çok büyük bir kurban vererek de olsa bağımsızlıklarını kazanmaları ihtimal dâhilindeydi.

Sovyetler Birliği kurulmasıyla ilk olarak Azerbaycan topraklarını ele geçirip sonra da doğuya yayılma politikası uyguladı. Mir Cafer Bağırov'u MK'nin başkanlığına getirilip uzun yıllar Azerbaycan'ı onun yardımıyla sömürdüler. Fakat Stalin'in ölümünden sonra Başkanlığı devr alan Hruşçov'un siyasi görüşüne ters düşen Bağırov'u ortadan kaldırarak Azerbaycan'da kendi siyasi görüşünü uygulamaya başladı. Özellikle Stalin-Bağırov ikilisinin yürüttüğü baskıcı siyasetin tam tersi Azerbaycan'da esneklik getirdi.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığının ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Stalin dönemiyle ilgili makaleler hatta kitaplar yazılmaya başladı. Mir Cafer Bağırov'un 20 yıllık MK'ye başkanlığı döneminde Azerbaycan'da uyguladığı politikayı bazı yazarlar eleştirilirken bazı yazrlar sahip çıkmaya başladı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

-Tercüme-yi-Hal, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar ve İctimai Herekatlar Dövlət Arhivi, fond 1. , siyahı 122. , iş. 107. , s. 15.

-Sovet Rehberleri, ACSP ve İHDA, fond 1. , siyahı 122. , iş 107. , s. 13.

- Lenin, V. İ., “Telegramma S. G. Şaumyanu Astrahan dlya Şaumyana v Baku, 29 İyulya 1918 g.”, *Krasnyy Arhiv*, No: 4 -5. s. 3.

-M.C. Bağirov’un Otobiyografisi, ACSP ve İHDA, fond. 1, siyahı. 405, iş 107, s. 7.
ACSP ve İHDA, fond 1. , siyahı 74. , iş. 464. , s. 162.

Gazete ve Dergiler

-Sadıgov, Mirdamat, “Hegiget Neziler, Üzülmez!”, *Molla Nesreddin*, No: 10-13, Tiflis, 2002, s. 21-22.

-Gurban, Teyyub, “Mir Cefer Bağirov ve Üzeyir Bey Hacıbeyov”, *Körpüler ve Sahiller*, No: 1, Bakı, 2005, s. 4.

-*Dergi*, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, Cilt-3, Sayı:15, Münih 1959, s. 95.

-“Zülümkar kimdir, günahkar kim?: M. C. Bağirov hele 1944 ci ilde ADC’nin üstünden “S. -M. Kirov” adını atmıştı” *Nebz*, No: 88-89, 23 Sentyabr, 2004, s.12. ;
Devamı - *Nebz*, 25 Sentyabr, 2004, s. 14. ; *Nebz*, 30 Sentyabr, 2004, s. 14.

-Gurban, Teyyub, “Mir Cefer veMir Ceferzade”, *Vehdet*, Bakı, 15 Aprel 2004, s. 5.

- Tağıyeva, Şövkət, “Ebedi Ders” *Azadlıq*, Bakı, 13 İyul 1996, s.1.
- Şerif, A., “Unudulan Gehreman”, *525-ci gazet*, Bakı, 6 May 2006, s. 1.
- Aliyev, A., “Fenomenler! Fenomenler! Fenomenler!”, *Molla Nasreddin*, No: 1, Tiflis, s. 13.
- Gurban, Teyyub, “Mircefer Bağırov Arhiv Senedlerinde” *525-qazet*, Bakı, 29 İyun 2001, s. 3.
- “Mircefer Bağırov. Yalan ve Hegigetler,” *Yeni Zaman*, Bakı, 7-9 Avgust, 2002, s. 4.
- “Kolhozcu Yoldaşlara Cavap,” *Pravda*, Bakı, 3 Aprel 1930, s. 4.
- Galhın, Mahirgızı V., “Mircafer gelir! Mircaferin Bacısı Nevesi Memmedtağı Bağırov Haçmazdan Bu gün gelmiştir”, *Bu gün*, Bakı, 13 Aralık 1998, s. 3.
- “A. Paşayev, Nahçıvan muhtariyyati nece yarandı” *Azərbaycan*, Bakı, 25 Sentyabr 1999, s. 3.
- “Vladimir Mir Cefer Oğlu Bağırov, ‘Nekrolog’ (taziye),” *Kommunist*, Bakı, 8 İyun 1943, s. 4.
- “Mircefer Bağırov” *Bakinskiy Raboçiy*, Bakı, 22 Dekabr 1946, s. 3.
- Gurban, Teyyub, “Mir Cefer Bağırov, Yalan ve Hegigetler,” *Yeni Zaman*, Bakı, 22 Avgust 2002, s. 5.
- “XXVII Bakı Şəhər Partı Konferansı” *Kommunist*, Bakı, 5 Avgust 1950,
- “Bağırov gecədn xeyli keçmiş gəldi”, *Yeni Səda*, Bakı, 17 İyun 1995, s. 7
- “Pişeverini kim öldürdü?” *Avrasiya*, Bakı, 23 Avgust 1997, s. 4.
- Hacızadə, İ., “Mircefer Bağırov Yaşayır? Belə Özü də Moskovada!”, *Gelecek Gün*, Bakı, 30 İyun 2001, s. 3.
- “El ilə Yaşayanlar”, *Edebiyat*, sayı 14, Bakı, 3 May 1950, s. 2
- “Stalinizmin Umumi Gurbanları,” *Argumenti Fark*, Bakı, No: 5, 22 Noyabr 1989, s. 4.
- “Sosializimin düşmənlərinin külünü göyə sovrurmalı”, *Pravda*, Bakı, 19 Avgust, 1936, s.3.
- Şamilov, S., “Edebiyyatda Bolşevizim İdeyaları Uğrunda”, Bakı, *Kommunist*, 17 Mart 1937, s. 3.

- Seyidov, Ahmed, “Mir Cefer Bağırovun xilas ede bildiyi adamlardan”, Bakı, *Tehsil*, 16 Oktyabr 1993.s. 6.
- Gurban, Teyyub, “Yalanın Ömürü Arhive Gederedir; [Mir Cefer Bağırov haggında]”, Bakı, *Ekspres*, 2006, 24-27 İyun, s. 7.
- Hacıyev, V., “Gubada Müğavimet Herekati Ali Bey Ziznski”, Bakı, *Ekspres*, 1 İyun 2001, s. 5.
- “Gürcüstan Bolşeviklerinin X. Gurultayının Neticeleri,” *Pravda*, Bakı, 5 İyun,1937, s. 1.
- “Sosializimin düşmenlerinin külünü göye sovrurmalı,” *Pravda*, Bakı, 19 Avgust, 1936, s. 4.
- “Ermeniler Hemişe Topraklarımıza Göz Dikibler, Tarihinizi Oğurlamağa Çalışıplar”, *Azerbaycan*, Bakı, No:8, 15 Aprel 2007, s. 6.
- “M. C. Bağırov ve Onun destesinin muhakemesinde S. Vurğunu aradan götürmek” *Halk*, Bakı, 18 Avgust 1999, s. 5.
- Ahmedov, Ramin, “Ziyalı Müellim Haggında Düşünceler”, *Azerbaycan Müellimi*, Bakı, 31 Dekabr 2004, s. 3.
- “Professor Mikayıl Refili”, *Edebiyat*, Bakı, 25 Fevral 2005, s. 4.
- “Beriyanın Sirleri” *Yeni Müsavat*, Bakı, 20 Aprel 2004, s. 3.
- “Bakı Metrosu Mir Cefer Bağırovun adı ile bağlıdır” *Nebz*, Bakı, 23 İyun 2002, s. 7.

Kitaplar

- S. Asadullayev, *Rus Sovet Edebiyyatı Traihi*, Bakı, Maarif Neşriyyatı, 1976.
- İldırımoğlu, Ali, *Közeren Setirler*, Bakı, Genclik, 1999.
- Bağırov, M. C., *Gençlerin Lenin-Stalin Terbiyesi Uğrundaki Mübarezede Azerbaycan Komsomolunun Vezifeleri Hakkında*, Azerfirgeneşr, Bakı, 1936.

- Bağırov, M. C. , *Azerbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Yeni Hukuk ve Vezifeleri*, Azərneşr, Bakı, 1944.
- Bünyadov, Ziya, *Gırmızı Terror*, Bakı, Azərbaycan Devlet Neşriyyatı, 1993.
- Mammadov Fazil, *Mir Cafer Abbasoğlu Bağırov*, Bakı, Nurlan, 2007.
- Mammadov Fazil, *Mir Cefer Bağırov: Hruşşovun Gerezli ve Sıfarişli Bakı Divanhanası*, Bakı, Şems, 2008,
- Eyllisli, Ekrem, *Mir Cafer Bağırovun Mahkemesi*, Bakı,Yazıcı, 1993.
- Gurban, Teyyub, *Düşmenlerinden Güçlü Şehsiyet*, Bakı, Şirvanneşr, 2006.
- Gurban, Teyyub, *Hagiget Olduğu Kimi*, Bakı, “Adiloğlu” Neşriyyat, 2008.
- Hasanov, Elçin *Bağırname*, Bakı, Ganun, 2006.
- Mamedov, Adıgözal, *Ças “uks” Perevoroma M. D. Bagirova i L. P. Berii*, Baku, İzdatelstvo “MVM”, 2005.
- Mammadov Adıgözel, *Baş Tutmamış Çevriliş*, Bakı, El-ALLiance, 2003.
- İsmayıloğlu Hüsü, *Yaddaşlarda Yaşanan Ömür*, Bakı, Yurd NPB, 2007.
- Nicat Alisa, *Melekler ve İblisler, (Tarihi, Siyasi Roman 1918-1920)*, Adiloğlu, Bakı 2007.
- Mammadov Adıgözel, *Siyasilerin Psikoloji Portretleri*, Bakı, Araz, 2008.
- Tarverdiyev, S., *Karl Marx, Friedrish Engels, Din Hakkında*, Bakı, Azərneşir.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin, *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- Kolendic, Anton, *Türkçeye çeviren Eşrev Bengi Özbilen, Stalin'in Ölümünden Beriyanın İdamına Kadar Kremlin'de İktidar Mücadelesi*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.
- Bağırov, M. C., *Bolşevik Müteşekkiliyi ve İntizamı Uğrunda*, Bakı, Azərneşr, 1942.
- Neciyev, Elçin, *Kafkaslarda Türk Katliamı*, Emre Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gasanlı, Djamil, *CCCR-İRAN: Azerbaydjanskiy krizis i naçalo holodnoy voynu 1941-1946*, Geroi Oteçestva, Moskva, 2006.
- Hesenli, Cemil, *SSRİ-Türkiye: Soyug Muharibenin Sinag Meydanı*, Bakı, Adiloğlu Neşriyyatı, 2005.

- Ahmedx Vügar, *Mir Cafer Pişveri, Hayatı Mühiti ve Yaradıcılığı*, Bakı, Azərneşir, 1994, s. 16.
- Mirzeyev, Osman, *Ağ Lekeler Silinir.....*, Bakı, Azərneşir, 1991.
- Bayramova, Rena, *Azərbaycan Rehberliyində İhtilaflar və Dähili Siyasi Çekişmeler* (1920-1925-ci iller), Bakı, Elm, 2007.
- Zeyrek, Yunus, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara, Divan Yayıncılık, 2002.
- İbrahimov, İsmayıl, *Dövrüm Haggında...*, Seda Neşriyyatı, Bakı, 1995.
- Zülfügarlı, Meherrem, *Azərbaycanı Kimler İdare Edib? (May 1918-Oktyabr 2003)*, Bakı, Kanan (Qanan) Neşriyyatı, 2006.
- Bagirovx M. D., *Za Noviy Podem Soçialistiçeskogo Selskogo Hozyaystva Azerbaydjana*, Baku, Azərneşir, 1941.
- Bağırovx M. C., *Bakı ve Azərbaycan Bolşevik Təşkilatının Tarihinden*, Bakı, Azərbaycan Devlet Neşriyyatı, 1950.
- Bagirovx M. D., *O Zadaçax Komsomola Azerbaydjana v Borbe za Leninsko-Stalinskoe Vospitanie Molodeji*, Baku, Azpartizdat, 1936.
- Bagirov, M. D., *O Rabote ÇK AKP(b)*, Baku, Partizdat, 1934.
- İsmailov, Eldar, *Azərbaycan: 1953-1956 Pervie Godu "Ottepeli"*, Baku, Adiloglu İzdatelstvo, 2006.
- Bağırov, M. C., *Cebheni ve Ölkeni Yanaçakla Temin Etmek Üçün Bütün Güve ve İmkanları*
Serf Edek, Bakı, Azərneşir, 1943.
- Aliyev, Ali, *Elince Yaddası Nahçıvan, (1914-1992)*, Genclik Neşriyyatı, Bakı, 1997,
- Güdretoy, Oruc, *Keçilmemiş Yollarla*, Gençlik, Bakı 1998.
- Gasımlı, Musa - *Hüseynov Cavid, Azərbaycanın Baş Nazirleri*, Bakı, Adiloğlu Neşriyyatı, 2005.
- Hüseynov, Kamran, *Bir Ömrün Salnamesi*, Bakı, Seda Neşriyyatı, 1999.
- Süleymanov, Manav, *Son Bahara Çatdıg.....*, Bakı, Hazar Üniversitesi Neşriyyatı, 1996.
- Hasanova, S. ve Sadıgov H., *Azərbaycan Respublika Mehkemelerinin Yaradılması ve İnkişafı*, Bakı, Şaşıoğlu, 1997.

-Ahmedov, R., *Mir Cafer Bağırov*, Bakı, Nurlan, 2006.

-“Azerbaycan Xüsusi Hidmet (Hüsusi Xidmet) Organlarının Rehberleri”
www.mns.gov.az , 11.04.2007.

-Osman Nuri Aras, “Ermeni İşgalinin Azerbaycan Ekonomisine Etkisi” Qafqaz
Universitesi, Bakü, 05 Haziran 2009, s. 3.

-MammadovX Adıgözel, “MirCafer Bağırov ve Cenubi Azerbaycan”,
xariciadebiyyat.azeriblog.com, 26. 10. 2007.

-Zülfügarlı, Meherrem, “Azerbaycanı Kimler İdare Edib (Mir Cafer Bağırov 10
Dekabr 1933-18 Aprel 1953”, www.525ci.com. 06.03.2004.

EKLER

Mir Cafer Bağırov

(1896 - 1956)

П Р И Г О В О Р

ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК

26 апреля 1966 года Военная Коллегия Верховного Суда СССР в составе:

Председательствующего Генерал-лейтенанта юстиции

ЧЕПЦОВА А.А.

Членов: Полковника юстиции ЮВАЛЕНКО Г.Е. и
Почковника юстиции КОСТРОМИНА А.А.

при секретарях: капитане АФАНАСЬЕВЕ М.В. и капитане юстиции
СМИРНОВЕ Н.Г., с участием сторон: представителя государствен-
ного обвинения - Генерального Прокурора Союза ССР-действи-
тельного Государственного Советника юстиции - РУДЕНКО Р.А.
и защиты-адвокатов: ГАВРИЛОВА В.Н., НУТЕНКО В.М., БОГАЧЕВА
П.Я., СЕМЕНОВСКОГО Г.С., АПРАКСИНА К.Н. и ГРИНЕВА М.И.,
в открытом судебном заседании, в городе Баку, рассмот-
рел дело по обвинению:

1. БАГИРОВА Мир Джафара Аббасовича, 1896 года рож-
дения, уроженца гор. Кубы, Азербайджанской ССР;
2. БОРИЩЕВА Тимофей Михайловича, 1901 года рождения,
уроженца села Кусары, Кузнецкого района, Азербай-
джанской ССР;
3. ГРИГОРЯНА Хорена Ивановича, 1902 года рождения,
уроженца села Саванар, Кафанского района, Армян-
ской ССР;
4. МАРНАРЯНА Рубена Амбарцумовича, 1896 года рожде-
ния, уроженца гор. Шуша, Азербайджанской ССР;
5. АТАКИШИЕВА Ага Салим Ибрагим оглы, 1903 года
рождения, уроженца гор. Баку;

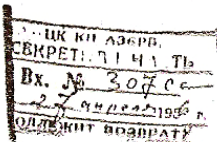
Приговор окончательный и кассационному обжалованию
не подлежит.

Подлинный со всеми надлежащими подписями.

С подлинным верно:

Судебный секретарь-Капитан юстиции

(СМИРНОВ)

* Bu belge, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arhivi, fond 1., siyahı 122., iş. 107., s. 18. (Bağırov'un yargılanması hakkında)

ВОЕННАЯ КОЛЛЕГИЯ
ВЕРХОВНОГО СУДА
СОЮЗА ССР

26 апреля 1956 г.
МП-005/56
Москва, ул. Воровского, д. 13

Формат № 3

Сов. секретно
Экз №

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП АЗЕРБАЙДЖАНА

товарищу МУСТАФАЕВУ И.Д.

Направляю Вам копию приговора Воен-
ной Коллегии Верховного Суда Союза ССР от
26 апреля 1956 г. по делу БАГИРОВА Мир-Джа-
фара Аббасовича и других - чл.ч. злоумышл.

ПРИЛОЖЕНИЕ: по тексту на 22 л. !!

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО
СУДА СОЮЗА ССР

Генерал-лейтенант юстиции

/ ЧЕРНОВ А.И.

*Ознакомить
ген. чл. Старовик
И.И. Мухом.
28/IV-56*

СНИЧАСТЕ
В. А. Суд Азерб. ССР
И.В. М. 13. 27-с
27. 16. 1956

ЦК КП АЗЕРБ.
СЕКРЕТНАЯ ЧАСТЬ
Вх. № 507 с
27 апреля 1956 г.
ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТ

* Bu belge, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivindən alınmışdır.

ВЕРХОВНЫЙ СУД СОЮЗА ССР

Зак. 103

основатель
№ 10/0057

Сов. секретно.
экз. № 1.

22 мая 1957 г.
№ 10/0057

*Руководитель
Секретариат
М. Д. Багирова
Т. М. Борщева
Х. Н. Григоряна
И. Д. Мустафеева*
СЕКРЕТАРИАТ К К П АЗЕРБАЙДЖАНА
товарищу МУСТАФЕЕВУ И. Д.
20/57

Направляю текст сообщения по делу Багирова М.Д.,
Борщева Т.М., Григоряна Х.Н. и других, осужденных
Восинкой Коллегией Верховного Суда СССР.

Прошу дать указание опубликовать этот текст в пе-
чати. Текст утвержден директивными органами.

Приложение: упомянутое на трех листах.

Председатель Верховного Суда
Союза ССР

А. В. Олини
А. В. Олини.

№ 207сс

комитет членов бюро ЦК КП Азербайджана:

- Тов. Абдуллаева И. Абдуллаева И.
- Тов. Аллахвердиева Т. Аллахвердиева Т.
- Тов. Арушанова П. Арушанова П. в рай. ком.
- Тов. Байрамова А. Байрамова А.
- Тов. Гуськова А. Гуськова А.
- Тов. Ибрагимова М. Ибрагимова М.
- Тов. Искендерова М. Искендерова М.
- Тов. Мустафаева И. Мустафаева И.
- Тов. Ратимова С. Ратимова С.
- Тов. Сеидиева Г. Сеидиева Г.
- Тов. Яковлева Д. Яковлева Д.

* Bu belge, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivindən alınmışdır.

ОК НК(д)
товарищу СТАЛКОВУ К.В.

С сообщением, что всего уголовников и кулацких элементов, отбывавших наказания в осенних в г. Москве и Московской области учтено 41.306 чел. Из них уголовного элемента учтено - 33.436 чел.

Изложил материалы дела, основание отнесения к 1-й категории уголовников 6.500 чел. и ко 2-й категории - 23.936 человек.

Из всего количества по г. Москве ориентировочно отнесены к 1-й категории - 1.500 чел. и 2-й категории - 5.272 чел.

Будучим, отбывавшим наказания в осенних в г. Москве и в районах области учтено 7.869 человек.

Изложил материалы дела, основание отнесения к этой группе к 1-й категории 2.000 чел. и ко 2-й категории - 5.969 человек.

Комиссия просит утвердить в составе гг. Родено - Нач. Управления НКВД по М.О., Маслова - зам. прокурора Московской области, Хрущева Н.С. - секретаря НК и МК с правом, в необходимых случаях, заменит т. Волжским А.А. - вторым секретарем Московского Горкома.

СЕКРЕТАРЬ НК НК(д) *Хрущев Н.С.*

(Хрущев Н.С.)

СПИСКИ

СВЕРХОСЕКРЕТНО **ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ** 8-18-110
(Пост. № 6 от 6 мая 22 г.)

ШИФРОВКА

Входящий № 7-15 9. VII. 1937 г. Поступил в НК ВКП.
Время шифрования 9. VII. 1937 г. с 10 ч. 10 В. № 1186/3

МОСКВА НК НК(д) тов. СТАЛКОВ.

На Входящую телеграмму от 3-го июля сообщено, что нами учтено ранее выданных и возвращенных купцов и уголовников в Белоруссии 2.600 человек, из этого количества предлагается распределить 1.000 человек, как наиболее стабильных и ведущих активную контрреволюционную работу и выдать им пропуски Белоруссии 7.10 человек, как менее стабильных, по выданным элементам.

В ответе прошу предложить: 1. Нач. Белоруссии Бермана Б.А., которого секретарь НК ВКП Белоруссии Личко Г.А., начальник милиции Белоруссии Личко Г.А.

СЕКРЕТАРЬ НК НК(д) БЕЛОРУССКОГО РАЙОНА
МАРАНГОВ В.Ч.

9. VII. 1937 г. с 15 ч. 55 Минутами 4 сек. А. Личко -
и К.В. Сталин

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ИЗ ИНСТРУКЦИИ

* Bu belge, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Hərekətlər Dövlət Arhivi, fond 1. , siyahı 122. , iş. 107. , s. 22. (Bagirov'un idamı hakkında)

ШТРОСС **НО** **ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС**
 (Пост. ПБ от 8 мая 27 г. № 100)
 ШИФРОВКА
 з: ВОЗВОСНЕРСНА отправка 11-58 8/УП 19 37. Поступила в ЦК ВКП
 в расшифровке 8/УП 19 37. ч. 14 ж 45
 Вх № 1157/8
 МОСКВА ЦК ВКП(с) тов. СТАЛИН.-
 На № 863/м. В условиях Западной Сиббири предложение
 об очистке хулаков, охотников и предприятий от беглых ку-
 лаков и уголовников является исключительно важным и при-
 вычным. По ориентировочным данным, поступившим от 110 ра-
 онов, беглых хулаков и уголовников числится 25 тысяч че-
 ловек, из них наиболее враждебными и активными являются
 6000 хулаков и 4200 уголовников, которых нужно рассортиро-
 вать по тройку проку утвердить в следующем составе: начальник
 Управления НКВД Миронов (председатель), секретарь крайко-
 ма Зинь, краевой прокурор Барков.
 СЕКРЕТАРЬ ЦК ВКП(с) ЗИЛЬ
 8/УП 19 37, ч. 14 ж 45
 Направление -

СЕКРЕТНО **ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС**
 (Пост. ПБ от 8 мая 27 г. № 100)
 ШИФРОВКА
 з: ВОЗВОСНЕРСНА отправка 11-58 8/УП 19 37. Поступила в ЦК ВКП
 в расшифровке 8/УП 19 37. ч. 14 ж 45
 Вх № 472/8
 МОСКВА ЦК ВКП(с) тов. СТАЛИН.
 Н К В Д тов. ЕЖОВ.
 Ввиду значительной засоренности области право-троцкистскими
 и кулацко-белогвардейскими элементами, подлежащи-
 ми под первую категорию, просим ЦК ВКП(с) разрешить дополнитель-
 но выделить по первой категории для Иркутской области 4 тысячи.
 СЕКРЕТАРЬ ИРКУТСКОГО РЕКОМА ВКП(с) ФИЛИПОВ.
 НАЧАЛЬНИК НКВД С ИРКУТСКОЙ ОБЛАСТИ МАЛЕНКОВ.
 8/УП 19 37, ч. 14 ж 45
 Направление -

СМЕРТИ

И С С И В А

ЦК ВКП(б) ТОВАРИЩУ СТАЛИНУ

СЕДЬМОГО СЕНТЯБРЯ У ПРЕДСЕДАТЕЛЯ СОБНАРКОМА РАХМАНОВА
ОТКРЫЛСЯ ТУБЕРКУЛЕЗНЫЙ ПРОЦЕСС ЛЕГКИХ С КРОВОТЕЧЕНИЕМ ТЧК
ОДНОВРЕМЕННО ВРАЧИ ОБНАРУЖИЛИ НАЧАЛО ПРОЦЕССА САХАРНОЙ
БОЛЕЗНИ ТЧК РАЗРЕШИТЕ НАПРАВИТЬ РАХМАНОВА МОСКВУ ДЛЯ
КОНСУЛЬТАЦИИ И ЛЕЧЕНИЯ 20

СЕКРЕТАРЬ ЦК ВКП(б)
АБДРАХМАНОВ

ВАГИРОВ

18.11.37 г.

* Bu belge, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivindən alınmışdır.

«Тутун» олкаларин пролетарлары, бирлашини!

Пролетарин всех стран, соединяйте!

Азербайжан Коммунист (большевиклар) Партиясинин Маркази Комитети
Центральный Комитет
Коммунистической партии (большевиков) Азербайджана

№ 510

14. сентября 1946 г.

Л и ч н о.
В собста.руки.

Т.т.Сейдову Г., Азизбекову А.

Посылаю Вам письмо т. Агаева Нурулла.

Убедительно прошу, как можно скорее достать ему путевку и отправить его в Кисловодск.

Передайте т. Агаеву, чтобы он не был позвонил. Пусть он не беспокоится, что опоздает с возвращением из отпуска.

Подпись: Ниязов т. Агаева

Секретарь ЦК КП АЗ
Азербайджан

И. А. БАГДОВ

* Bu belge, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivindən alınmışdır.

ЦК ВКП(б)
товарищу СТАЛИНУ

Передаю информацию, полученную из Тавриза.

4-го декабря иранские войска с района Зенджан начали продвижение в сторону Миане.

Между передовыми частями азербайджанцев и иранскими войсками завязался бой, продолжавшийся несколько часов.

Иранские войска применяют танки, полевые орудия и минометы.

В результате боя отряды азербайджанских партизан, несущие дозорную службу, отошли на новые оборонительные рубежи, оставив село и железнодорожную станцию Реджеин.

Командир мианинской группы азербайджанцев Данешян в телеграмме на имя Пишевари просит немедленной помощи с танковыми пулеметами и квалифицированными офицерами.

Из другой телеграммы Данешяна видно, что иранские войска также концентрируются в районах сел Тзером и Армеган Хате с целью прорыва в Халхал и выхода к Ардебилу.

Пишевари по радио оповестил население о начавшемся наступлении иранских войск на Азербайджан.

В Тавризе установлено военное положение.

Со всех концов Азербайджана крестьяне обращаются в ЦК демократической партии с просьбой об их вооружении для обороны. Однако эти обращения руководство оставляет без последствий, ввиду отсутствия у него оружия.

Руководство демократической партии Азербайджана вновь просит оказать им хотя бы минимальную помощь: 16 орудий, 5 тысяч винтовок, 20 противотанковых ружей с соответствующим количеством снарядов и патронов.

Mir Cafer Bagirov
5 Dekabr 1946

* Bu belge, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Həركاتlar Dövlət Arxivindən alınmışdır.
(Bağırov'un İran'daki gelişmeler hakkında Stalin'e bilgi vermektedir.)

МОСКВА
ЦК ВКП(б) ТОВАРИЩУ СТАЛИНУ

Прошу принять меня по вопросу о положении в Иранском Азербайджане.

М.Д. Багиров.
«5» декабря 1946 г.

Состоялась ли встреча М.Д. Багирова со Сталиным или нет неизвестно. Однако, руководимая В.Молотовым секретная группа 10 декабря 1946 года, на бюро Азербайджанской демократической Фирга, отстранив от должности С.Д. Пишевари, назначила председателем партии своего человека, М.Бирия.

На основе текста, подготовленного В.Молотовым, М.Бирия от имени Азербайджанской демократической Фирга, выступил со своим обращением. В этом обращении говорилось: «войска шаха идут на Азербайджан и будут проверять выборы в Иранский меджлис. Выборы должны быть проведены и представлены в Иранский меджлис».

Отсюда видно, что уже Кремль лишает М.Д. Багирова возможности влиять на события в Южном Азербайджане, исходя из национальных чувств! Потом же после эмиграции в Баку, М.Бирия не смог спастись от гнева М.Д. Багирова. Он был арестован и сослан в Сибирь, 20 декабря шахский режим восстанавливается. Из Иранского Азербайджана десятки тысяч семей ссылаются на юг Ирана.

В последующие месяцы на площадях городов Азербайджана стояли виселицы с повешенными на них повстанцами. Вынужденные эмигрировать в Баку С.Д. Пишевари, С.Бадеган, Т.Илхами, Р.Гази, демократы собрались вокруг М.Д. Багирова, просили его принять меры.

Багиров в их окружении звонит И.Сталину. Во время беседы он рассказывает о бесчинствах и беспорядках, чинимых деятелям национального движения и просил вновь помочь возродить деятельность правительства Южного Азербайджана. На что Сталин ответил: «Я за пять миллионов Азербайджанцев не могу начать третью мировую войну».

После телефонного разговора, по свидетельству очевидцев, Багиров заплакал навзрыд. На другой день приходит телеграмма от

И.Сталина с обращением к азербайджанским демократам быть терпеливыми, серьезными и крепкими. Хотя в Южном Азербайджане движение потерпело крах. В своих выступлениях, в своих книгах М.Д. Багиров везде ставил вопрос о Южном Азербайджане. Он даже со Сталиным по этому вопросу не соглашался.

В 1950 году вышла книга М.Д. Багирова «Об очередных задачах интеллигенции Азербайджана». На 30 странице книги он пишет: «На путях мировых миграций, Азербайджан был в центре движений племен и народов. Азербайджан неоднократно подвергался агрессии и захвату чужеземцами. Захватившие Азербайджан, с помощью меча навязывали его народу свой язык. Несмотря на это, азербайджанский народ создал, развил свою национальную культуру, искусство и литературу на своем языке. Однако, действующие в Иране реакционные силы проводят политику уничтожения национального языка в Южном Азербайджане.

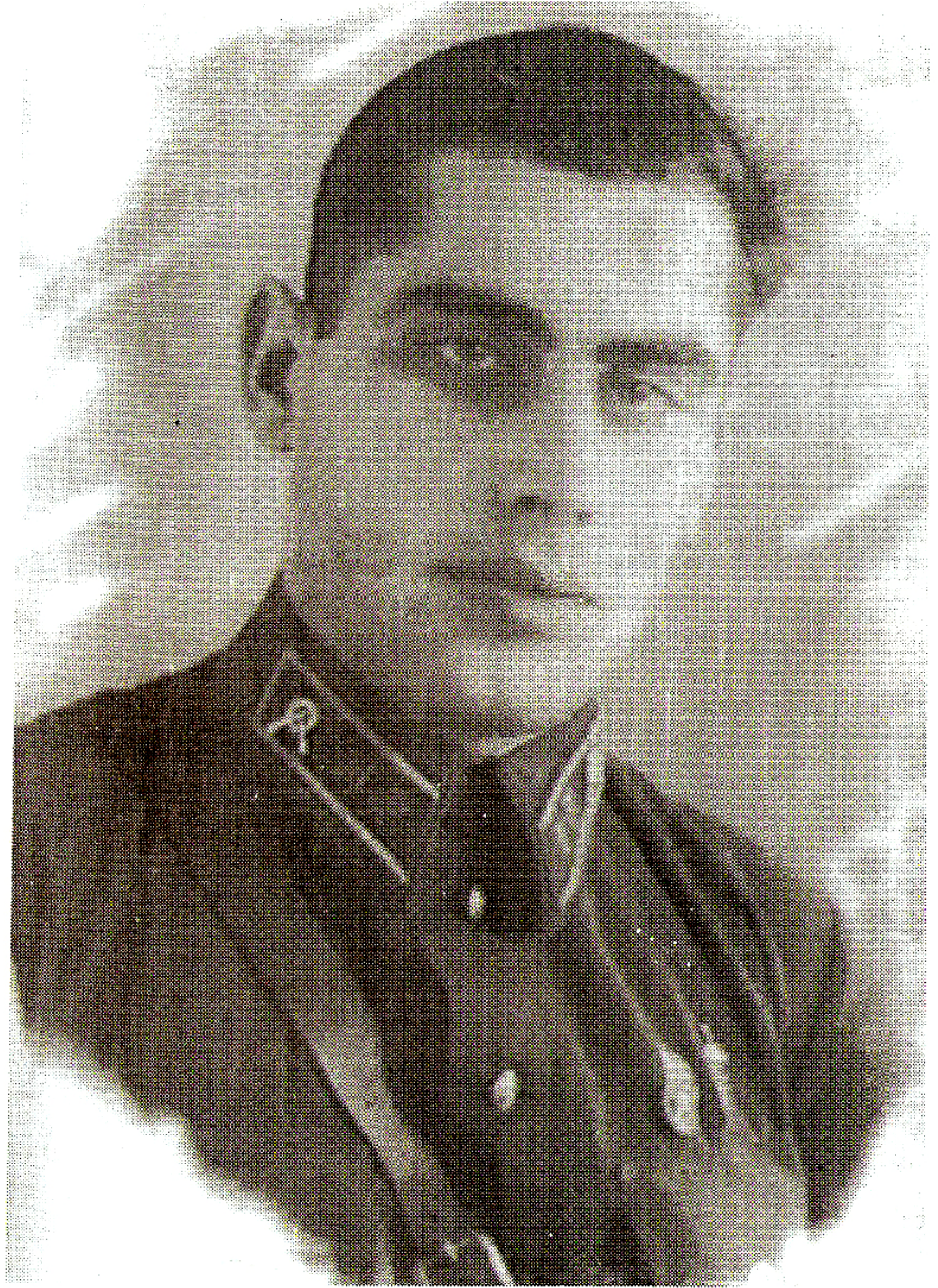
Учиться и получать образование на азербайджанском языке запрещено, книги написанные на азербайджанском языке сжигаются, а их авторы преследуются.

Однако они своих грязных целей не добьются. Азербайджанский язык имеет право сохранить себя на все века, живет и будет жить».

В то время на заседаниях в Кремле писать, говорить или выступать на эту тему требовало большой смелости и риска. Тут мы становимся свидетелем принципиальности М.Д. Багирова.

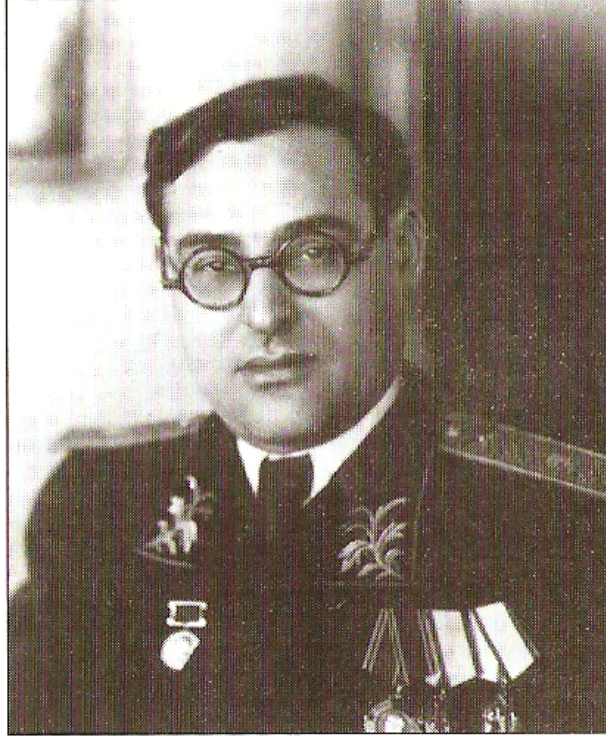
Несмотря на то, что процессы, происходящие в Южном Азербайджане, развивались вопреки воли М.Д. Багирова, он неоднократно пытался поднять этот вопрос в Кремле. Однако политический «костяк», проводящий политику Российской империи, отлично понял выступление М.Д. Багирова с национальной позиции. Поэтому этот политический «костяк» с движением в Южном Азербайджане с целью доведения М.Д. Багирова до политического психоза, бросил «армянскую карту» и перешел на путь его преследования.

* Bu belge, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Həركاتlar Dövlət Arxivindən alınmışdır. (İran'daki gelişmeler hakkında Pişeveri ile Bağirov arasındak yazışma metni)

Cahangir (Volodya) Bogirov (Mircefer Bağırov'un oğlu)

* Bu resim, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivindən alınmışdır.

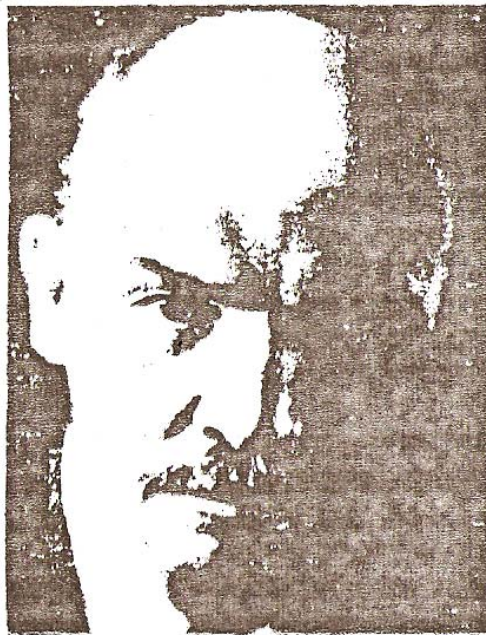
A. Yakubov (MK'nin başkanlığını yaptı 1954)

* Bu resim, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivindən alınmışdır.

A. Atakişiyev (Bağırov'un yardımcısı)

* Bu resim, Azərbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivindən alınmışdır.

Российская Коммунистическая
Партия (большевистская).
Математический факультет
БИЛЕТ
Член Российской Коммунистической
Партии (большевистской).
Артемьев Владимир Иванович
Товарищ *Зыков*
Владимир Зыков
1932

Российская Коммунистическая партия (большевистская)

Партийный билет №24332

Подписное название *Московской*
организации, выдав *Московский*
этот билет. *Калина*

Фамилия *Ульянов* Имя *Владимир*

Отечество *Владимир*
Год рождения *1870*

Место для фотографии

Личное дело
серийный номер

Подпись и печать ответственного
Член организации *В. Ульянов*

РОССИЙСКАЯ КОМУНИСТИЧЕСКАЯ
ПАРТИЯ (большевистская)

Присоединяется к документам

ПАРТИЙНЫЙ БИЛЕТ №14482

Фамилия *Ульянов* (Имя)

Имя и отчество *Владимир Ульянов*

Год рождения *1870*

Время вступления в партию *1893*
Адрес *Москва*

Личное дело
серийный номер

